

ISSN 1818-5754

Науковий журнал
Тернопільського національного економічного університету

СВІТ ФІНАНСІВ

www.financeworld.com.ua

У НОМЕРІ:

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ
І ПРАКТИКИ ФІНАНСІВ

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

ВИПУСК 3
2013 рік

Тернопіль
ТНЕУ 2013

Світ фінансів

Випуск 3
2013 рік

Науковий журнал
Заснований у травні 2004 року

Журнал входить до переліку фахових
видань у галузі економічних наук
(постанова ВАК України
№ 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.)

Затверджено рішенням Вченої ради ТНЕУ,
протокол № 1 від "30" серпня 2013 р.

Адреса редакції: 46009, м. Тернопіль,
вул. Львівська, 11 (кафедра фінансів)
Тел. (0352) 47-50-50*11-328
E-mail: tneu.svitfin@gmail.com
<http://www.financeworld.com.ua>

Передплатний індекс – 99827

Усі права захищені. Передрук і переклади
дозволяються лише зі згоди автора та
редакції. Редакція не завжди поділяє
думку автора й не відповідає за фактичні
помилки, яких він припустився.

© Тернопільський національний
економічний університет, 2012

Здано до друку 18.09.2013 р. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 13,22. Друк. арк. 13,71.
Тираж 500 прим.

Головний редактор

КРИСОВАТИЙ Андрій Ігорович,
доктор економічних наук, професор

Заступники головного редактора

КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна,
доктор економічних наук, професор

ДЕСЯТНЮК Оксана Миронівна,
доктор економічних наук, професор

Редакційна колегія

Дем'янишин В. Г., доктор економічних наук, професор

Алексєєнко Л. М., доктор економічних наук, професор

Андрущенко В. Л., доктор економічних наук, професор

Гончаренко В. В., доктор економічних наук, професор

Гуцал І. С., доктор економічних наук, професор

Дзюблюк О. В., доктор економічних наук, професор

Козюк В. В., доктор економічних наук, професор

Луців Б. Л., доктор економічних наук, професор

Лютий І. О., доктор економічних наук, професор

Кізіма Т. О., доктор економічних наук, доцент

Мартинюк В. П., доктор економічних наук, доцент

Адамик Б. П., кандидат економічних наук, доцент

Івашук О. Т., кандидат економічних наук, доцент

Квасовський О. Р., кандидат економічних наук, доцент

Кнейслер О. В., кандидат економічних наук, доцент

Кравчук Н. Я., кандидат економічних наук, доцент

Адамов Величко, доктор економічних наук, доцент

Дімітріос Ж. Маврідіс, доктор суспільних та
економічних наук, професор

Урок історії полягає у тому, що незалежно від того, як інститути і окремі індивідууми, які приймають рішення, удосконалюють свою діяльність, завжди є спокуса вийти за рамки обмежень. Аналогічно як і окремий індивід може стати банкрутом незалежно від того, наскільки багатим він був раніше, фінансова система може пережити колапс від тиску жадібності, політики і жаги прибутків...

Кармен Рейнхарт, Кеннет Рогофф

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ФІНАНСІВ

Тетяна КІЗИМА

Поведінкові фінанси у концепціях класичної та інституціональної теорії 7

Ірина СИДОР

Бюджетне забезпечення соціальної функції держави 19

Роксолана КОРНАЦЬКА

Реалії та перспективи пенсійного забезпечення в Україні 30

Галина МАРКОВИЧ

Особливості менеджменту коштів місцевих бюджетів на стадіях бюджетного процесу 36

Тетяна МАСЛОВА

Макрофінансові проблеми глобального старіння населення 47

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ольга КИРИЛЕНКО, Віталіна ПЕРЕВОЗНИК

Залучення приватних інвестицій у галузь водопостачання та водовідведення 56

Ірина БОБУХ

Амортизаційна політика в Україні: сучасний стан і перспективні напрями трансформації 64

Вікторія МЕДВІДЬ, Вікторія СІГУА

Концептуалізація стратегії інноваційного розвитку підприємств промислового комплексу 75

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

Віктор КОЗЮК

Глобалізація та міжчасові обмеження фіскальних стимулів 81

Анатолій ФЕДОРЕНКО

Акциз з «обігу цінних паперів» 91

Тетяна ТУЧАК

Актуальні питання реорганізації податкової та митної служби України 101

ЗМІСТ

Оксана ТУЛАЙ, Анна МАРЧУК

Підвищення фіскальної ролі податкових надходжень
у формуванні місцевих бюджетів 107

Микола ХАРКАВИЙ

Митний пост-аудит: зарубіжний досвід та вітчизняна практика 118

Мар`яна ВИКЛЮК

Економічний зміст податкової безпеки та її складові 126

РИНОК ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Олена ТАРАСОВА, Олена ТУЗОВА

Системно-динамічне моделювання депозитної політики комерційного банку 135

Світлана КОВАЛЬ

Теоретичні та практичні аспекти ресурсної політики банку 141

Микола ГАПОНЮК

Сценарії розвитку біржового сегмента ринку корпоративних цінних паперів України 152

Наші автори 159

Анотації 161

World of finance

Edition 3
2013 year

The lesson of history consists in that regardless of how institutes and separate individuals, which make decision, perfect the activity, there always is temptation to go out for the scopes of limitations. As well as a separate individual can become a bankrupt regardless of as far as rich he was before, the financial system can outlive a collapse from pressure of avidity, policy and thirst of incomes...

Karmen Reynkhart, Kennet Rogoff

CONTENTS

VITAL QUESTIONS OF THEORY AND PRACTICE OF FINANCES

Tetyana KIZYMA

Behavioral finance in concepts of classical and institutional theories 7

Iryna SYDOR

Budget security of social function of the state 19

Roksolana KORNATSKA

Realities and prospects of pension system in Ukraine 30

Galyna MARKOVYCH

Features of management of local budgets money on the corresponding stages of budgetary process 36

Tetjana MASLOVA

Macro-financial issues of global aging 47

FINANCES OF MENAGE SUBJECTS

Oiha KYRYLENKO, Vitalina PEREVOZNJUK

Attraction private means to watersupply and waterdrain sphere 56

Iryna BOBUKH

The amortization policy in Ukraine: the current status and future directions of transformation 64

Viktorija MEDVID, Viktorija SIGUA

Conception of strategy of innovative development the industrial enterprises 75

TAXES AND FISCAL POLITICS

Viktor KOZJUK

Globalization and intertemporal restrictions of fiscal stimulus 81

Anatoliy FEDORENKO

Axcise from circulation of securities 91

Tetjana TUCHAK

Current issues in the creation of the ministry of income and charges 101

Oksana TULAY, Anna MARCHUK

An increase of fiscal role of tax receivables in forming of local budgets 107

Mykola GARKAVYI

Customs post clearance audit: foreign experience and domestic practice 118

Mar'jana VYKLJUK

Economic meaning of security tax and its constituents 126

MARKET OF FINANCIAL SERVICES

Olena TARASOVA, OIha TUZOVA

System-dynamic modeling of commercial bank deposit policy 135

Svitlana KOVAL

Theoretical and practical aspects of resource policy of bank 141

Mykola HAPONJUK

Further scenarios of exchange segment of the securities market in Ukraine 152

Our authors 159

Annotations 161

Тетяна КІЗИМА

ПОВЕДІНКОВІ ФІНАНСИ У КОНЦЕПЦІЯХ КЛАСИЧНОЇ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТЕОРІЙ

Обґрунтовано сутність та досліджено історію виникнення і розвитку поведінкових фінансів у концепціях класичної та інституціональної теорій. Охарактеризовано основні теорії поведінкових фінансів (“теорія перспектив”, “теорія поведінки інвесторів”, “теорія шумової торгівлі”, “теорія ефективності операцій трейдера”). Доведено взаємозв’язок між особливостями людської психології та проблемами ринкової поведінки інвесторів.

Формування людини як найважливішого суб’єкта економічної діяльності обумовлене тривалою еволюцією усієї економічної системи, а існування сучасної цивілізації є, по суті, апогеєм безперервного розвитку самої людини та її потреб. Відтак, багато видатних мислителів та учених минулого і сучасності досліджували вплив людського чинника на економічні відносини у суспільстві. Адже саме людина є тим важливим суб’єктом економічної системи, який своїми активними діями впливає на її розвиток і вдосконалення.

Дослідженню найрізноманітніших аспектів економічної поведінки індивідів присвятили свої праці відомі учені: Л. Вальрас, Т. Веблен, Ф. Маршалл, Ж.-Б. Сей, А. Сміт, М. Фрідмен. Вагомий внесок у розвиток теорії поведінкових фінансів здійснили Г. ле Бон, Дж. К. Гелбрейт, Д. Канеман, А. Тверські, К. Френч, Дж. Ходжсон, А. Шлейффер. Однак необхідно зазначити, що в Україні такий напрямок фінансової теорії і практики, як поведінкові фінанси, на жаль, не набув достатнього розвитку.

Відтак метою статті є дослідження генезису та еволюції поведінкових фінансів як перспективного напрямку наукових досліджень в Україні.

Насамперед зазначимо, що упродовж двох останніх століть науковці намагаються узагальнити і формалізувати основні закономірності в поведінці індивідів. Ці спроби знайшли своє відображення у концепціях “людини економічної”.

Уперше вчення про людину як самостійну, економічно незалежну особистість, яка є рушійною силою національної економіки, розробив класик англійської політичної економії Адам Сміт [1]. Основні теоретичні положення про “гомо економікус” (“людину економічну”), розроблені вченим, були взяті на озброєння представниками класичної школи економічної науки і не втрачають своєї актуальності донині.

Розглядаючи економічну природу людини, Адам Сміт виділяв насамперед інтереси, спонукальні мотиви до господарської і комерційної діяльності, зазначаючи при цьому, що особистий інтерес індивіда відіграє основну роль у мотивації його економічної діяльності, а матеріальним носієм особистого інтересу є грошовий дохід (матеріальний зиск). За словами Альфреда Маршалла, основним спонукальним мотивом, який найбільш сильно і найбільш стійко впливає на поведінку людей, є “певна

кількість грошей, саме цей визначений і точний грошовий вимір найбільш стійких стимулів в господарському житті дозволив економічній науці випередити всі інші науки, котрі досліджують людину” [2, 68–69]. Відтак головною метою господарської діяльності “людини економічної” в умовах ринку є максимізація прибутку (збагачення).

В унісон класикам інституціоналіст Джон Кеннет Гелбрейт зазначав: “Економісти здавна беззаперечно стверджували, що жоден мотив людської поведінки не може зрівнятися за силою з прагненням до особистої вигоди... Твердження про те, що люди прагнуть до максимізації свого доходу, тобто до того, щоб досягнути найбільшої грошової вигоди для себе, приваблює відсутністю сентиментальності” [3, 159–160].

Безумовно, представники класичної теорії розуміли, що економічне спілкування і конкуренція між багатьма членами суспільства не завжди можуть бути доброзичливими і взаємовигідними, проте саме вони є рушійною силою матеріального виробництва, обміну і розподілу матеріальних благ. Відповідно до відомої формули “laissez faire” (що означає вільний розвиток суспільства і людини в ньому), прагнення окремих осіб до власного збагачення і наживи спрямовується “невидимою рукою” економічного змагання і конкуренції. В цих умовах загальні інтереси реалізуються скоріше й ефективніше, ніж тоді, коли людина намагається безпосередньо керуватися тільки власною економічною вигодою. Відтак, переслідуючи власні інтереси, людина нерідко працює ефективніше на благо всього суспільства.

Основні характеристики “людини економічної”, виокремлені зарубіжними вченими, подані в табл. 1.

Таким чином, можемо зробити висновок про те, що спільною рисою базової моделі “економічної людини” у наведених

вище концепціях є абсолютизація особистого інтересу та посилення раціоналізму в економічній поведінці. Саме раціональність і логічність “людини економічної” дозволяли ученим формалізувати її фінансову поведінку із застосуванням різноманітних математичних моделей.

Однак наприкінці XIX століття з розвитком економічної течії інституціоналізму принцип раціональності в економічній поведінці людини уже не вважався абсолютним. Представники інституціональної теорії (Т. Веблен, Дж. Гобсон, Д. Коммонс, У. Мітчелл, Д. Норт, Дж. Ходжсон), звичайно ж, не заперечували того факту, що саме завдяки раціональним економічним діям були досягнуті (і ще будуть досягнуті у майбутньому) значні успіхи у розвитку економіки, підвищенні її ефективності та піднесенні матеріального добробуту людей. Водночас, учені зазначали, що у своїх крайніх вираженнях раціоналізм і економічна свобода породжують ірраціональні форми поведінки, які є негативними і небажаними щодо суспільства, природи і людини (нерідко це ставить під загрозу навіть саме існування людини, наприклад, через екологічні проблеми).

Якщо сутність неокласичного підходу до дослідження ролі людини в економічній системі у найзагальнішому вигляді можна виразити тезою: неокласична теорія у своїй основі є теорією індивідуального вибору, або теорією прийняття індивідуальних рішень в умовах повної визначеності і раціональності [5, 13], то сутність інституціонального підходу полягає в акцентуванні уваги на нормах, правилах і стереотипах мислення, які здійснюють вплив на поведінку людей в реальному просторі. Як стверджують Л. Євстігнеєва та Р. Євстігнеєв, кредо класичного інституціоналізму полягало у визнанні індивіда у всій його історичній реальності основним елементом економічної системи [6, 97].

**Основні положення концепцій “економічної людини”
у трактуваннях зарубіжних економістів XVIII-XXст.***

Автор концепції	Основні характеристики “економічної людини”
А. Сміт	<ul style="list-style-type: none"> – особисті інтереси – явище закономірне і нормальне; – реалізація особистого інтересу за посередництва “невидимої руки” сприяє зростанню суспільного блага; – основні соціальні ролі “економічної людини” – виробник, споживач, власник;
Ж.-Б. Сей	<ul style="list-style-type: none"> – в економічній сфері люди керуються виключно принципом особистої вигоди; – переслідуючи особисті інтереси, “економічна людина” намагається об’єднувати зусилля з іншими учасниками ринку; – “економічна людина”-споживач у більшості випадків поводить нерационально;
І. Бентам	<ul style="list-style-type: none"> – цільова функція “економічної людини” – “найбільше щастя для найбільшої кількості людей”; – особистісна характеристика “економічної людини” – пасивний споживач, який прагне до насолоди;
Ж.-Ш. Сімонді	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” має не лише матеріальні, але й духовні потреби; – основні соціальні ролі “економічної людини” – виробник, інвестор, споживач;
Л. Вальрас	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” – компетентний раціоналіст, який максимізує корисність;
К. Менгер	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” поводить раціонально; – єдність особистих і суспільних інтересів;
А. Маршалл	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” раціональна і некорислива, яка послідовно прагне до реалізації поставленої мети; – кожен переслідує свої власні інтереси та ігнорує інтереси інших; – особистісні характеристики “економічної людини” – самостійність, упевненість у собі, вміння швидко приймати рішення, далекоглядність;
Т. Веблен	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” не є раціональною і налаштована на суперництво; – основна соціальна роль “економічної людини” – споживач, причому споживання – це не лише спосіб задовольнити власні потреби, але й можливість заявити про свій соціальний статус; – інстинкти – причина демонстративної поведінки і демонстративного марнотратства;
В. Парето	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” – послідовна і строго слідує логіці вибору; – усі індивіди, прагнучи до власної вигоди, досягають взаємної рівноваги інтересів та вигід, однак при цьому жоден особистий інтерес не може бути зреалізованим без нанесення шкоди іншим;
Дж. М. Кейнс	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” недостатньо поінформована і частково володіє раціональністю;
Й. Шумпетер	<ul style="list-style-type: none"> – особистісні характеристики “економічної людини” – підприємливість, здатність до творчості, самоцінність прибутку є невеликою; – особисті інтереси та інтереси суспільства можуть частково збігатися, а частково конфліктувати;
М. Фрідмен	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” діє раціонально, однак мотиви її поведінки невідомі; – існує взаємозв’язок між економічною свободою і свободою суспільства;
П. Самуельсон	<ul style="list-style-type: none"> – “економічна людина” діє раціонально, однак часто протирічить суспільному інтересу.

* Складено на основі [4, 132–135].

Детальніше зупинимося на характеристиці основних методологічних підходів до визначення ролі людини в економічній системі суспільства у контексті інституційної теорії, тому що саме вона, на наш погляд, найбільш повно охоплює найрізноманітніші аспекти людської поведінки та життєдіяльності.

Представники інституціоналізму розглядають вплив інституцій на суспільство, у тому числі й економіку. Особливість інституціоналізму полягає в тому, що його представники не розглядають людину як дещо наперед задане, а вважають, що при дослідженні економічної діяльності обов'язково потрібно враховувати інституціональне і культурне середовище, в якому знаходиться індивід. При цьому необхідно пам'ятати, що не лише люди створюють інститути, але й інститути здійснюють доволі суттєвий вплив на людей [7].

Сучасна популярність інституційної теорії передусім пояснюється певною обмеженістю неокласичної парадигми (визнання абсолютної раціональності та поінформованості індивідів, досконалої конкуренції), яка не звертала уваги на формування та еволюцію інституцій (угод, контрактів, норм, традицій, звичок), котрі сприяють більш точному дослідженню основних мотивів поведінки людини. Однією з визначальних рис ідеології інституціоналізму було прагнення до інтеграції економічної теорії з іншими суспільними науками (соціологією, психологією, антропологією, юриспруденцією). А представники класичних поглядів, досліджуючи сферу фінансів, не завжди враховували соціально-психологічні чинники людської діяльності, що призводило до неточних і недостовірних прогнозів результативності тих чи інших фінансових реформ (за вдалим висловом Джона Кеннета Гелбрейта, представник неокласичної теорії

“не втручається в таємниці домашнього господарства” [3, 373]).

Оскільки інституціоналізм зароджувався значною мірою як реакція на недоліки неокласичної теорії, детальніше зупинимося на порівняльній характеристиці основних постулатів цих двох течій економічної науки у контексті дослідження ними економічної поведінки людини та домогосподарства в ринковій економіці.

По-перше, неокласична теорія розглядає індивіда і домогосподарство як тотожні поняття; відповідно, не досліджує відносини всередині самого домашнього господарства. Тобто, домогосподарство, як і фірма, в неокласичній теорії є “чорним ящиком”. А Джон Кеннет Гелбрейт зазначає, що в неокласичній моделі домашнє господарство є “витонченим засобом для маскуваннн ролі жінок” [3, 368], які поступаються першістю у прийнятті рішень чоловікам; як окремих споживач, домогосподарство не допускає вираження індивідуальності його членів і їхніх особистих переваг, а вимагає підкорення, як правило, головному отримувачу доходу. Інституціональна ж теорія велику увагу приділяє внутрішній структурі домогосподарства, мотивам його створення, меті діяльності; при цьому індивід і домогосподарство не ототожнюються. Домогосподарство інституціоналісти розглядають як групу людей, об'єднаних спільним завданням відтворення людського капіталу, місцем проживання, бюджетом і сімейно-родинними зв'язками. В основі домашнього господарства знаходяться відносини власності, а права контролю над спільною економічною діяльністю делегуються одному із членів (як правило, главі сім'ї). На діяльність домогосподарства суттєвий вплив здійснює зовнішнє соціально-економічне та інституціональне середовище.

По-друге, в неокласичній теорії домогосподарство є господарючим суб'єктом, який діє повністю раціонально, що знаходить своє вираження в оптимізуючій поведінці. Домогосподарство, за неокласиками, функціонує в умовах відсутності невизначеності, тобто результати його діяльності або достеменно відомі, або точно не відомі, проте можуть бути описані за допомогою імовірнісних розподілів. Інституціоналісти ж визнають невизначеність однією з найважливіших характеристик зовнішніх умов, з якими стикається домогосподарство в процесі своєї господарської діяльності. Скажімо, при прийнятті фінансових рішень, пов'язаних з інвестуванням коштів, домогосподарства стикаються з ситуаціями, за яких неможливо навіть за допомогою імовірнісних розподілів оцінити майбутні результати теперішнього вибору (наприклад, в якій формі здійснювати заощадження). Тому домогосподарства часто орієнтуються на "думку натовпу", який, можливо, володіє кращими знаннями. Інколи домогосподарства діють неусвідомлено, що абсолютно не відповідає раціональній поведінці. В реальному житті домогосподарства нерідко стикаються з ситуаціями, в яких немає можливості для оптимізації. Дж. Ходжсон до таких ситуацій відносить [8, 41–43]:

– масштабність інформації (ситуація, за якої наявної інформації є так багато, що домогосподарство не в змозі її опрацювати, адже навіть попри доступність інформації, її засвоєння вимагає досить значних затрат часу і праці. Типовим прикладом такої ситуації може бути вибір індивідом споживчих благ у супермаркеті, де доводиться вибирати між сотнями сортів різноманітних видів продукції, внаслідок чого неможливо прийняти повністю раціональне рішення, оскільки практично нереально опрацювати весь масив даних);

– складність інформації (ситуація, за якої обсяг інформації не є надто великим, проте члени домогосподарства на даний момент часу не володіють відповідним рівнем кваліфікації для її опрацювання. В цих умовах існує розрив між складністю середовища, в якому приймаються рішення, й аналітичними та обчислювальними здібностями індивіда. Прикладом означеної ситуації може слугувати придбання окремих благ зі складними технічними характеристиками (комп'ютери, відеокамери, автомобілі тощо);

– невизначеність (нестача інформації або її відсутність стосовно майбутніх результатів дій, здійснюваних в даний момент. Скажімо, при придбанні цінних паперів члени домогосподарства не можуть стовідсотково спрогнозувати свій майбутній дохід).

У практичному житті домогосподарство майже постійно стикається з будь-якою із зазначених вище ситуацій. Наприклад, діючи на ринку праці, члени домогосподарства не в змозі отримати усю інформацію про наявність доступних вакансій і спрогнозувати майбутню динаміку кон'юнктури у цій сфері. На ринку споживчих благ громадяни не мають можливості опрацювати усю наявну інформацію про величезну кількість товарів і послуг. На фінансовому ринку серед розмаїття фінансових активів домогосподарство не може точно спрогнозувати майбутню дохідність кожного з них. Вищенаведені ситуації свідчать про те, що поведінка домогосподарств, з точки зору інституціональної теорії, у більшості випадків також не є оптимізуючою.

По-третє, неокласична теорія допускає, що домогосподарство в змозі обробити будь-яку кількість інформації, тобто передбачає досконалість рахунково-когнітивних здібностей домогосподарств. Інституціоналісти ж стверджують, що рахункові і когнітивні здібності

домогосподарств не є досконалыми, а можливості їх членів щодо збору і опрацювання інформації є обмеженими.

По-четверте, неокласики вважають, що домогосподарство не порушує формальних правил гри і моральних норм, і, тим самим, не обмежує права окремих господарюючих суб'єктів та, водночас, не намагається будь-що задовольнити інтереси інших домогосподарств чи суспільства в цілому (таку поведінкову установку називають "простим слідуванням особистим інтересам"). Інституціоналісти ж більш широко трактують цей так званий аспект "ступеня егоїзму", вказуючи на такі його особливості. З одного боку, поведінка домогосподарства доволі часто характеризується опортунізмом, тобто порушенням формальних і неформальних "правил гри". З іншого боку, поведінка домогосподарств характеризується "слухняністю", за якої переслідування ними особистого інтересу переважається намаганням відповідати інтересам інших суб'єктів чи суспільства загалом. Таке намагання може бути викликано страхом невідповідності поведінкових норм даної соціальної групи або суспільства (одним із найхарактерніших прикладів є "демонстративне споживання", описане Т. Вебленом) чи альтруїстичними міркуваннями. Зі "слухняністю" тісно пов'язана роль звичаїв як елемента тиску суспільства або соціальної групи на окремі домогосподарства.

Таким чином, можемо стверджувати, що неокласична теорія аналізує діяльність домогосподарств за допомогою чітких формалізованих моделей (тобто характеризується інструменталізмом), однак вона певною мірою позбавлена реалістичності. В цьому і полягає головна претензія до неокласичної теорії з боку представників інституціоналізму.

Переваги інституціонального аналізу діяльності домогосподарств порів-

няно з неокласичним особливо яскраво виявляють себе в перехідних економіках, адже саме в цей період досить часто мають місце відхилення від ринково орієнтованої поведінки домашніх господарств, які можна визначити наступним чином:

– поведінка, орієнтована на "домашню економіку". Це означає, що домогосподарство прагне до повної відособленості від інших господарюючих суб'єктів (за винятком родичів, друзів, сусідів). Продукти харчування, одяг та інші життєво важливі блага або виробляються самим домашнім господарством, або забезпечуються через відносини взаємодопомоги з іншими домогосподарствами;

– поведінка, орієнтована на "ієрархічну економіку". Така поведінка передбачає нерівноправні відносини конкретного домогосподарства з іншими суб'єктами. Вони мають місце в ієрархічній соціальній системі (наприклад, у кастовому суспільстві). Тут важливим є те, що нерівноправність може бути не стільки наслідком відповідних формальних правил гри (правових норм), скільки продуктом соціально-психологічних установок;

– поведінка, орієнтована на "тіньову економіку". До такого типу поведінки відносять будь-які дії, так чи інакше пов'язані з порушенням формальних правил гри: від простого приховування доходів від оподаткування, до діяльності, яка порушує статті Кримінального кодексу [9, 22–23].

Перераховані форми відхилення від ринково орієнтованої поведінки є поведінковими нормами, відповідно, в "натуральній економіці", "плановій економіці" і "кримінальній економіці". Залежно від того, котра з цих орієнтацій домінує, складаються передумови для становлення в суспільстві відповідної економічної системи.

Також необхідно зазначити, що інституціональна теорія дає можливість

проаналізувати таке доволі поширене в окремих суспільствах явище, як “неправова свобода”, суть якого полягає в тому, що люди вільно намагаються реалізувати свої права, утискаючи права інших, порушуючи таким чином формальні правила гри. Інституціоналізація “неправової свободи” призводить до того, що порушення законів стає соціальною нормою, а законослухняна поведінка – відхиленням від цієї норми (зрозуміло, що така практика наближає будь-яку економічну систему не до цивілізованої ринкової економіки, а до псевдоринкового господарства кримінального типу).

Саме в рамках інституціонального підходу зростає особлива значимість ролі середнього класу у становленні справжньої ринкової економіки. З інституціональної точки зору, середній клас можна визначити як прошарок людей, який виконує формальні правила гри (на відміну від “вищих класів”, які ці правила розробляють і закріплюють законодавчо, та “маргінальних класів”, які ці правила порушують) [9, 26].

Відтак, вважаємо, що інституціональна теорія має великі переваги і потужний потенціал для використання її при дослідженні економічних процесів загалом та фінансових відносин зокрема. Підтвердженням цьому слугує нова хвиля інтересу до надбань інституціоналізму, яка останнім часом спостерігається серед зарубіжних та вітчизняних учених.

Під впливом перелічених вище чинників у другій половині ХХ ст. у фінансовій науці виокремився новий напрям досліджень – поведінкові фінанси, які “враховують ірраціональну природу поведінки інвесторів і фінансистів на ринку в умовах невизначеності і ризику при прийнятті рішень фінансово-інвестиційного характеру” [10, 90]. Саме поведінкові фінанси значною мірою пояснюють проблему невідповідності теорії, заснованої на раціональності, з

одного боку, і реальної практики – з іншого. Адже доволі часто найбільш успішні учасники фінансового ринку демонструють абсолютно “нераціональну” поведінку.

Один із перших прикладів нераціональної поведінки, який детально досліджений французьким соціологом Гюставом ле Боном [11], отримав назву “ефект натовпу”. Учений довів, що люди, групуючись, стають одним цілим і починають поводитися зовсім не так, як вони діяли б наодинці. Слідування за натовпом – давня проблема людства. “Кожна окрема людина цілком розсудлива і тверезомисляча, але у натовпі вона одразу стає телепнем”, – застерігав Фрідріх Шиллер. Досить часто люди піддаються сторонньому впливові, навіть коли переконані, що джерело цього впливу є некомпетентним у даному питанні. Причому результати досліджень доводять, що близько 35% присутніх у групі людей дотримуються думки цієї ж групи (навіть, якщо не згодні з нею). Однак ситуація змінюється, якщо хоча б одна людина починає суперечити цій думці. Тоді згадані 35% членів групи цілком готові підтримати нову точку зору [12].

“Ефект натовпу” дуже яскраво виявляється на ринках (класичними прикладами є “тюльпаноманія” 1636 р. і каліфорнійська “золота лихоманка” 1840 р.). Відтак, це дає підстави фахівцям стверджувати, що “усі крайні, різкі зміни цін, які відбуваються в моменти, коли ринок сягає максимальних і мінімальних значень, пов’язані саме з поведінкою натовпу” [10, 90].

Стосовно фінансових ринків означений ефект отримав назву “ефекту інформаційного каскаду”. “Те, що реєструють під час коливань на фондовому ринку, – не події, а людська реакція на ці події. Ніколи не слідуйте за натовпом”, – застерігав Бернард Барук. Дійсно, досить часто інвестор приймає рішення, спостерігаючи за діями інших учасників ринку

та імітуючи їх. Адже в умовах обмежених можливостей своєчасного отримання та обробки доволі великої кількості фінансової інформації слідування за поведінкою натовпу інколи може виявитися єдиним способом вирішення проблеми вибору в ситуації невизначеності [10, 90–91]. Тому “проникнення в психологію натовпу допомагає краще зрозуміти поведінку фінансових ринків”, – переконував Гордон Пеппер.

За результатами аналізу дохідності акцій на Нью-Йоркській біржі у 1953–1977 рр. Кеннет Френч виявив “ефект вихідного дня” (пізніше – “ефект дня тижня”) [13]. На більшості розвинених ринків спостерігається систематичне зниження ділової активності трейдерів і, відповідно, зниження дохідності акцій у певні дні тижня. Скажімо, для США, Великобританії, Канади, Німеччини, Італії, Бразилії характерним є “ефект п’ятниці”. В Японії, Франції, Австралії, Гонконзі, Сінгапурі спостерігається “ефект вівторка”. Для російського фондового ринку характерними є одночасно “ефект п’ятниці” (найвища ділова активність і дохідність) і “ефект середі” (від’ємна дохідність акцій), що є своєрідною “російською національною особливістю”.

Яскравим прикладом нераціональної поведінки є також явище “ілюзії контролю”. Досить часто у людини може виникати впевненість у тому, що кінцевий результат залежить саме від її здібностей (тобто виникає свого роду “ілюзія контролю” над ситуацією), і людина, відповідно, схильна брати на себе значно більший ризик, пов’язаний із цією ситуацією. Скажімо, “ілюзія контролю” може вплинути на рішення інвестора брати або не брати участь у тій чи іншій фінансовій операції, а також на обсяг коштів, якими він готовий ризикнути.

Із явищем “ілюзії контролю” тісно пов’язаний “ефект надмірної впевненості” у власних силах і здібностях, який також приховує у собі низку небезпек для

інвестора. Так, самовпевнені гравці ринку, сподіваючись отримати надприбутки зі своєї, як вони вважають, прекрасної поінформованості, ажіотажно скуповують чи продають акції, знаючи, що стратегії, засновані на високих оборотах торгівлі, працюють гірше за стратегії, які засновані на придбанні та зберіганні акцій [10, 95].

Виникнення поведінкових фінансів як самостійного напрямку фінансової науки учені пов’язують із опублікуванням праць Вернера де Бонда і Річарда Тейлора [14] та Херша Шефріна і Мейєра Статмана [15], присвячених дослідженню впливу психологічних факторів на рух біржових котировань і отримувану інвесторами дохідність. Пізніше учені-фінансисти, стикаючись із неспроможністю пояснення багатьох явищ на фінансових ринках у рамках класичних теорій, почали активно досліджувати взаємозв’язок між особливостями людської психології та проблемами ринкової поведінки інвесторів. “Економіст може намагатися не надавати особливого значення психології, проте абсолютно неможливо не звертати увагу на людську природу” [16, 115], – переконані науковці.

На наш погляд, найбільший інтерес з практичної точки зору становлять такі теорії поведінкових фінансів, як “теорія перспектив”, “теорія поведінки інвесторів”, “теорія шумової торгівлі” і “теорія ефективності операцій трейдера”.

“Теорія перспектив” сформувалася в результаті критичних оцінок ученими “теорії очікуваної корисності” і “теорії раціональних очікувань”. Так, отримані Данієлом Канеманом і Амосом Тверські [17] результати проведених ними експериментів стосовно вибору учасниками альтернативних варіантів в умовах невизначеності і ризику підтвердили наявність таких явищ:

– “ефект визначеності” – надання переваги меншому за обсягом, проте більш

гарантованому доходу порівняно з більшим за обсягом, однак менш імовірнісним доходом. Це означає, що інвестор надає перевагу подіям чи результатам, які точно відомі заздалегідь, відносно результатів і подій, які є просто імовірними;

– “відраза до втрат” – поведінка, яка тісно пов’язана з “ефектом визначеності” і свідчить про те, що негативні емоції людини, жаль за втратою певного доходу є набагато (приблизно у два з половиною рази) більшими від позитивних емоцій, пов’язаних із почуттям задоволення від виграшу. На практиці це означає, що, приймаючи рішення, результати яких є невизначеними, інвестори (особливо консервативні) вибирають, як правило, такі варіанти розвитку подій, щоб шанс уникнути ймовірних втрат був найвищим;

– “ефект капкану” – ситуація, коли інвестор, вклавши гроші та затративши певні зусилля і час в якийсь проект, приймає рішення продовжувати робити це заради своїх первинних вкладень, хоча його перспективи суттєво погіршилися. Намагання надто довго тримати у своїх портфелях активи, які не приносять прибутку, і надто швидко продавати потенційно прибуткові активи, також є характерним для інвесторів, особливо початківців. Дія “ефекту капкану” підтверджується результатами торгів, згідно з якими торгівельна активність прибутковими акціями значно перевищує торгівельну активність збитковими акціями, що пояснюється бажанням інвесторів компенсувати втрати.

“Теорія поведінки інвесторів” знайшла своє відображення в “ефекті консерватизму”, суть якого проявляється у надто повільній зміні людиною власних переконань під впливом нової інформації. Це означає, що коли людина має певну попередню сформовану думку стосовно конкретного об’єкта, то нова інформація, яка протирі-

чить усталеним уявленням, спершу сильно недооцінюється або взагалі ігнорується. Відтак, потрібно не менше 2–5 нових свідчень (залежно від ситуації) однієї і тієї ж спрямованості, щоб ці уявлення вдалося змінити. Американський економіст Андрій Шлейфер [18] пояснив цю закономірність консерватизмом мислення і неправильним застосуванням на практиці моделей теорії ймовірності. “Ефект консерватизму” виявляється як в недостатній реакції на негативну інформацію (запізніла або обмежена реакція на котру досить часто призводить до втрат), так і на позитивну інформацію (коли сподівання на збереження позитивного тренду в майбутньому призводять до переоцінки фінансових інструментів і зниження доходу їхніх власників).

З “ефектом консерватизму” певним чином пов’язаний “ефект компетентності”, який доводить, що інвестори схильні більше ризикувати у тих сферах, де вони вважають себе більш компетентними, незалежно від того, чи зможуть їхні поінформованість та професіоналізм якимось чином вплинути на ймовірність того або іншого результату.

“Теорія шумової торгівлі” виникла як результат постійної наявності на ринку неперевіраних даних, слухів, порад “експертів”, які насправді такими не є і яких називають “шумовими трейдерами” (з цього приводу економісти навіть жартують: “Якщо ви не прислухаєтеся до думки експертів, то ви – неінформовані. Якщо ж ви прислухаєтеся до думки експертів, то ви – дезінформовані”). В таких умовах фінансові операції досить часто здійснюються не на підставі достовірної та своєчасної інформації, а на підставі “шуму”. В результаті раціональні учасники ринку (“інформаційні трейдери”) конкурують на ринку з ірраціональними учасниками (“шумовими трейдерами”) і заробляють на них додатковий прибуток. Безумовно, що такого прибутку не було б, якби

фінансові операції здійснювалися виключно на основі достовірної інформації.

“Теорія ефективності операцій трейдера” обґрунтовує кореляційний зв’язок між психологічними якостями трейдера й успішністю його професійної діяльності [19]. Причому коефіцієнт кореляції рівня трейдерного оптимізму (який передбачає наявність в учасника ринку таких рис характеру, як здатність абстрагуватися від власних емоцій; наявність адекватної самооцінки; здатність відчувати індивідуальний бар’єр допустимого ризику і граничні значення капіталу, яким можна ризикувати; уміння уникати психологічної прив’язки до конкретних фінансових інструментів; здатність відмовитися від поточного прибутку заради довгострокової перспективи; уміння передбачати й оцінювати багатоваріантність поведінки ринку) з рівнем професійної успішності (кількістю успішних фінансових операцій) становить майже 1.

Поведінкові фінанси пов’язані також із дією так званого “ефекту якоря”, суть котрого полягає у тому, що людина оцінює ту чи іншу ситуацію залежно від інформації, яка була представлена їй увазі раніше, і яка стає своєрідним “якорем”. “Ефект якоря” активно застосовують під час продажу товарів і послуг, у тому числі і фінансових. Так, продавці доволі часто пропонують клієнту спочатку більш дорогий товар чи послугу, поступово переходячи до дешевших. Клієнт у такій ситуації починає вважати наступний товар (чи послугу) більш вигідним, оскільки підсвідомо порівнює його ціну з першим екземпляром, ціна котрого стала для покупця певним “якорем”.

Серед сукупності теорій поведінкових фінансів важлива роль належить “парадоксу Алле”, який заперечує основні принципи “теорії очікуваної корисності”. Зміст “теорії очікуваної корисності” полягає у тому, що за необхідності вибору однієї з альтерна-

тив економічний суб’єкт завжди вибирає альтернативу з найбільшою очікуваною корисністю. Відомий експеримент французького економіста Моріса Алле [20] довів відносність і неоднозначність цієї теорії. Суть експерименту полягала у виборі учасником однієї перспективи із двох:

Перспектива А:

“Виграш 4000 з імовірністю 0,8 і виграш 0 з імовірністю 0,2”;

Перспектива Б:

“Виграш 3000 з імовірністю 1”.

За результатами експерименту близько 80% учасників вибрали перспективу Б, хоча результативність двох перспектив була приблизно однаковою (*Перспектива А: $4000 \cdot 0,8 + 0 \cdot 0,2 = 3200$; Перспектива Б: $3000 \cdot 1 = 3000$*).

Відтак аналіз основних концепцій поведінкових фінансів засвідчує, що усі вони – зарубіжного походження. Це пояснюється тією обставиною, що в Україні радянського і пострадянського періодів дослідження фінансової поведінки населення взагалі не проводили, за винятком хіба що окремих аспектів його ощадної поведінки.

Однак сьогодні усе більше вітчизняних науковців звертаються до надбань теорії поведінкових фінансів, і ми переконані, що інтерес до цього розділу фінансової науки зростатиме і в майбутньому. Адже поведінкові фінанси – це свого роду “рекомендація” учасникам ринку щодо того, як поводитися на ньому переважна більшість інвесторів та чого слід очікувати, і що робити, щоб максимізувати свої вигоди та збільшити дохід.

Поведінкові фінанси, будучи відносно новим напрямом фінансової науки, який поєднує поведінкові та когнітивні теорії з традиційним підходом до фінансів, пояснюють мотиви та чинники прийняття людьми нерациональних

фінансових рішень. Отож, форми і шляхи вирішення проблеми адаптації людини до економічного середовища, в якому вона живе, слід шукати як поза самим індивідом, так і всередині людської особистості.

Насамкінець зазначимо, що охарактеризовані вище моделі поведінки “людини економічної” є лише небагатьма з численних ефектів та аномалій, які в сукупності представляють феномен нерациональної поведінки учасників економічних ринків. Неможливість пояснити таку поведінку з точки зору класичної теорії все частіше спонукає науковців до пошуку взаємозв'язку між економічною наукою та психологією. Відтак для успішної діяльності у підприємницькому, маркетинговому, інвестиційному і фінансовому середовищі вже недостатньо використовувати такі ортодоксальні моделі, як стандартні підходи до рівноваги попиту і пропозиції та макроекономічні теорії. Провідні компанії і фахівці все частіше звертаються до аналізу психологічних особливостей нерациональної поведінки як окремих людей, так і цілих суспільств. Вважаємо, що дослідження психологічних аспектів у межах фінансової поведінки суттєво підвищуватиме ефективність економічної діяльності та успішність стратегій суспільного розвитку загалом.

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Предисл. В. С. Афанасьева; Пер. с англ. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с. – (Антология экономической мысли).
2. Маршалл А. Основы экономической науки / Предисл. Дж. М. Кейнса; Пер. с англ. В. И. Бомкина, В. Т. Рысина, Р. И. Столлера. – М.: Эксмо, 2008. – 832 с. – (Антология экономической мысли).
3. Гелбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. Избранное. – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с. – (Антология экономической мысли).
4. Ващенко Т. В. Использование теории поведенческих финансов в процессе принятия финансовых решений: дис. ... канд. экон. наук по спец. 08.00.10. – М., 2007.
5. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с.
6. Евстигнеева Л., Евстигнеев Р. Проблема синтеза общэкономической и институционально-эволюционной теорий // Вопросы экономики. – 1998. – №8. – С. 97–113.
7. Ходжсон Дж. Какова сущность институциональной экономической теории? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.institutional.boom.ru/history_method/Hodson
8. Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение // Вопросы экономики. – 2000. – № 1. – С. 39–55.
9. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / Под ред. д. э. н., проф. Р. М. Нуреева. – В трех частях. – Часть 1. Домохозяйства в современной России: Монография. – 2-е изд., исправ. и дополн. – М.: Московский общественный научный фонд, 2003. – 218 с.
10. Ващенко Т. В., Лисицина Е. В. Поведенческие финансы – новое направление финансового менеджмента. История возникновения и развития // Финансовый менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 89–98.
11. Le Bon G. The Crowd / G. le Bon. – New York: Penguin Books, 1977.
12. Гладченко А. Поведенческие финансы. О том, почему человек далеко не всегда принимает рациональные решения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.biztimes.ru/index.php?artid=1123>

13. Fama E.F., French Kenneth R. Taxes, Financing Decisions, and Firm Value // *Journal of Finance*. – 1998. – June. – №3. – Vol. 53.

14. De Bond W., Thaler R. Does the Stock Market Overreact? // *Journal of Finance*. – 1985. – Vol. 40. – P. 793–808.

15. Shefrin H., Statman M. The Disposition to Sell Winners Too Early and Ride Losers Too Long: Theory and Evidence // *Journal of Finance*. – 1985. – Vol. 40. – P. 777–790.

16. Твид Л. Психологія фінансов. – М.: ИК “Аналитика”, 2002. – 376 с.

17. Kahneman D., Tversky A. Belief in the Law of Small Numbers // *Psychological Bulletin*. – 1971. – Vol. 2. – P. 105–110.

18. Shleifer A. *Inefficient Markets: An Introduction to Behavioral Finance*. – Oxford: Oxford University Press, 2000.

19. Rotella R. *The Elements of Successful Trading*. – New York: Wiley, 1993.

20. Allais M. Le comportement de l'homme rationel // *Econometrica*. – 1953. – Vol. 21. – P. 503–546.

Ірина СИДОР

БЮДЖЕТНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Розглянуто соціальну функцію держави через призму функціонування соціальної держави; досліджено сутність бюджетного забезпечення соціальної функції держави. Проведено аналіз динаміки та структури видатків бюджетів на соціальні цілі.

Економічна могутність і стабільність будь-якої сучасної держави, незалежно від форми правління та політичного режиму, залежить від її здатності ефективно реалізовувати покладені на неї функції. Перелік функцій, які виконує держава, сьогодні є досить широким, оскільки кожна країна визначає власні пріоритети, що ґрунтуються на усвідомленні та врахуванні дії цілого комплексу чинників, зокрема, історичних передумов, особливостях менталітету людей, які є громадянами цієї держави, політичних уподобаннях. Із плином часу спектр функцій держави змінюється, балансується, однак беззаперечним є факт виконання державою соціальної функції, що яскраво проявляється у розгалуженій системі соціальних зобов'язань, які фінансуються за рахунок коштів централізованих фондів держави. Соціальні витрати держави є одним із важливих факторів, який визначає рівень життя населення й добробут найменш забезпечених його верств.

Україна в цьому аспекті не є винятком. Поступове зростання видатків на соціальні цілі є пріоритетною політикою нашої країни, що вказує на виняткову роль соціальної функції держави. Однак зростаючі обсяги бюджетних видатків соціального призначення не забезпечують належного рівня життя населення, задоволення його потреб у освіті, охороні здоров'я, культурі, духо-

вному і фізичному розвитку, соціальному захисті і соціальному забезпеченні.

В умовах наростаючої хвилі економічної стагнації доволі частіше трапляються випадки недофінансування державних соціальних зобов'язань, розміри яких свідчать про невідповідність цих зобов'язань реальним фінансовим можливостям держави. Нині точаться дискусії щодо необхідності згортання (скорочення) або відміни конкретних соціальних програм. Проте така постановка питання не завжди є коректною і потребує детального аналізу.

Незважаючи на низку наукових напрацювань щодо формування та реалізації соціальної політики і соціального розвитку України, фінансового забезпечення соціальної сфери та необхідності удосконалення й ефективного використання коштів бюджетів різних рівнів на соціальне призначення під авторством: В. Гейця, Н. Деєвої, В. Дем'янишина, О. Длугопольського, Я. Жаліла, О. Кириленко, Т. Кір'ян, В. Куликова, Е. Лібанової, І. Луїної, В. Новикова, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, Д. Полозенка, І. Потеряйла, П. Спікера, В. Тропіної, С. Юрія та інших, питання бюджетного забезпечення соціальної функції держави, потребують подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження сутності бюджетного забезпечення соціальної функції

держави, проведення аналізу бюджетних видатків на соціальні цілі та обґрунтування пропозиції щодо забезпечення ефективного використання коштів державного і місцевих бюджетів соціального призначення.

До загальних закономірностей розвитку сучасного суспільства відносять об'єктивний процес посилення соціальної орієнтації економічних систем, підпорядкування економічної політики завданням розвитку людини. Економіст В. Куликов зазначає, що минули ті часи, коли виробництво можна було розвивати за рахунок людей. По-перше, сучасна економіка потребує складної робочої сили, висококваліфікованих працівників, а їх праця – достойної оплати. По-друге, доходи населення формують платоспроможний попит, а останній – головна рушійна сила зростання в ринковій економіці. Підвищення добробуту, таким чином, – не тільки результат, але й абсолютно необхідна передумова економічного зростання. [1, 5].

Як наслідок, відповідно до нової домінанти соціально-економічних відносин посилюється роль і значення соціальної функції держави. Тому таким важливим є теоретичний аналіз та осмислення сутності цієї функції як підґрунтя для розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів її реалізації. Термін “функція” походить від латинського *function* – виконання, здійснення, тобто діяльність, обов'язок, робота, зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта. Таким чином, як стверджує В. Тропіна, “соціальну функцію держави можна розуміти як її обов'язок щодо забезпечення умов для реалізації екстремальних принципів у життєдіяльності індивідів, тобто забезпечення умов для максимізації позитивних соціальних явищ і мінімізації явищ соціально негативних у рамках певних обмежень, за рахунок зміни елементів, зв'язків, властивостей і відносин

у суспільстві з метою збереження його цілісності і забезпечення розвитку” [2, 78].

Стаття 1 Конституції проголошує Україну демократичною, соціальною правовою державою. Ця норма виступає фундаментальним принципом, що завдає вектор суспільного розвитку. Світовий досвід свідчить про те, що конституційно проголошують себе соціальними ті держави, які не тільки зобов'язуються гармонізувати інтереси особистостей, соціальних груп і всього суспільства, а й проявляють політичну волю щодо послідовного втілення в життя цих зобов'язань.

Соціальна держава є найвищим досягненням суспільного гуманізму та прогресу. Це має бути усвідомлено і визнано кожним громадянином, соціальною групою. А на державному рівні має бути узаконено, що в центрі всіх рішень – людина зі своїми гарантованими державою правами і свободами.

В Україні схвалено Концепцію соціальної держави, яка передбачає закріплене в конкретних механізмах реалізації системне визначення найважливіших цілей, принципів, пріоритетів держави щодо забезпечення суспільного прогресу.

Головним атрибутом соціальної держави є реальна відсутність бідних, а не декларативне проголошення допомоги соціально уразливим верствам. При цьому добробут забезпечується не тільки і не стільки перерозподілом власності одних на користь інших, а головним чином стимулюванням і забезпеченням активної й ініціативної діяльності всіх громадян (див. рис. 1). Світова практика свідчить, що на сьогодні дієвими є два способи забезпечити соціальну захищеність громадян: по-перше, держава сама здійснює перерозподіл національного багатства шляхом фінансування соціальних програм; по-друге, держава надає громадянам можливість забезпечити себе пенсією, коштами на випадок хвороби тощо, а також надає право вибору тієї чи іншої соціальної послуги на ринку.

Рис. 1. Змістове наповнення соціальної функції держави

Концепція соціальної держави на порядок денний ставить завдання щодо скорочення функції держави у соціальному забезпеченні і посилення ролі соціального страхування.

Соціальна держава, окрім арсеналу базових концепцій і принципів, володіє сукупністю функцій, які визначають її сутність, а саме: захисна; стимулююча; інвестиційна; інтегративна [3].

Захисна функція полягає у створенні механізму гарантування соціально-економічної безпеки людини через усунення й попередження ризиків та їх наслідків, у забезпеченні системи захисту від наявних та можливих порушень прав і свобод особистості, а також – у реалізації державних соціальних гарантій, стандартів та нормативів.

Стимулююча функція полягає у створенні системи заохочень до соціально-економічної активності, ініціативи й ефективного використання підприємницького потенціалу. Важливим стимулом виступає дотримання високих стандартів життя і умов для людського розвитку [4].

Інтегративна функція – це забезпечення суспільної злагоди, запобігання маргіналізації та поляризації суспільства, його фрагментації на соціально ізольовані верстви та групи.

Інвестиційна функція полягає у розвитку соціальної інфраструктури, забезпеченні доступності охорони здоров'я, освіти, духовно-культурних здобутків. Саме ці напрямки соціальної політики є необхідними інвестиціями у майбутній добробут держави.

Реалізація функцій соціальної держави здійснюється за посередництвом бюджету як основного фінансового плану держави, який виступає провідним джерелом фінансового забезпечення декларованих у Конституції України та інших нормативно-правових актах положень [5, 123].

Фінансування соціального захисту і соціального забезпечення населення, освіти, охорони здоров'я, культури, мистецтва і спорту, державних програм соціального розвитку країни є прерогативою державного і місцевих бюджетів. Вони виступають централізованими фондами грошових коштів держави, які формуються в результаті розподілу вартості ВВП та використовуються на задоволення суспільних потреб громадян, в тому числі і соціальних. Саме тому, фінансове забезпечення виконання соціальної функції державою, що здійснюється за посередництвом бюджетів різних рівнів, називається бюджетним забезпеченням [6, 57].

З метою проведення аналізу вітчизняної практики бюджетного забезпечення виконання державою соціальної функції, розглянемо сутність поняття “бюджетне забезпечення”. У вітчизняній фінансовій науці не відображено зміст поняття “бюджетне забезпечення”. Натомість, широкого розповсюдження набули поняття: бюджетне регулювання та бюджетне фінансування. Окремі автори наукових публікацій вказують на тотожність цих понять.

Як відомо, поняття “бюджетне забезпечення” є похідним від поняття “фінансове забезпечення”. Вітчизняна фінансова наука визначає зміст фінансового забезпечення як потік фінансових ресурсів, метод фінансового механізму, сукупність складових елементів. Зокрема, у підручнику “Фінанси” [7, 94] фінансове забезпечення визначають як формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання. Як зазначає В. Горин, поряд із визначенням порядку формування та використання цільових грошових фондів, фінансове забезпечення обумовлює цей процес і щодо коштів, які не мають фондової форми або цільового призначення [8, 98]. О. Романенко розуміє під фінансовим забезпеченням покриття затрат

за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою [9, 18]. Відмежування держави як особливого суб'єкта фінансового забезпечення має під собою раціональне підґрунтя, оскільки її діяльність базується не на принципах комерційного розрахунку, а здійснюється з метою задоволення потреб суспільства.

На відміну від визначення “фінансове забезпечення”, бюджетне забезпечення не потребує обґрунтування системи джерел фінансування, адже у даному випадку джерело є єдиним – кошти бюджетів різних рівнів. Як і фінансове забезпечення, бюджетне забезпечення є складовою бюджетного механізму і, як зазначає В. Дем'янишин, його провідним методом [10, 238].

Отже, вважаємо за доцільне під бюджетним забезпеченням розуміти сукупність форм і напрямів фінансування діяльності держави, спрямованої на задоволення соціально-економічних потреб кожного члена суспільства на рівні, який враховує суспільні пріоритети та можливості економіки.

Вихідними положенням формування системи бюджетного забезпечення соціальної функції держави, на наш погляд, повинен бути принцип, викладений у ст. 25 “Загальної декларації прав людини” ООН: “Кожна людина має право на такий життєвий рівень... необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто і її сім'ї, і право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості чи інших випадків втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин” [11]. Відповідно до цього, система бюджетного забезпечення повинна базуватися на принципах безумовного гарантування державою кожному члену суспільства задоволення особистих потреб на економічно обґрунтованому та суспільно прийнятному рівні. Початковим етапом по-

будови системи бюджетного забезпечення реалізації функцій держави є розподіл фінансових ресурсів держави між бюджетами різних рівнів.

Бюджетне забезпечення соціальної функції держави – це сукупність складових соціальної сфери, а також методів, форм, важелів та інструментів, які забезпечують виконання державою соціальної функції.

Таким чином, на нашу думку, бюджетному забезпеченню соціальної функції держави, яке на практиці реалізується через видатки державного і місцевих бюджетів на соціальну сферу (освіту, охорону здоров'я, соціальних захист і соціальне забезпечення, духовний і фізичний розвиток) притаманні сукупність методів, важелів, форм і інструментів реалізації (див. рис. 2).

Проведемо аналіз динаміки, складу та структури витрат зведеного бюджету України на соціальні цілі у період 2009–2012 рр. (див. табл. 1 і рис. 3).

За період 2009–2012 рр. видатки зведеного бюджету України на соціальні цілі характеризуються поступовим зростанням з 190,4 млрд. грн. до 298,8 млрд. грн., або на 108,4 млрд. грн., хоча темпи зростання цього показника у різні роки є неоднаковими (найменшим він є у період 2010–2011 рр. – 1,04, а найбільшим – у 2009–2010 рр. – 1,26). Питома вага видатків зведеного бюджету на соціальну сферу у структурі усіх видатків зведеного бюджету України у період 2009–2012 рр. скоротилася з 50,3 % до 48,3 %, або на 2 відсоткових пункти, що вказує на зміну пріоритетів бюджетного фінансування.

Слід зазначити, що скорочення частки видатків зведеного бюджету України на соціальні цілі у 2011 р. обумовлено, насамперед, скороченням частки видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення населення. Як зазначають автори аналітичної доповіді: “Бюджетна політика в Україні в умовах ри-

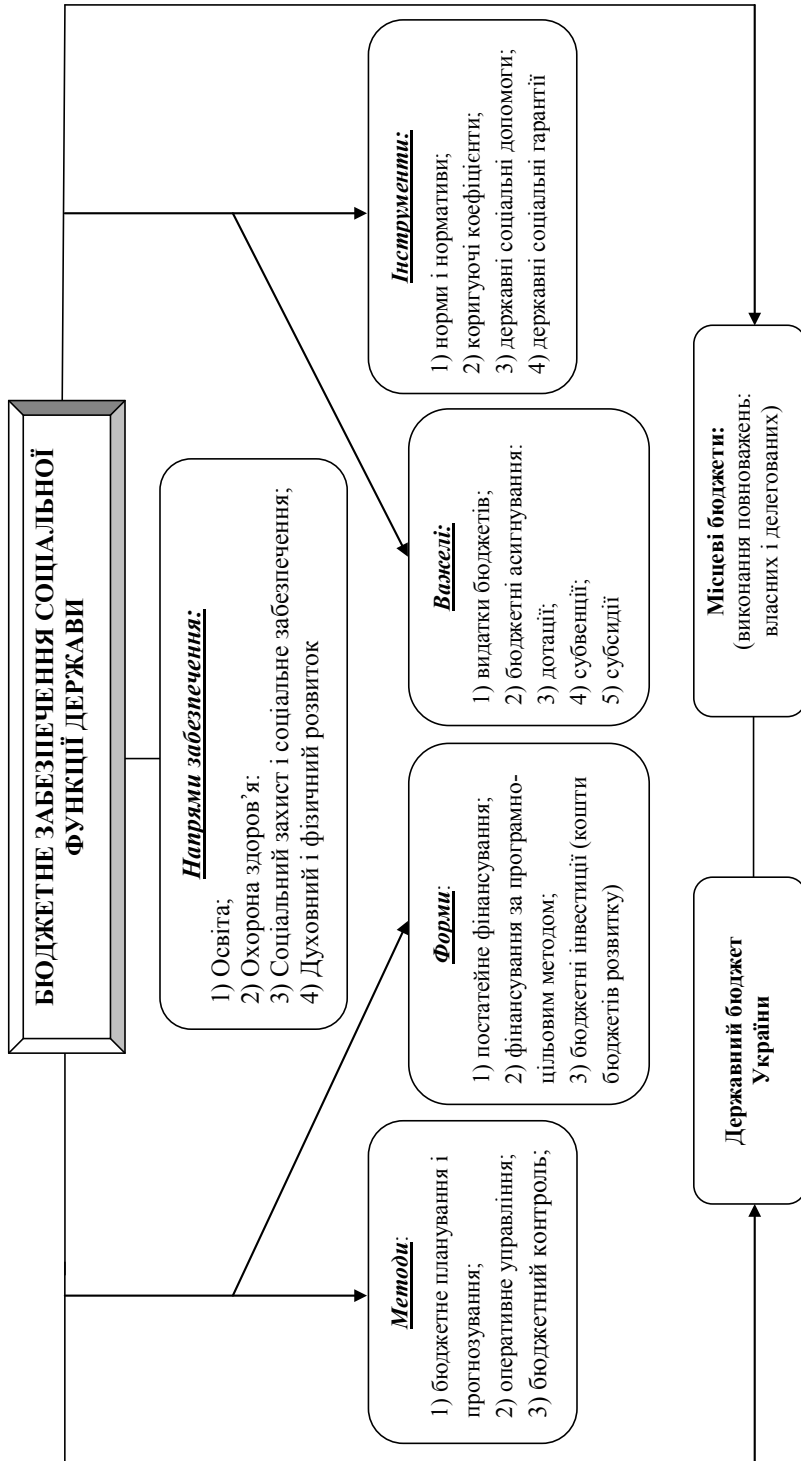

Рис. 2. Структура бюджетного забезпечення соціальної функції держави*

* Складено автором.

Динаміка, склад і структура видатків зведеного, державного і місцевих бюджетів на соціальну сферу у період 2009–2012 рр. [12]

Показники	2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Зведений бюджет України								
Видатки зведеного бюджету, всього, в тому числі:	374,4	–	463,3	–	514,3	–	618,2	–
Видатки на соціальну сферу, з них:	190,4	100,0	240,5	100,0	251,2	100,0	298,8	100,0
Освіта	66,8	35,1	79,8	33,2	86,2	34,3	101,5	33,9
Охорона здоров'я	36,58	19,2	44,7	18,6	48,9	19,5	58,4	19,5
Соціальний захист і соціальне забезпечення	78,8	41,4	104,5	43,4	105,4	41,9	125,3	41,9
Духовний і фізичний розвиток	8,3	4,3	11,5	4,8	10,7	4,2	13,6	4,5
<i>Питома вага видатків на соціальну сферу у структурі усіх видатків зведеного бюджету, %</i>	–	50,3	–	51,9	–	48,8		48,3
Державний бюджет України								
Видатки державного бюджету, всього, в тому числі:	242,2	–	303,6	–	333,4	–	395,7	–
Видатки на соціальну сферу, з них:	86,2	100,0	111,9	100,0	104,7	100,0	122,2	100,0
Освіта	23,9	27,7	28,8	25,7	27,2	25,9	30,2	24,7
Охорона здоров'я	7,5	8,7	8,7	7,8	10,2	9,7	11,3	9,2
Соціальний захист і соціальне забезпечення	51,6	59,8	69,3	61,9	63,5	60,7	75,2	61,5
Духовний і фізичний розвиток	3,2	3,8	5,1	4,6	3,8	3,7	5,5	4,6
<i>Питома вага видатків на соціальну сферу у структурі усіх видатків державного бюджету, %</i>	–	35,6	–	36,8	–	31,4		30,9
Місцеві бюджети України								
Видатки місцевих бюджетів, всього, в тому числі:	136,2	–	159,7	–	180,9	–	222,5	–
Видатки на соціальну сферу, з них:	104,2	100,0	128,5	100,0	146,5	100,0	176,6	100,0
Освіта	42,8	41,1	51,0	39,7	59,0	40,3	71,3	40,3
Охорона здоров'я	29,1	27,9	36,0	28,0	38,7	26,4	47,1	26,7
Соціальний захист і соціальне забезпечення	27,2	26,1	35,2	27,2	41,9	28,6	50,1	28,4
Духовний і фізичний розвиток	5,1	4,9	6,3	4,9	6,9	32,0	8,1	4,6
<i>Питома вага видатків на соціальну сферу у структурі усіх видатків місцевих бюджетів, %</i>	–	76,5	–	80,4	–	80,9		79,4

зиків сповільнення економічної динаміки”, “...з огляду на соціально-економічну ситуацію в країні, не дивно, що держава виявилася неспроможною здійснити левову частку передбачених своїми ж законами виплат. У цій ситуації позиція уряду цілком зрозуміла: соціальні виплати наблизили до реальних економічних можливостей держави” [13, 13].

Однак зазначена практика нововведень не мала підтримки з боку базових нормативно-правових документів в Україні, що викликало соціальний конфлікт в країні. І лише наприкінці грудня 2011 р. Конституційний Суд України закріпив за Кабінетом Міністрів право встановлювати розмір соціальних виплат населенню відповідно до фінансових

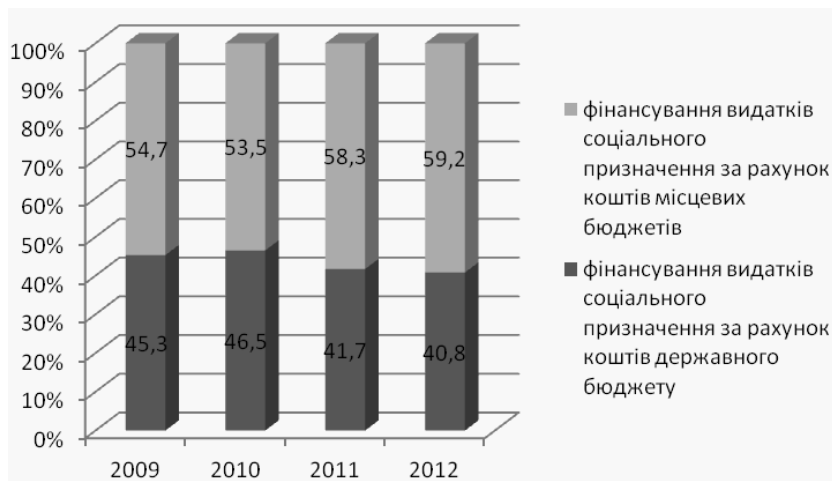

Рис. 3. Співвідношення частки фінансування видатків соціального призначення за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів у період 2009–2012 рр.

можливостей держави. Зокрема, у рішенні Конституційного Суду наголошено про те, що механізм реалізації конституційних прав кожного громадянина на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї може бути змінений державою, зокрема через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу коштів з метою збереження інтересів усього суспільства [14, 15].

Динаміка видатків державного бюджету за 2009–2012 рр. характеризується зростаючими показниками з 242,2 млрд. грн. до 395,7 млрд. грн., зростання відбулося на 153,5 млрд. грн. У складі видатків державного бюджету видатки соціального призначення, до яких відносять: освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, складають від 30,9% до 35,6% і мають тенденцію за останні роки до скорочення. Динаміка абсолютних показників бюджетного фінансування соціальної сфери коливається по аналізованих роках. Так, у 2009 р. сукупний обсяг видатків державного бюджету на соціальну сферу складав 86,2 млрд. грн., що становить 35,6% усіх видатків. У 2010 р. абсолютні показники ви-

датків на соціальну сферу зросли на 25,7 млрд. грн. до рівня 111,9 млрд. грн., при цьому його частка у структурі видатків державного бюджету склала 36,8%. У наступному 2011 р. абсолютний показник видатків на соціальні цілі скоротився порівняно з попереднім роком на 7,2 млрд. грн. і склав 104,7 млрд. грн. Відповідно скоротилася і його частка у структурі видатків державного бюджету до 31,4%, або на 5,4 відсоткових пункти. Зазначене скорочення обумовлено загальним зменшенням витрат на освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення та духовний і фізичний розвиток. У 2012 р. при зростанні абсолютних показників видатків державного бюджету на соціальну сферу до 122,2 млрд. грн., або на 17,5 млрд. грн., їх питома вага у структурі видатків скоротилася до 30,9%.

Динаміка видатків місцевих бюджетів за 2009–2012 рр. ілюструє тенденцію щодо зростання показників з 136,2 млрд. грн. до 222,5 млрд. грн., зростання відбулося на 86,3 млрд. грн. У структурі видатків місцевих бюджетів найбільшу питому вагу займають видатки на соціальну сферу, вони становлять 79,4% усіх видатків місцевих бюджетів,

а на усі інші види діяльності припадає лише 20,6%. Тобто, можна зробити висновок, що місцеві бюджети України більшою мірою забезпечують соціальну функцію держави на відміну від державного бюджету.

У структурі видатків місцевих бюджетів України на соціальну сферу найбільшу частку займають видатки на освіту, вони становлять від 39,7% до 41,1% по окремих роках. Приблизно однакову частку від 27% до 29% займають видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я та соціальний захист і соціальне забезпечення і незначну питому вагу (до 5 %) складають видатки на духовний і фізичний розвиток.

Поступове зростання видатків бюджетів різних рівнів на соціальні цілі аж ніяк не вказує на ефективність використання цих коштів та їх повну достатність. Адже відомо, що забезпечити в повному обсязі усі необхідні потреби соціально-культурної сфери за рахунок коштів бюджету нереально. Саме тому, першочерговим завданням у даному контексті є пошук оптимальних управлінських рішень щодо розподілу бюджетних коштів та їх ефективного використання в межах економічної спроможності держави. У даному випадку першочерговим завданням є не стільки кількісне зростання обсягів бюджетного фінансування соціальної сфери, а їх ефективне використання; переведення соціальної сфери зі статусу утриманця у статус потенційного реципієнта, спроможного самостійно забезпечити себе необхідними благами і послугами. При цьому держава повинна усіляко сприяти зростанню зайнятості населення, розвитку ринку праці та страхової медицини, доступності освіти та можливості перекваліфікації на професії, які користуються найбільшим попитом на ринку праці.

Сьогодні в Україні бюджетне планування, а відтак і бюджетне фінансування видатків на соціальну сферу здійснюється з

урахуванням норм і нормативів бюджетного забезпечення мережі установ соціально-культурної сфери.

Протягом минулих років мережа бюджетних установ формувалася без урахування тенденцій до зміни кількості населення та потреб регіонів, що не відповідає зарубіжному досвіду фінансування соціально-культурної сфери та в умовах обмеженості бюджетних коштів значно погіршує структуру видатків на фінансування бюджетних установ.

Сьогодні в Україні відсутня система спеціально розроблених і затверджених соціальних норм і нормативів. Тобто для розрахунку обсягу видатків із місцевих бюджетів щодо надання соціальних послуг використовуються середні витрати на одного споживача послуг по Україні та коригувальні коефіцієнти, що враховують відмінності у вартості надання цих послуг залежно від кількості населення і споживачів соціальних послуг, соціально-економічних, демографічних, екологічних та інших особливостей територій. Використання вищезазначеного механізму призводить до нерівномірного фінансування галузей соціально-культурної сфери в різних адміністративно-територіальних одиницях країни [10, 325].

Таким чином, можна підсумувати, що фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, які використовуються сьогодні для розрахунку обсягу міжбюджетних трансфертів, фактично не є нормативами витрат для забезпечення потреб на рівні, не нижчому від державних соціальних стандартів і нормативів. Крім того, вони розраховуються, відповідно до загальних ресурсів зведеного бюджету України і місцевих бюджетів.

Реалізація положень бюджетної політики держави останніх років спрямована на зростання рівня життя громадян та виконання заходів з подолання і запобігання бідності, відповідно до положень Програми

економічних реформ на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава” [15].

Проте, необхідно зазначити, що, незважаючи на той факт, що місцеві бюджети отримують значні повноваження для надання соціальних послуг населенню, їх бюджети не отримують достатньо коштів для проведення фінансування таких видатків. Негативний вплив на це справляє й те, що обсяг бюджетних коштів для здійснення видатків соціально-культурного характеру визначається на державному рівні, а їх використання на місцевому рівні вказує на недостатність ресурсів для забезпечення поставлених завдань. Тому досить часто органи місцевого самоврядування для виконання делегованих повноважень використовують власні кошти, призначені для забезпечення потреб територіальної громади.

Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до висновку про необхідність здійснення наступних кроків щодо ефективного бюджетного забезпечення виконання державою соціальної функції, а саме:

- бюджетне фінансування соціально-культурної сфери повинно здійснюватись відповідно до Державної програми соціально-економічного розвитку країни;

- потрібно вдосконалити порядок бюджетного планування та прогнозування видатків бюджетів різних рівнів на соціальну сферу з метою наближення до реальних показників її фінансового забезпечення;

- необхідно переглянути набори продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг для основних соціально-демографічних груп населення, адже на їх основі визначається розмір прожиткового мінімуму, який повинен переглядатися кожні п'ять років, однак в Україні не змінювався з 2000 р. При цьому в затверджених нормах взагалі не враховані окремі життєво

необхідні витрати, зокрема, на послуги охорони здоров'я, освіти, оздоровлення, що є переважно платними. У цьому контексті на сучасному етапі державотворення ключовими завданнями механізму бюджетного планування і прогнозування видатків на сферу соціально-культурних послуг має стати зниження соціальної нерівності, відновлення активної позитивної динаміки доходів громадян та якісне надання суспільних послуг.

- з метою якісного надання державою соціальних послуг населенню потрібно переглянути розрахунки видатків на соціальну сферу на підставі науково обґрунтованих нормативів бюджетного забезпечення;

- оптимізувати відповідність соціальних зобов'язань держави та її фінансових можливостей, тобто потрібно розуміти, що лише за рахунок бюджетних коштів не можливо забезпечити ефективну діяльність установ та закладів соціальної сфери. А тому виникає необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів у вигляді інвестицій у соціальну сферу за рахунок коштів суб'єктів підприємницької діяльності. З метою підвищення активності суб'єктів підприємництва до здійснення інвестицій у соціальну сферу необхідно розробити систему пільг стосовно державного регулювання підприємницької діяльності (наприклад, у сфері оподаткування прибутку за умови створення нових робочих місць);

- уникати фрагментарного характеру та не публічної процедури встановлення коригуючих коефіцієнтів до фінансового нормативу бюджетної забезпеченості соціальної сфери;

- впровадити схеми фінансування соціально-культурної сфери, які передбачають зв'язок між обсягами видатків та результатами надання суспільних послуг;

- вдосконалити порядок оцінювання результативності й ефективності здійснен-

ня видатків соціального призначення, коригувати за її результатами управлінські рішення у сфері соціальної політики.

– скоротити перелік видів соціальних пільг в поєднанні з введенням обов'язкової перевірки доходів заявника при їхньому призначенні. Замінити пільги соціального призначення на єдину систему адресних грошових допомог, що найбільше відповідає критерію соціальної справедливості та матиме позитивні економічні наслідки.

Видатки бюджетів соціального призначення повинні розглядатись не як видатки на “утримання” галузей соціальної сфери або вразливих категорій населення (“видатки споживання”), а як інвестиції в соціальний розвиток, які матимуть очевидний соціально-економічний ефект для держави в майбутньому.

Література

1. Куликов В., Роик В. Социальная политика как приоритет и приоритеты социальной политики // *Российский экономический журнал*. – 2005. – № 1. – С. 3–17.
2. Тропіна В.Б. Суспільні фінанси в реалізації соціальної функції держави // *Чернігівський науковий часопис. Серія 1. Економіка і управління*. – 2011. – № 2. – С. 77–84.
3. Кравчук Л. М. Напрями і джерела інвестування в людський капітал // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum
4. Деева Н. Концептуальні проблеми розбудови соціальної держави на національних теренах // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum
5. Євсєєва О. О. Стратегічні напрями сталого соціального розвитку України // *Економічний простір*. – 2012. – № 57. – С. 122–135.
6. Ладюк О. Д. Соціальна ефективність бюджетних програм як стратегічна мета вдосконалення міжбюджетних відносин // *Вісник університету “Україна”*. – 2012. – № 15. – С. 55–58.
7. Фінанси: Підручник / С. І. Юрій, Л. М. Алексєнко, І. В. Зятковський та ін.; За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
8. Горин В. П. Концептуальні засади фінансового забезпечення соціальних гарантій // *Світ фінансів*. – 2009. – № 3. – С. 97–106.
9. Романенко О. Р. Фінанси: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 312 с.
10. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація та практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496 с.
11. Загальна декларація прав людини ООН № 995-015 від 10.12.1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
12. Звіти про виконання Державного і місцевих бюджетів України у період 2009–2012 рр., подані Державною казначейською службою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua>
13. Бюджетна політика в Україні в умовах ризиків сповільнення економічної динаміки: аналітична доповідь. – К.: НІДС, 2012. – 25 с.
14. Державне фінансове забезпечення соціальної сфери: Монографія / За ред. доктора філософії, професора, академіка АЕНУ Т.М. Кір'ян та д.е.н., професора Ю. В. Пасічника. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2012. – 398 с.
15. Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/docs/Programa-reform>

Роксолана КОРНАЦЬКА

РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто складові системи пенсійного забезпечення, окреслено їх переваги та недоліки. Проаналізовано основні тенденції розвитку системи пенсійного забезпечення України в сучасних умовах господарювання, виявлено ключові проблеми. Запропоновано напрями системних змін для повноцінного та ефективного функціонування пенсійного забезпечення в Україні.

Україна обрала курс на побудову соціально-орієнтованої економіки, у центрі якої – індивід з його потребами та інтересами. Це породжує необхідність посилення соціальних пріоритетів, створення умов для забезпечення прав на справедливий розподіл фінансових ресурсів з ефективним поєднанням принципів солідарності й індивідуальної відповідальності. Нерідко сутність соціально-орієнтованої економіки трактується з позиції фінансових відносин, що існували в умовах командно-адміністративної системи, характерною особливістю якої була розширена система соціальних гарантій, виплат і безкоштовних послуг. Проте соціально-орієнтована економіка передбачає, перш за все, досягнення високого рівня доходів громадян. Це можливо за ефективної політики економічного зростання, яка передбачає забезпечення конкурентних переваг підприємництва, що, зрештою, сприяє зростанню рівня індивідуальних доходів громадян. Соціальні проблеми мають вирішуватись не тільки за рахунок держави, а й безпосередньої участі громадян, зацікавлених у належному рівні виплат у разі настання несприятливих життєвих подій: безробіття, втрати працездатності, хвороби.

Діюча нині в Україні солідарна система пенсійного забезпечення має низку суттєвих недоліків, а відтак неспроможна на належному рівні фінансувати потреби пенсіонерів, хоча основним напрямом видатків бюджету залишається фінансування соціальної сфери. Разом із видатками на соціальний захист населення вони становлять близько 60% [1, 20]. Будь-які інші альтернативи для більшості пенсіонерів відсутні. Якщо говорити про недержавне пенсійне страхування, то нині ним охоплено незначну частину населення, що суттєво не впливає на підвищення рівня добробуту осіб похилого віку.

Питання реформування системи пенсійного забезпечення все ще залишається особливо актуальним. Численні пропозиції та прийняті для їх реалізації нормативно-правові акти у їх більшості так і залишаються пропозиціями, а заходи щодо їх проведення постійно відкладаються. Реформування пенсійної системи потребує чіткої, обґрунтованої, послідовної, довгострокової стратегії з новою ідеологією та дієвими механізмами її реалізації, з урахуванням реальних фінансових можливостей держави та створенням сприятливих умов

для розвитку альтернативних (додаткових) джерел фінансування пенсійних виплат. В основі стратегії – механізм ефективного поєднання суспільних та особистих інтересів, колективної, індивідуальної відповідальності та солідарної взаємодопомоги.

Дослідженню теоретичних і практичних питань реформування пенсійної системи присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема М. Бланкарта, Е. Джеймса, О. Ковалю, Е. Лібанової, В. Опаріна, В. Роїка, В. Федосова, С. Юрія. Незважаючи на значну увагу до проблематики пенсійного забезпечення, основні концептуальні підходи щодо проведення пенсійної реформи, механізмів запровадження накопичувальної системи пенсійного страхування, проблем пошуку джерел фінансування, рівня участі приватного сектору та застрахованих осіб у фінансуванні пенсійних виплат і досі залишаються дискусійними та потребують подальших ґрунтовних досліджень у цьому напрямку.

Метою статті є дослідження сучасних тенденцій розвитку пенсійної системи України та обґрунтування напрямків її подальшого вдосконалення.

Перехід до ринкових механізмів і принципів господарювання в Україні потребує адекватних змін як у галузі соціальної сфери, так і у системі соціальних гарантій громадян, яка нині не спроможна забезпечити достойний рівень життя найбільш вразливих, мало захищених

верств населення, серед яких значну частину займають пенсіонери. Це свідчить про кризовий стан сучасної солідарної системи пенсійного забезпечення, що негативно впливає на рівень життя населення, сприяє зростанню бідності та не створює умов для забезпечення належного соціального захисту. Незважаючи на щорічне збільшення пенсійних виплат (середній розмір у 2008 р. становив 776 грн., у 2012 р. зріс до 1253 грн.), розмір пенсій значно нижчий порівняно з розвинутими країнами. Негативні тенденції посилюються на фоні зменшення кількості зайнятого населення та зростання чисельності пенсіонерів (табл. 1). Водночас ситуація погіршується і під впливом економічних чинників, зокрема: циклічного характеру економічних процесів, зростання рівня безробіття, низького рівня заробітної плати, наявності значних за обсягом тінювих доходів населення.

За останні роки Пенсійний фонд України втратив певну самостійність через значне розбалансування доходів та видатків (табл. 2). Незважаючи на зростання абсолютних показників, аналіз надходжень фонду свідчить про зниження питомої ваги власних доходів (якщо у 2008 р. цей показник знаходився на рівні 69%, то у 2010 р. зменшився до 65%) та зростання частки видатків на пенсійне страхування у Державному бюджеті України, який є єдиним джерелом для збалансування бюджету Пенсійного фонду України. Це ускладнює

Таблиця 1

Динаміка кількості зайнятого населення, пенсіонерів та середній розмір пенсій*

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Кількість зайнятого населення, тис.осіб	19466	18495	18551	18590	18835
Кількість пенсіонерів, тис.осіб	13819	13749	13721	13738	13821
Середній розмір пенсій, грн.	776	934	1033	1152	1253
Кількість пенсіонерів на 100 осіб зайнятого населення	71	74	74	74	73

* Складено на основі даних Державної служби статистики України.

Таблиця 2

Динаміка надходжень бюджету Пенсійного фонду України*

(тис. грн.)

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Власні надходження	106285	99782	119342	139056	157980
Надходження з інших фондів соціального страхування	114	52	136	181	157,5
Кошти Державного бюджету України	47455	48539	64087	58317	64494
Всього	153854	148373	183565	197554	222632

*Складено на основі звітів про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2008–2012 рр.

виконання державою своїх функцій, оскільки значна частина коштів вилучається із інших галузей та сфер економічної діяльності. Проте фінансування з бюджету не завжди пов'язане з покриттям дефіциту цільового фонду. Нині в Україні частина коштів державного бюджету спрямовується на виплату пенсій військовослужбовцям та спеціальних пенсій для працівників, умови праці яких характеризуються значним ступенем ризику. Зокрема, це правоохоронці, судді, дипломати, народні депутати та інші. Теоретичне виокремлення цільових фондів держави як окремої ланки державних фінансів суперечить діючій в Україні практиці. Кошти з бюджету надходять у вигляді прямого фінансування – трансфертів з Державного бюджету України та позичок з єдиного казначейського рахунку на покриття дефіциту, що заперечує відокремленість та самостійність ланок державних фінансів.

Незважаючи на високі ставки єдиного внеску на загальнообов'язкове державне страхування, забезпечити достойний рівень пенсій більшості громадян неможливо. Неспроможність солідарної пенсійної системи виконувати першочергові завдання пояснюється низкою виявлених і згрупованих автором причин, зокрема:

– негативні зміни у демографічній структурі населення, пов'язані з процесом старіння: збільшення питомої ваги осіб похилого віку щодо активного працездатного населення (потенційних платників стра-

хових внесків), а також низький рівень народжуваності, що свідчить про тенденцію зменшення працездатного населення і в майбутньому;

– зростання безробіття, зниження рівня доходів найманих працівників, що призводить до неможливості збору внесків і забезпечення пенсіонерів достойним рівнем пенсійних виплат;

– формування тіньових фондів оплати праці внаслідок високого рівня єдиного соціального внеску, що призводить до зменшення дохідної частини Пенсійного фонду;

– безсистемне збільшення пенсійних виплат незалежно від показників економічного розвитку країни [1, 21; 2, 33–34, 3, 50–57, 4, 148].

Як свідчить практика багатьох зарубіжних країн за ситуації, характерної сучасному процесу відтворення населення, солідарна система пенсійного страхування навіть за умов високого рівня економічного розвитку не спроможна забезпечити належний і достойний рівень життя пенсіонерам, хоча має як переваги, так і недоліки (табл. 3).

Уряди багатьох країн здійснюють пошук ефективніших механізмів та методів пенсійного страхування шляхом диверсифікації джерел фінансування пенсійних систем із активним залученням роботодавців та найманих працівників. Останніми роками у пенсійних системах багатьох розвинених країн спостерігається встановлення чіткого взаємозв'язку між розміром пенсій та обся-

Переваги та недоліки солідарної системи пенсійного страхування*

Переваги	Недоліки
Забезпечення усіх верств населення мінімальним доходом у разі постійної втрати працездатності.	Відсутність прямої залежності між розміром майбутньої пенсії та сумою пенсійних внесків.
Стабільність та надійність, відносна нечутливість до впливу різноманітних ризиків, крім довгострокових процесів (демографічний спад, політичні негаразди та інші).	Незацікавленість працівників у продовженні термінів трудового стажу.

* Складено автором.

гами фактично сплачених страхових внесків, які накопичуються на персональних рахунках застрахованих осіб. Впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування, побудованої на можливості створення відповідних резервів для здійснення виплат в майбутньому дасть змогу мобілізувати додаткові фінансові ресурси, зацікавити застрахованих осіб до продовження періоду працездатності та сплати страхових внесків

Накопичувальна система пенсійного страхування містить соціальний та економічний аспекти. Незважаючи на те, що домінантою пенсійної системи будь-якої країни є посилення соціального захисту окремих категорій населення, формування потужного інвестиційного ресурсу для розвитку економіки також відіграє важливу роль.

Соціальний аспект пенсійної системи передбачає створення додаткових виплат для застрахованих осіб у разі постійної втрати працездатності через різні причини, зокрема: настання старості, вислуга років, інвалідність, втрата годувальника та інші.

Економічний аспект пенсійної системи полягає у накопиченні, збереженні та примноженні фінансових ресурсів для здійснення пенсійних виплат у разі настання страхових подій. Ефективне довгострокове інвестування накопичених фінансових ресурсів в реальний сектор економіки надасть можливість забезпечити зростання виробництва, знизити рівень безробіття, а

також підвищити рівень пенсійних виплат безпосередньо для окремих осіб – власників заощаджень.

Переваги та недоліки накопичувальної системи пенсійного страхування для держави та конкретної особи узагальнено у табл. 4:

Накопичувальна пенсійна система в Україні представлена двома рівнями: накопичувальним пенсійним страхуванням обов'язкового характеру та добровільним пенсійним страхуванням. Проте переходу до передбаченої законодавством трирівневої системи пенсійного забезпечення так і не відбулося, а впровадження державного накопичувального рівня постійно відкладається.

Накопичувальне пенсійне страхування обов'язкового характеру передбачає спрямування коштів до цільового фонду з метою інвестування в інструменти фінансового ринку для забезпечення страхових виплат в майбутньому особам, які здійснювали відрахування. Крім цього, передбачено чітке розмежування єдиного соціального внеску роботодавців та найманих працівників, які братимуть участь у процесі сплати страхових внесків накопичувального фонду.

Впровадження накопичувальної системи пенсійного страхування необхідно здійснювати з одночасним реформуванням солідарної пенсійної системи. Перші кроки у цьому напрямку вже зроблено. Прийняття Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна

Переваги та недоліки накопичувальної системи пенсійного страхування*

Переваги	Недоліки
Перерозподіл відповідальності між державою, роботодавцями та працівниками (заміна патерналістичної опіки держави на індивідуальну відповідальність кожного індивіда за своє майбутнє); зацікавленість у сплаті внесків найманих працівників, оскільки кожен індивідуально формує свою майбутню пенсію.	Високий рівень загроз у випадку виникнення кризових явищ в економіці (спад виробництва, зниження зайнятості, зменшення заробітних плат, що призводить до звуження бази сплати індивідуальних пенсійних внесків).
Покращення добробуту окремих категорій населення шляхом отримання додаткових виплат в майбутньому.	Ризик знецінення довгострокових пенсійних заощаджень внаслідок інфляції.
Формування потужних довгострокових інвестиційних ресурсів для розвитку реального сектору економіки.	Відсутність значних накопичень для низькооплачуваних категорій працівників.
Прискорення темпів розвитку фінансового ринку.	Ризик знецінення частини пенсійних накопичень, що спрямовуються у цінні папери, ринкова вартість яких прямо залежить від ситуації на фінансовому ринку.
Досягнення фінансової стійкості усіх складових системи пенсійного страхування шляхом зменшення обсягів виплат солідарної системи загальнообов'язкового пенсійного страхування за рахунок залучення додаткових коштів накопичувальною системою пенсійного страхування.	

* Складено автором.

державу" [5], Закону України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" [6] забезпечили можливість: запровадження обмеження максимального розміру пенсій десятима прожитковими мінімумами; поетапного підвищення пенсійного віку та збільшення тривалого стажу; зменшення розміру пенсій для окремих категорій працівників; запровадження єдиного соціального внеску.

Законом України "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи" від 8.07.2011 р. передбачено функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування для усунення дефіциту бюджету Пенсійного фонду України [6]. Для реалізації завдань обов'язкового накопичувального пенсійного страхування передбачено створення накопичувального фонду, адміністративне управління яким покладено на Пенсійний фонд України. Управління пенсійними активами накопичувального фонду здійснюватиметься компаніями

з управління активами, яких відбиратимуть на конкурсній основі. Передбачається, що це буде цільовий позабюджетний фонд, що накопичує страхові внески застрахованих осіб, які акумулюватимуться на персональних пенсійних рахунках, з метою інвестування й одержання доходів на користь застрахованих осіб. Встановлено чітке розмежування страхових внесків, зокрема: внески найманих працівників є основним джерелом фінансування обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування.

Слід зазначити, що важливим індикатором успіху пенсійної реформи вважається встановлення єдиного соціального внеску на рівні 35% [5, 29]. Проте зниження ставки буде виправданим у випадку впровадження накопичувальної системи, виведення з тіньового сектору доходів, створення зацікавленості у сплаті внесків як роботодавців, так і найманих працівників шляхом пропорційного розподілу пенсійних платежів і встановлення залежності між розмірами

внесків та майбутніми пенсійними виплатами. Сумнівним є також досягнення співвідношення обсягу пенсійних видатків до ВВП, що у 2014 р. має не перевищувати 12% [5, 29]. У 2010 р. цей показник був на рівні 18%, а за прогнозами USAID спостерігається його стабільне зростання (у 2050 р. передбачається збільшення до 24%) [7].

Важливо створити належні умови для розвитку третього рівня пенсійної системи в Україні (недержавного пенсійного забезпечення) як доповнення обов'язкових рівнів пенсійного страхування. Вітчизняні науковці [1, 8, 9, 10, 11] стверджують, що це ефективний фінансовий інструмент, який застосовується для забезпечення гідного рівня життя населення в період досягнення пенсійного віку шляхом добровільного накопичення внесків на індивідуальних пенсійних рахунках громадян. В Україні цей вид добровільного пенсійного забезпечення розвивається повільними темпами та характеризується незначними обсягами нагромаджених фінансових ресурсів. Це, передусім, пов'язано із недостатнім обсягом вільних коштів у суб'єктів господарювання, низьким рівнем доходів населення, недовірою до фінансових установ, ненадійністю фінансових інструментів для інвестування резервів недержавних пенсійних фондів.

Література

1. *Особистий інтерес плюс індивідуальна відповідальність* / В. Федосов, С. Львовчкін, В. Опарін // *Вісник Пенсійного фонду України*. – 2012. – С. 18–22.
2. Лондар С. Л., Башко В. Й. *Вплив факторів вікової структури населення на збалансованість державних фінансів в Україні* // *Фінанси України*. – № 5. – 2012. – С. 27–39.
3. Коваль О. П. *Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку*: Монографія. – К.: НІСД, 2012. – 240 с.
4. Молдован О. О. *Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ*: Монографія. – К.: НІСД – 2011 – 380 с.
5. *Програма економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>.
6. Закон України “Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи” від 08.07.2011 р. № 3668-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
7. *Пенсійне забезпечення: міжнародний досвід : мат-ли USAID*. –2011. – Лютий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/files/pensprovision_international_experience_feb2011_ua.pdf
8. Камінський А. Б., Леонов Д. А. *Розкриття інформації в системі недержавного пенсійного забезпечення: обґрунтування доцільності та практика реалізації* // *Фінанси України*. – 2011. – № 6. – С. 62–72.
9. Лондар С. Л., Лондар Л. П. *Перспективи розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні* // *Фінанси України*. – 2011. – № 9. – С. 45–69.
10. Кириленко О. П., Козак Г. І. *Захист пенсійних накопичень у контексті інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів* // *Фінанси України*. – 2012. – № 2. – С. 38–49.
11. Мальований М. І. *Теоретичні основи фінансового забезпечення соціального захисту* // *Формування ринкових відносин в Україні*. – 2012. – № 5/1 (132). – С. 174–185.
12. *Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями*: Монографія / За наук. ред. В. Федосова – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.

Галина МАРКОВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ КОШТІВ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ НА СТАДІЯХ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ

Досліджено особливості системи управління коштами місцевих бюджетів та напрями її удосконалення.

Демократичний розвиток країни передбачає ефективне функціонування територіальних громад, здатних вирішувати питання самоврядного розвитку. Така здатність потребує відповідного фінансового забезпечення, що реалізується через формування місцевих бюджетів. Функціонування їх за останні роки засвідчує низку проблем та суперечностей. Зокрема, місцеві бюджети функціонують як фінансові плани розвитку територій, однак мають також бути і базою для прогнозування і програмування перспективного розвитку країни в цілому.

Економічний і соціальний розвиток територій забезпечують саме місцеві бюджети, за рахунок видатків яких фінансуються заклади освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту та забезпечення населення, засоби масової інформації, житлово-комунальне господарство, різноманітні молодіжні програми.

Проблеми функціонування місцевих бюджетів на сучасному етапі мають багато аспектів. Це, насамперед, розподіл повноважень і коштів між різними рівнями бюджетної системи, проблеми розширення дохідної бази бюджетів, підвищення результативності бюджетних видатків тощо.

Нестабільність дохідної бази місцевих бюджетів, недостатньо ефективний механізм міжрегіонального перерозподілу бюджетних надходжень, значні відмінності в

рівні економічного розвитку регіонів, умовах життя у них призводять до соціальних конфліктів і політичної нестабільності.

Таким чином, існує нагальна потреба в дослідженні питання особливостей бюджетного менеджменту на місцевому рівні, розробці шляхів та напрямів підвищення його ефективності.

Мета статті полягає у дослідженні причин, передумов та напрямів удосконалення системи управління коштами місцевих бюджетів.

Фінансові ресурси, що зосереджуються у місцевих бюджетах, перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування. Управління коштами місцевих бюджетів ґрунтується на знанні економічних законів розвитку суспільства, закономірностей розподілу валового внутрішнього продукту між державою і суб'єктами господарювання, державою і населенням, між галузями економіки і територіями.

Аналізувати функціонування механізму управління коштами місцевих бюджетів доцільно за двома напрямками:

- формування місцевого бюджету, що охоплює планування бюджетних показників і набуття бюджетом статусу нормативно-правового акту;
- втілення бюджетних параметрів у практику, а саме: виконання бюджету, фі-

нансово-економічний аналіз, звітування, контроль за використанням бюджетних коштів, моніторинг та оцінка ефективності виконання місцевими органами влади доходних та видаткових повноважень.

Відповідно до положень Бюджетного кодексу України процес управління коштами місцевих бюджетів містить наступні етапи [1, 159]:

формування Міністерством фінансів України розрахункових показників місцевих бюджетів, доведення їх до місцевих органів влади та складання проектів місцевих бюджетів;

– прийняття відповідною місцевою радою рішення про місцевий бюджет;

– складання та затвердження місцевим фінансовим органом бюджетного розпису відповідного місцевого бюджету. Бюджетний розпис – це документ, в якому встановлюється розподіл доходів та фінансування бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації [1, 9];

– встановлення місцевими фінансовими органами головним розпорядником бюджетних асигнувань на основі затвердженого бюджетного розпису;

– затвердження головним розпорядником кошторису – основного документа, що надає бюджетній установі повноваження щодо отримання доходів і здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання функцій та досягнення цілей, визначених бюджетній установі на рік відповідно до бюджетних призначень [1, 160];

– взяття розпорядниками коштів бюджетних зобов'язань. Розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за управління бюджетними асигнуваннями і здійснення контролю за використанням бюджетних коштів;

– отримання розпорядниками коштів товарів, робіт та послуг. Відповідно до виконаних обсягів робіт та наданих послуг розпорядники коштів формують платіжні доручення на оплату рахунків постачальникам товарів і послуг, подають їх до органів Державної казначейської служби України;

– здійснення органами Державної казначейської служби України платежів після перевірки виділених асигнувань для головних розпорядників на відповідність залишкам коштів на рахунку, кошторисним призначенням та планам асигнувань, зареєстрованим бюджетним зобов'язанням;

– використання розпорядниками коштів товарів, робіт та послуг з метою виконання бюджетних програм.

Разом з тим, необхідно зазначити, що терміни “управління бюджетними коштами” та “управління коштами місцевих бюджетів” у Бюджетному кодексі відсутні. Таким чином ці поняття залишаються законодавчо невизначеними.

Процес формування місцевих бюджетів доцільно розділити на чотири етапи [11, 38]:

– аналітичний: аналізується видаткова частина бюджету у попередніх та поточному періодах, фіксуються тенденції розвитку;

– пошуковий: виявляються можливості в результаті прийняття нових рішень, реалізації нової політики місцевих органів влади, формуються нові цілі;

– програмний: визначаються шляхи та умови досягнення окреслених цілей, проводиться їх оцінка;

– організаційний: здійснюється розподіл завдань між конкретними розпорядниками бюджетних коштів, виконавцями бюджетних програм, які забезпечують досягнення визначених цілей.

Зв'язок між усіма етапами процесу формування місцевих бюджетів схематично

зображено на рис. 1, де 0 – завдання для розробки плану; 1 – розробка концепції планування; 2 – затвердження концепції планування; 3 – формування робочої групи фахівців з бюджетного планування; 4 – збір вихідної інформації; 5 – вивчення тенденцій соціально-економічного розвитку країни; 6 – вивчення тенденцій соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць; 6¹ – визначення статей видатків планового періоду; 7 – виявлення нових можливостей місцевих бюджетів у зв'язку з прийняттям місцевими органами влади нових рішень, програм та стратегій регіонального розвитку; 8 – формування нових цілей з урахуванням змін можливостей місцевих бюджетів; 8¹ – визначення шляхів досягнення нових цілей; 9 – фінансово-економічна оцінка нових цілей та вибір найкращого варіанта їх досягнення; 10 – розподіл завдань між розпорядниками бюджетних коштів, виконавцями бюджетних програм; 10¹ – взаємодія місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з представниками центральних органів державної влади під час реалізації цілей, завдань і заходів бюджетного планування; 11 – підготовка про-

ектів місцевих бюджетів; 12 – затвердження планових показників місцевих бюджетів.

Згідно із положеннями Бюджетного кодексу України, для формування видаткової частини місцевих бюджетів за відповідними галузями функціонування бюджетної сфери адміністративно-територіальної одиниці необхідно мати пропозиції розпорядників коштів місцевого бюджету щодо обсягу коштів, необхідних для надання громадянам суспільних послуг.

Процес розробки бюджетних запитів дає розпорядникам бюджетних коштів можливість оптимізувати організацію своєї роботи. Окрім зосередження на фінансових моментах цей процес дає можливість обговорити з місцевими органами влади основні питання подальшої діяльності.

Якщо між наданою фінансовою інформацією та конкретними видами діяльності, які планується здійснювати, не існує чіткого зв'язку, то це свідчить про те, що у складанні бюджету є певні недоліки.

До основних моментів, на які треба звернути увагу під час розробки бюджетних запитів, належать: встановлення граничних обсягів ресурсів для бюджетних установ і програм; прийняття рішень щодо

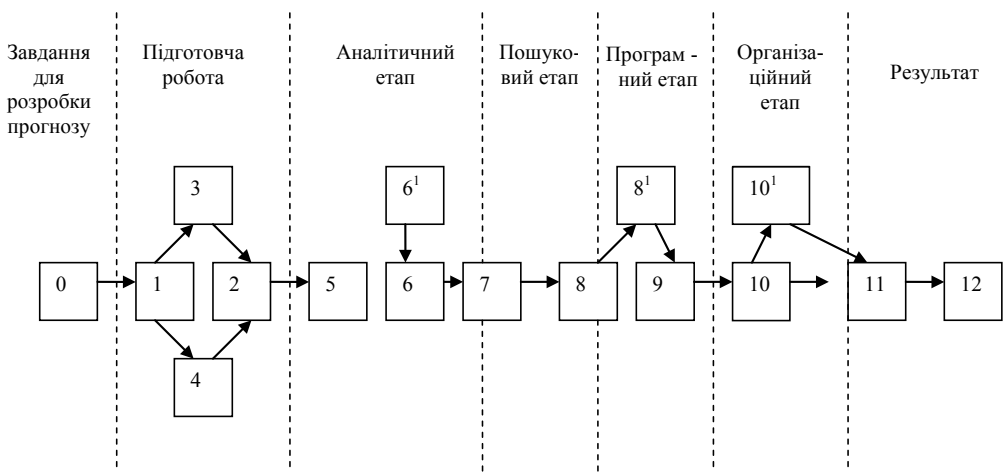

Рис. 1. Етапи планування видаткової частини місцевих бюджетів

збільшення чи зменшення фінансування існуючих функцій чи програм, скорочення чи припинення програм або видів діяльності; коригування потреб у фінансуванні залежно від змін розміру фінансових нормативів бюджетного забезпечення; врахування впливу інфляції; визначення результативних показників; акцент на необґрунтованих бюджетних пропозиціях та тих, що не фінансуються; визначення заходів, спрямованих на економію бюджетних ресурсів [12, 35].

Відповідно до положень нової редакції Бюджетного кодексу України обов'язковим є складання прогнозу на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди, на відміну від попереднього планування, яке робилось на один рік. При прогнозуванні за точку відліку необхідно брати оцінку стратегії діяльності з урахуванням програм та рішень місцевих органів влади та поточної економічної ситуації у регіоні.

Формування місцевого бюджету має ґрунтуватись на пріоритетах регіональної бюджетної політики. Прогнозні та програмні документи соціально-економічного розвитку території, прогноз фінансового балансу на наступні роки мають бути підставою для визначення пріоритетних напрямів видатків. У бюджетному процесі повинні бути враховані середньострокова та довгострокова перспектива, встановлений зв'язок із загальними цілями соціально-економічного розвитку країни та адміністративно-територіальних одиниць [3, 125].

Першим кроком у здійсненні стратегічного планування є оцінка наявних ресурсів із урахуванням основних макроекономічних показників (динаміки ВВП, індексу споживчих цін, соціальних стандартів тощо). Із цим пов'язана розробка різних варіантів прогнозування доходів та вибір найкращого сценарію на основі прогнозу головних макроекономічних показників [2].

Як правило, при плануванні бюджету на середньострокову перспективу (3–5 років) бюджетні показники переглядають щороку, приводячи їх у відповідність із напрямками бюджетної політики, які можуть змінюватися з року в рік. Умовою при щорічному перегляді середньострокового бюджету є аналіз бюджетної політики минулого періоду.

Надалі розробляють основні напрями й аспекти бюджетної політики на наступний бюджетний період. На цьому етапі визначають потребу у фінансових ресурсах та оцінюють наявні ресурси, тобто надходження до бюджету з усіх передбачених законодавством джерел.

У процесі визначення головних цілей бюджетної політики бюджетним установам надається інформація стосовно пріоритетів соціально-економічного розвитку країни та регіонів. Вона є основою для планування поточних видатків бюджету та формування бюджету капіталовкладень на наступний бюджетний період.

Наступним етапом у процесі управління видатками є виконання місцевих бюджетів, що базується на наступних принципах: плановості, цільового спрямування коштів, ефективного та результативного використання коштів, додержання режиму економії, здійснення постійного контролю за їх використанням [13, 95].

У загальному процесі виконання місцевих бюджетів можна виокремити кілька стадій:

1. Встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів на основі затвердженого бюджетного розпису. До затвердження розпису фінансовим органом затверджується тимчасовий розпис на відповідний період, на основі якого відбувається фінансування бюджетних видатків відповідно до структури призначень.

2. Затвердження кошторисів розпорядником бюджетних коштів. Кошторис визначає сферу відповідальності для ке-

рівника установи, розпорядника коштів, фінансового органу та органу Державної казначейської служби України і є основним засобом контролю за діяльністю розпорядника бюджетних коштів

3. Взяття бюджетних зобов'язань. Головний розпорядник бюджетних коштів повинен забезпечити проведення видатків на захищені статті бюджету. До першочергових належать видатки на оплату праці, нарахування на заробітну плату, придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів, оплату комунальних послуг та енергоносіїв, забезпечення продуктами харчування.

4. Отримання товарів, робіт та послуг. Розпорядники здійснюють контроль за фактичним отриманням придбаних матеріальних цінностей. Контроль поставки, звірка замовлень, перевірка та порівняння з первинними зобов'язаннями – це надзвичайно важливий засіб контролю, який застосовується для забезпечення принципу співвідношення ціни та якості при закупівлі.

5. Здійснення платежів та використання товарів, робіт та послуг на виконання бюджетних програм.

Шляхом збору інформації про видаткову та дохідну частини бюджету проводять постійний моніторинг його виконання, здійснюють контроль за відповідністю фактичних показників плановим.

Жодна система не може бути успішною, якщо вона не має дієвої системи контролю. Цей інструмент забезпечує ефективне управління видатками місцевих бюджетів та сприяє досягненню визначених цілей. Основним принципом контролю є відповідальність розпорядників бюджетних коштів за належне й ефективне використання своїх фінансових ресурсів [4, 96]. Своєчасне отримання інформації дає змогу стежити за виконанням видаткової частини місцевих бюджетів, отримувати

інформацію про стан фінансування, напрями та обсяги видатків, відхилення фактичних асигнувань від планових.

Для представників місцевих органів влади така інформація є основою для прийняття своєчасних управлінських рішень щодо перерозподілу коштів, а також зменшення або збільшення обсягів асигнувань. Гнучкість і мобільність в отриманні інформації та управлінні коштами місцевих бюджетів дозволять забезпечити досягнення поставлених цілей соціально-економічної політики.

Умовою ефективного бюджетного процесу й управління коштами місцевих бюджетів, важливими факторами для формування показників проекту бюджету на наступний рік є аудит та оцінка. Інформація, що міститься у звітах про виконання місцевих бюджетів, допомагає оцінити ефективність реалізації бюджетних програм, виявити недоліки та помилки, своєчасно їх усунути [1, 336].

Враховуючи міжнародний досвід щодо організації звітності та контролю у сфері державних фінансів, звітність, моніторинг та оцінка результативності у сфері управління коштами місцевих бюджетів мають розглядатися як взаємопов'язані процедури. Моніторинг та оцінка здійснюються на підставі даних офіційної звітності, зокрема фінансової або казначейської, а звітність, у свою чергу, має формуватися таким чином, щоб містити дані, необхідні для моніторингу та оцінки [5, 43].

Моніторинг та оцінка мають різне призначення. Моніторинг забезпечує безперервний процес збору та обробки даних щодо показників виконання місцевих бюджетів. Оцінка ефективності роботи місцевих органів влади щодо використання бюджетних коштів дозволяє своєчасно попередити можливі проблеми, пов'язані з виконанням бюджету, виявити тенденції, встановити причинно-наслідкові зв'язки існування певних трендів та

розробити заходи для покращення якості суспільних послуг й ефективності видатків місцевих бюджетів [6, 233].

Система моніторингу й оцінки результативності управління коштами місцевих бюджетів повинна:

- дозволити оцінити, наскільки місцеві органи влади здатні генерувати необхідні ресурси для виконання власних та делегованих повноважень, а також максимально ефективно здійснювати їх перерозподіл з метою надання населенню гарантованих державою суспільних послуг на достатньому рівні та забезпечення розвитку відповідної території;

- забезпечити для центральних органів виконавчої влади, у тому числі з питань реалізації бюджетної політики, механізм зворотного зв'язку, користуючись яким компетентні органи могли б у подальшому коригувати державну політику у сфері міжбюджетних відносин, впроваджувати ефективні інструменти бюджетного регулювання та визначати оптимальні обсяги міжбюджетних трансфертів з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку територій;

- забезпечити прозорість і систематизацію бюджетної інформації щодо виконання місцевих бюджетів;

- посилити здатність місцевих органів влади оцінювати результативність власної роботи, ефективність використання бюджетних коштів і, таким чином, стимулювати їх до збільшення доходів та оптимізації видатків місцевих бюджетів.

Відповідно до поставлених цілей, основними завданнями системи моніторингу та оцінки мають бути наступні:

- визначити, чи місцеві органи влади виконують покладені на них повноваження і функції з дотриманням вимог бюджетного законодавства;

- визначити, чи дотримуються бюджетні установи, що фінансуються з місцевих

бюджетів, вимог бюджетного законодавства при використанні наданих асигнувань;

- визначити, чи відбувається діяльність місцевих органів влади та установ, що фінансуються з місцевих бюджетів, при здійсненні операцій з бюджетними коштами відповідно до затверджених кошторисів та бюджетних розписів;

- оцінити фіскальну та кредитну спроможність органів місцевого самоврядування за допомогою фінансових коефіцієнтів;

- оцінити економічну ефективність та результативність конкретної бюджетної програми та визначити шляхи підвищення результативності її виконання, оптимізації бюджетних видатків, перерозподілу коштів в межах програми або, у разі потреби, кількох програм;

- визначити вартість різних суспільних послуг, що надаються місцевими органами влади, а також чинники, що визначають вартість цих послуг, для розробки ефективної регіональної політики й оцінки обсягу бюджетних ресурсів, необхідних для виконання власних та делегованих повноважень місцевого самоврядування.

Бюджетний цикл відображає весь процес управління коштами місцевих бюджетів. Згідно з трьома основними цілями бюджетного менеджменту на місцевому рівні процес підготовки бюджету має: забезпечувати відповідність бюджету макроекономічній політиці та лімітам фінансових ресурсів; розподіляти ресурси відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку країни та регіонів; створювати умови для якісного оперативного менеджменту.

У міжнародній практиці основним завданням у процесі управління коштами місцевих бюджетів є дотримання принципів економності, ефективності та дієвості. Управління бюджетними коштами потребує чітких правил і процедур, відповідних аналітичних систем і методів багаторазового

застосування, періодичного надання фінансовим органам важливої інформації у вигляді фінансових звітів. Підвищення ефективності та результативності використання бюджетних коштів вимагатиме нових децентралізованих підходів до управління ними, що передбачатиме встановлення цілей, стандартів якості та засобів контролю за ресурсами [7, 175].

У контексті зазначеного Л. Коваленко наводить основні принципи спільної діяльності, які визначають одночасно і методологічні засади управління бюджетними коштами на рівні адміністративно-територіальних утворень [8, 284]. До них належать:

- єдність механізму планування, спрямування коштів місцевих бюджетів та контролю за їх цільовим використанням;
- єдність системи інформаційного обліку між учасниками бюджетного процесу;
- гарантування конституційних прав місцевих органів влади в управлінні коштами місцевих бюджетів;
- координація і концентрація фінансових потоків на пріоритетних напрямках розвитку регіону;
- оперативність управління і маневрування бюджетними коштами на всіх стадіях їхнього руху;
- запровадження єдиних формалізованих процедур управління бюджетними коштами.

Об'єднання зусиль усіх учасників процесу управління бюджетними коштами дасть змогу комплексно охопити як стадії планування та формування місцевих бюджетів, так і стадії їх виконання, обліку використання бюджетних коштів за встановленими напрямками.

Важливість досягнення конкретних результатів, визначених місцевою бюджетною політикою, вимагає чіткої координації та відповідальності кожного з учасників бюджетного процесу. Основним завданням

координації є залучення всього наявного потенціалу для досягнення спільних цілей. Зусилля щодо координації роботи мають бути спрямовані на створення системи, за якої кожен учасник чітко знає свої завдання та може оцінити результати роботи, несе відповідальність за використання бюджетних коштів та прийняття управлінських рішень, має всю необхідну інформацію для оперативного управління.

Передусім, необхідно визначити головних дійових осіб у процесі прийняття управлінських рішень щодо бюджетних коштів на місцевому рівні. Поетапний аналіз бюджетного процесу дасть змогу охарактеризувати їх функції та встановити, в який спосіб вони координують свої рішення і дії.

Безпосередню та опосередковану роль у процесі управління коштами місцевих бюджетів в Україні здійснюють суб'єкти управління, система яких зображена на рис. 2.

Розглянемо послідовно роль кожного з учасників бюджетного процесу в прийнятті рішень щодо складання, розгляду, затвердження, виконання місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, фінансового контролю й оцінки ефективності використання коштів місцевих бюджетів.

Компетенція виконавчих і представницьких органів влади в галузі бюджету визначена Конституцією України, Бюджетним кодексом України, Законами України "Про місцеве самоврядування в Україні" та про Державний бюджет України на відповідний рік, іншими законодавчими та нормативно-правовими актами України.

Роль Міністерства фінансів України на етапі складання місцевих бюджетів полягає у тому, що воно доводить Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевим державним адміністраціям та виконавчим органам відповідних рад інструктивні матеріали щодо особливостей складання

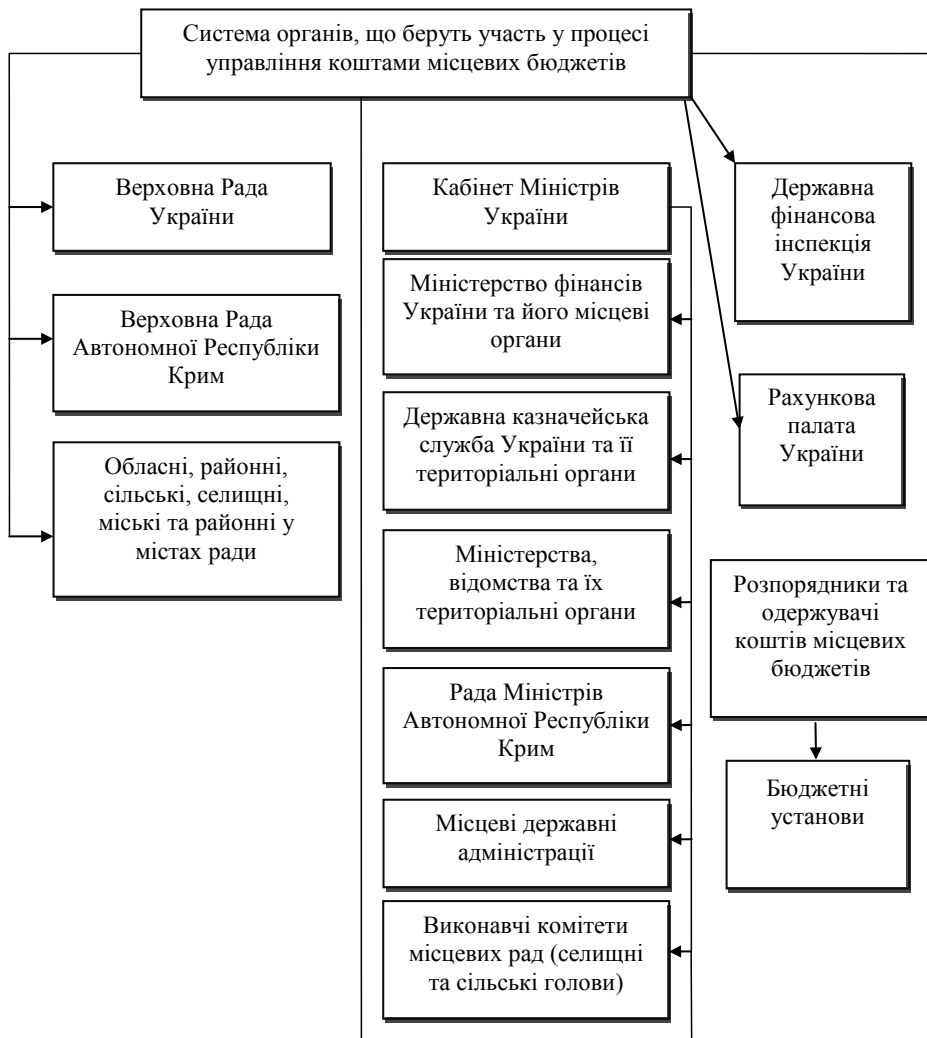

Рис. 2. Суб'єкти управління коштами місцевих бюджетів

розрахунків до проектів місцевих бюджетів на наступний бюджетний період. Після схвалення Кабінетом Міністрів України проекту Закону про Державний бюджет України Мінфін доводить зазначеним вище органам: розрахунки прогнозних обсягів міжбюджетних трансфертів; методику їх визначення та інші показники, необхідні для складання місцевих бюджетів; пропозиції щодо форми проекту рішення про місцевий бюджет (типова форма рішення).

Повноваженнями виконавчих органів сільських, селищних та міських рад у процесі управління коштами місцевих бюджетів є [9, 68]:

- складання проекту місцевого бюджету, подання його на затвердження відповідної ради, забезпечення виконання бюджету;
- щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету;

– підготовка і подання відповідно до районних та обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проектів районних і обласних бюджетів;

– встановлення за узгодженням рішенням відповідних рад порядку використання коштів та іншого майна, що перебувають у спільній власності територіальних громад;

– здійснення в установленому порядку фінансування видатків з місцевого бюджету;

– здійснення відповідно до законодавства контролю за дотриманням зобов'язань щодо платежів до місцевого бюджету на підприємствах, в організаціях незалежно від форм власності.

Виключна компетенція сільських, селищних та міських рад у процесі управління коштами місцевих бюджетів полягає у затвердженні місцевого бюджету, внесенні змін до нього, затвердженні звіту про виконання відповідного бюджету та програм соціально-економічного й культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування.

Органом управління коштами місцевого бюджету є фінансовий орган – установа, що відповідно до законодавства України організує та здійснює функції щодо складання, виконання місцевого бюджету, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету. Відповідно до Бюджетного кодексу України до місцевих фінансових органів належать Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим, обласні, районні та міські фінансові управління.

Фінансовий орган, згідно із покладеними на нього завданнями, у процесі управління бюджетними коштами: координує

виконання відповідного місцевого бюджету; складає розпис доходів та видатків бюджету; розробляє пропозиції та вживає заходів щодо ефективного використання бюджетних коштів; здійснює бюджетне прогнозування; провадить аналіз виконання відповідного бюджету; складає звіти про виконання місцевого бюджету на підставі звітів головних розпорядників бюджетних коштів; складає протоколи про бюджетні правопорушення та приймає рішення про призупинення операцій з коштами місцевого бюджету.

Органи Державної казначейської служби України в процесі казначейського обслуговування місцевих бюджетів здійснюють відкриття рахунків, операції з коштами місцевих бюджетів, розрахунково-касове обслуговування розпорядників бюджетних коштів, а також ведуть бухгалтерський облік і складають звітність про виконання місцевих бюджетів.

Головним завданням органів Державної фінансової інспекції України є здійснення фінансового контролю за використанням та цільовим спрямуванням державних фінансових ресурсів, виконанням місцевих бюджетів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності в органах виконавчої влади, у бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки [10, 137].

Контроль здійснюється через проведення державного фінансового аудиту, за результатами якого контрольно-ревізійні органи розробляють пропозиції щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм надалі.

Вагома роль у процесі управління коштами місцевих бюджетів відводиться розпорядникам бюджетних коштів, які поділяються на головних розпорядників та розпорядників бюджетних коштів нижчого

рівня. Головний розпорядник бюджетних коштів місцевого бюджету [9, 74]:

- розробляє план своєї діяльності відповідно до поставлених завдань, виходячи з необхідності досягнення конкретних результатів за рахунок бюджетних коштів;

- розробляє на підставі плану діяльності проект кошторису та бюджетні запити, подає їх місцевому фінансовому органу;

- отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у рішенні про місцевий бюджет, доводить до розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня відомості про обсяги асигнувань, забезпечує управління бюджетними асигнуваннями.

Досліджуючи питання проведення ефективного бюджетного менеджменту на місцевому рівні, необхідно зазначити, що реалізація законодавчо закріпленого права кожного адміністративно-територіального утворення на економічну незалежність неможлива без наявності у місцевих органів влади права щодо самостійного складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів. Це означає, що кожен орган влади повинен володіти власними фінансовими джерелами, достатніми для організації управління економікою і соціальною сферою на своїй території.

Нові завдання у сфері менеджменту державних фінансів потребують удосконалення механізму функціонування бюджетної системи, що передбачає встановлення самостійності бюджетів усіх рівнів і видів, використання нових підходів до організації міжбюджетних відносин на основі фіскальної автономії місцевої влади. Важливим кроком у цьому напрямку стало прийняття 8 липня 2010 р. нового Бюджетного кодексу України. Бюджетні нововведення в частині місцевих бюджетів мають цілісний і системний характер та передбачають низку норм, спрямованих на формування прогнозованої бюджетної політики, націлених на

регіональне економічне зростання, розвиток і стимулювання місцевих бюджетів.

Саме місцеві бюджети як основні фінансові плани органів місцевого самоврядування мають стати реальним інструментом впливу місцевої влади на економічну діяльність та добробут громадян.

Подальше удосконалення менеджменту коштів місцевих бюджетів потребує: розробки ефективної методики оцінки результативності використання бюджетних коштів; формування бюджетів із урахуванням стратегічних цілей соціально-економічного розвитку на багаторічну перспективу та результатів діяльності центральних і місцевих органів влади, інших учасників бюджетного процесу, досягнутих у попередніх бюджетних періодах; підвищення рівня відповідальності розпорядників коштів за результати їх діяльності, у тому числі пов'язаної із плануванням видаткової частини місцевих бюджетів; забезпечення бюджетної стабільності, підвищення ефективності та результативності використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів шляхом запровадження прогресивних методик бюджетного планування, одними з яких є програмно-цільовий метод та середньострокове бюджетне планування видатків бюджетів адміністративно-територіальних одиниць.

Література

1. *Бюджетний менеджмент: Підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін.; За заг. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2004. – 864 с.*
2. *Губар Н. Метод оцінки прогнозування дохідного потенціалу // Зб. наук. праць НАДУ при Президентіві України/ За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. Вип. 1. – К., 2004. – С. 221–223.*
3. *Ярошенко Ф. О. Науково-практичний коментар до Бюджетного кодексу України / Передмова Ф. О. Ярошенка. – К.: Зовнішня торгівля, УДУФМТ, 2010. – 592 с.*

4. Контроль і ревізія: Підручник / Ф. Ф. Бутинець, С. В. Бардаш, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко; За заг. ред. Ф. Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “Рута”, 2000. – 318 с.
5. Плєскач В. Л. Концептуальні підходи щодо створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу доходів і видатків бюджетів регіонів // *Фінанси України*. – 2009. – № 5. – С. 41–55.
6. Корнєєв М. В. Удосконалення теоретико-методологічного забезпечення узагальнюючої оцінки рівня фінансової автономії // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 7 (97). – 229–235.
7. Романенко О. Р. *Фінанси: Підручник для студ. вищ. навч. закл.* – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 310 с.
8. Коваленко Л. О., Ремньова Л. М. *Фінансовий менеджмент: Навч. посіб.* – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2008. – 483 с.
9. *Фінанси: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За ред. Л. І. Василенко.* – К.: КНТЕУ, 2004. – 199 с.
10. *Казначейська система виконання бюджету: Підручник / С. О. Булгакова, Н. В. Базанова, О. О. Чечуліна, Т. А. Шаповал.* – К.: КДТЕУ, 2000. – 249 с.
11. Чузунов І. Я., Самошкіна О. А. Теоретико-методологічні засади удосконалення програмно-цільового методу планування видатків бюджету // *Фінанси України*. – № 9. – 2004. – С. 37–44.
12. Левицька С. О. Впровадження програмно-цільового методу формування бюджетів // *Фінанси України*. – 2004. – № 6. – С. 33–37.
13. *Місцеві фінанси: Навч.-методич. посіб. / М. А. Гапонюк, В. П. Яцюта, А. Є. Буряченко, А. А. Славкова.* – К.: КНЕУ, 2002. – 183 с.

Тетяна МАСЛОВА

МАКРОФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ ГЛОБАЛЬНОГО СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ

Досліджено питання глобального старіння населення. Обґрунтовано особливості впливу процесів старіння населення на макроекономічну стабільність. Запропоновано заходи, що пов'язані із врегулюванням макроекономічних наслідків глобального старіння населення.

Як показує історичний досвід багатьох країн, глибинні теоретичні напрацювання класиків і сучасних дослідників макроекономічної науки є достатнього вагомими. На практиці представлене твердження красномовно продемонструвала глобальна фінансово-економічна криза, масштабність і глибина якої ознаменувалися відродженням певних економічних ідей минулого століття. Заходи, що базуються на цих ідеях, були взяті на озброєння і нині посідають помітне місце в системі антикризового регулювання урядів і центральних банків розвинених країн, оскільки й надалі спрямовуються на врегулювання проблем, що пов'язані з відновленням економічного зростання, подоланням боргових криз, збалансуванням державних бюджетів, підтримкою позицій міжнародних резервних валют, усуненням загроз для світової економічної безпеки, гарантуванням соціальної справедливості тощо. На даному етапі наявна тенденція до ескалації фінансових проблем у системі державних фінансів для багатьох країн, особливо на тлі розгортання процесів глобального старіння населення, що посилюється з кожним десятиліттям, зумовить перегляд певних теоретичних уявлень сучасних дослідників про те, якими

мають бути практичні засади проведення макроекономічної політики.

Поряд з тим, потрібно сказати, що ще у минулому столітті у світі відбулися значні зміни. У процесі свого історичного розвитку людство накопичило чимало проблем політичного, соціального, економічного характеру, проте шляхи щодо їх врегулювання ніколи не виходили за межі окремих країн. Глобальні проблеми сучасності торкаються практично усіх аспектів людського життя, зумовлюють значні економічні і соціальні втрати, змінюють побудову світового економічного порядку, а тому заслуговують найпильнішої уваги і всебічного дослідження.

Перші наукові дослідження з приводу вивчення економічних проблем глобального старіння населення розпочались доволі давно. Протягом останніх десятиліть окремі аспекти зазначених проблем висвітлювали у працях демографи, соціологи, економісти. Аналіз впливу демографічних процесів на показники макроекономічної стабільності міститься у працях Н. Батіні [2], Д. Блума [3], Р. Джаксона [9], Дж. Каллегарі [2], Д. Кеннінга [3], К. Накашіми [9], Н. Хоу [9]. З'ясування макроекономічних наслідків старіння населення та шляхи їх врегулювання представлено у працях А. Алічі

[2], Дж. Кароне [3], Д. Костелло [3], Р. Лі [2], Е. Мейсона [2], М. Сіракави [11].

Метою статті є дослідження особливостей розгортання довгострокових ризиків у системі глобального старіння населення, аналіз їх впливу на макрофінансову стабільність, напрацювання узгоджених підходів з приводу їх врегулювання.

Глобальне старіння населення є достатньо глибоким процесом, що спричинений зниженням рівня народжуваності і збільшенням середньої тривалості життя. Перша тенденція виявляється внаслідок зниження у віковій структурі населення світу відносної частки молодих людей віком до 15 років. Друга тенденція пов'язана зі зростанням питомої ваги літніх людей. Суттєві розходження між темпами зростання населення у більшості розвинених країн і у деяких країнах з ринками, що розвиваються, пояснюються, насамперед, різносторонністю процесів народжуваності, смертності, міграції, як у часовому вимірі, так і з огляду на окремо взяті країни світу, раси й етнічні групи. Сучасні демографічні процеси зумовлюють так званий "демографічний перехід" від періоду високої смертності і високої народжуваності до періоду низької смертності і народжуваності, що, своєю чергою, у довгостроковому періоді буде призводити до більш різкого старіння населення багатьох економік світу.

З огляду на це, потрібно зазначити, що протягом XIX–XX ст. питома вага людей літнього віку у світі істотно зросла. Зокрема, у 1950 р. даний показник становив 8% від усієї чисельності населення світу, а до 2000 р. сягнув близько 10%. Згідно з останніми даними ООН, питома вага людей віком 65 років і старше у 2050 р. становитиме приблизно 22% від загальної чисельності населення світу. Як наслідок, до 2050 р. кожен четвертий житель розвинених країн і кожен сьомий житель країн з ринками, що

розвиваються, перебуватиме у віці 65 років і старше. До прикладу, в Японії у 2010 р. частка літніх людей становила 22,6%, тоді як у 2050 р. сягне близько 39,3%. За аналогією, для Південної Кореї у 2010 р. цей показник був на рівні 11%, а до 2050 р. сягне приблизно 36,1%, для Італії – 20,4% і 34,8%, для Німеччини – 20,5% і 34,1%, для Польщі – 13,5% і 31,6%, для Канади – 14,1% і 26,9%, для Франції – 17% і 26,6%, для Росії – 12,9% і 25,9%, для Китаю – 8,2% і 23,9%, для Великобританії – 16,6% і 23%, для США – 13% і 20,5%, для Бразилії – 6,9% і 20,3%, для Мексики – 6,6% і 19,8%, для Індії – 4,9% і 11,9% [9]. Як наслідок, вже до середини XXI ст. населення таких країн, як Бразилія, Мексика, США, Китай значною мірою торкнуться процеси старіння, тоді як Пд. Корея, Тайвань, Сінгапур будуть "боротися" з Німеччиною, Італією, Японією за звання "найстарішої" крани світу.

На думку Р. Лі і Е. Мейсона, населення багатьох країн світу старіє різними темпами [2]. Для країн з більш низьким рівнем доходів домінуючою демографічною тенденцією є зростання частки населення молодого віку щодо частки людей літнього віку. Зазначена демографічна ситуація ще протягом найближчих десятиліть буде спостерігатися у деяких країнах Африки на південь від Сахари та в Індії. Хоча населення розвинених країн вже зазнало процесів старіння, проте найбільш складний етап старіння припаде приблизно на 2050 р. Водночас для країн з ринками, що розвиваються, частка населення, що перебуває у трудовій діяльності, вже досягнула максимального значення. Таким чином, найближчим часом очікується швидке старіння населення країн Східної Азії і Латинської Америки, тоді як у деяких країнах Південної Азії, Африки, Близького Сходу старіння населення настане значно пізніше.

Наведені демографічні показники слугують підтвердженням того, що на подаль-

ших історичних етапах розвитку глобальної економіки динамічність розгортання демографічних дисбалансів буде невпинно пришвидшуватись. Наслідками такого процесу стануть певні негативні зміни, що матимуть не лише демографічний, а й економічний, соціальний, геополітичний характер. Ґрунтовні дослідження МВФ дають підстави стверджувати, що процеси глобального старіння населення провокують ризики для макрофінансової стабільності, вагомим чином впливають на особливості проведення макроекономічної політики (табл. 1, 2).

Потрібно зазначити, що за період глобальної фінансово-економічної кризи проведена макроекономічна політика багатьох розвинених країн значною мірою не виправдала себе. Фінансові проблеми призвели до накопичення стійких бюджетних дисбалансів, скорочення податкових надходжень, а також зростання видатків на певні соціальні програми й антикризові заходи. Запроваджені фіскальні стимули виступали чи не основним джерелом економічного зростання, тоді як застосовані заходи монетарної політики мали лише короткостроковий ефект. На сучасному етапі основною проблемою для багатьох розвинених країн залишається необхідність зниження частки надмірного боргового навантаження. Емпіричні дослідження К. Рогоффа і К. Рейнхарт засвідчують, що темпи економічного зростання значно знижуються, коли рівень державного боргу переважає поріг 90% від ВВП [5]. Станом на початок 2011 р. рівень державного боргу в Японії становив 200% від ВВП, у Греції – 145% від ВВП, в Італії – 118,6% від ВВП, у Сінгапурі – 101,2% від ВВП, у США – 98,5% від ВВП, у Бельгії – 96% від ВВП, у Португалії – 93,3% від ВВП, в Ісландії – 92,8% від ВВП, в Ірландії – 92,5% від ВВП, у Канаді – 85% від ВВП. Наведені показники демонструють наявну потребу цих країн у зна-

чному борговому фінансуванні, низький рівень їх платоспроможності, а також залежність від фінансових ринків. Саме тому передчасна фіскальна консолідація на основі зменшення видатків чи збільшення податків може загрожувати тривалою стагнацією. Складність боргових проблем багатьох розвинених країн, що пов'язана із погашенням державного боргу і можливостями обслуговування відсотків за ним, поглиблюється й тим, що розгортання сучасних демографічних дисбалансів здатне погіршити стан практично усіх фундаментальних макроекономічних показників. Мірою того, як питома вага людей літнього віку у загальній віковій структурі населення країни зростає, кредитоспроможність країни-боржника знижується, що, відповідно, призводить до падіння суверенних кредитних рейтингів, втрати довіри з боку глобальних інвесторів, скорочення зовнішнього кредитування, а також погіршення макрофінансової стабільності загалом. Особливо простежується тенденція до того, що старіння населення обумовлює зростаюче фінансування соціальних видатків для людей літнього віку (фінансування пенсій, медичних послуг, довгострокового догляду). Соціальні видатки здатні витіснити майбутні потенційно важливі інвестиційні програми, що можуть бути спрямовані на фінансування інших пріоритетних галузей країни, зокрема, освіти, навколишнього середовища, національної оборони, надання міжнародної допомоги тощо. Таким чином, з метою ефективного управління державним боргом важливого значення потрібно надавати розрахунку майбутніх трансфертів, тобто так званих "міжчасових пасивів". Зазначені зобов'язання незабезпечені резервами, оскільки їх передбачувана вартість першочергово залежать від довгострокових видатків системи соціального забезпе-

Вплив старіння населення на макроекономічну стабільність*

Метод	Змінна	Вплив	Канали
Система національних рахунків	Споживання	Зміна структури витрат у бік мобільності внутрішніх товарів і послуг	Модель споживання людей літнього віку (до прикладу, у 2007 р. в Італії), що неорієнтована на експорт товарів і послуг, призводить до зростання цін на дані товари, падіння чистого експорту і підвищення реального обмінного курсу.
	Інвестиції	Скорочення інвестиційного доходу	В умовах розгортання процесів старіння може відбутися падіння відсоткових ставок і зниження рентабельності державних інвестицій. Якщо уряд країни не буде зважати на динаміку чисельності населення, неефективний розподіл існуючого державного капіталу (зокрема, видатків на фінансування освітніх закладів, фінансової інфраструктури) поставить під загрозу здатність держави забезпечувати потреби майбутніх поколінь.
	Заощадження	Зниження приватних і державних заощаджень	Згідно з теорією життєвого циклу, зростання частки літніх людей у віковій структурі населення призведе до скорочення існуючої норми заощаджень. В умовах зниження темпів народжуваності і присутності стійких еміграційних трендів, відбудеться скорочення частки людей, залучених у трудовій діяльності. Як наслідок, видатки, пов'язані із соціальним забезпеченням, охороною здоров'я та іншими соціальними програмами, будуть зростати, тоді як податкові надходження до бюджету значною мірою знижуватимуться. Це, у свою чергу, призведе до погіршення фінансових умов країни, а зростання бюджетного дефіциту послабить прогноз боргової стійкості у довгостроковій перспективі.
	Платіжний баланс	Скорочення сальдо рахунку поточних операцій	Чистий ефект падіння приватних і державних заощаджень на поточному рахунку суттєво залежить від відносної зміни заощаджень та інвестицій. Очікується, що у довгостроковому періоді даний ефект матиме місце як для країн із профіцитом поточного рахунку, так і для країн із дефіцитом поточного рахунку. Скорочення сальдо рахунку поточних операцій, до прикладу, у таких провідних країнах, як Китай чи Японія, може зумовити тенденції до збалансування глобальних фінансових дисбалансів.
Виробнича функція Кобба-Дугласа	ВВП	Скорочення темпів економічного зростання	Вважається, що навички є важливим внеском в інноваційні і науково-технічні аспекти розвитку економіки. Проблема демографічного переходу обумовлює скорочення творчих і підприємницьких навичок, тим самим призводить до зниження темпів економічного зростання. Емпіричні дослідження МВФ доводять, що показник ВВП країни позитивно корелює зі зростанням частки людей працездатного віку, і негативно – зі зростанням питомої ваги літніх людей у загальній віковій структурі населення. Емпіричні дані країн ОЕСП засвідчують, що якісна структура зайнятості повинна бути оптимальною, однак в умовах старіння населення існує ризик переважання частки працівників старшого віку.
	Капітал	Зниження реальних відсоткових ставок	Старіння населення, ймовірно, призведе до поступового зростання вартості праці, а також супутнього падіння довгострокових реальних відсоткових ставок. Послаблення кривої дохідності зумовить зниження ефективності монетарної політики, що значною мірою вплине на економічну діяльність таких фінансових інституцій, як комерційні банки, страхові компанії, пенсійні фонди. Водночас зазначений ефект може бути компенсований за рахунок скорочення заощаджень старіючого населення.
	Праця	Неоднозначний вплив на пропозицію робочої сили	Старіння населення зумовлює тенденцію до скорочення робочої сили, що може призвести до відсутності як кваліфікованих, так і некваліфікованих працівників. Компенсаційні фактори, пов'язані із залученням частки літніх людей до трудової діяльності (до прикладу, за рахунок підвищення офіційного пенсійного віку) чи заохочення міграції, зможуть послабити ефект скорочення робочої сили. Зростання вартості праці зумовить зниження очікуваної віддачі від інвестицій. Однак зазначені вище компенсаційні фактори, такі як підвищення офіційного пенсійного віку чи імміграція, здатні підвищити ефект очікуваної віддачі від інвестицій.
	Продуктивність	Зниження продуктивності праці	Попит на товари і послуги з боку літніх людей є значно вищим, ніж з боку інших вікових груп. Враховуючи, як правило, низькі темпи зростання продуктивності праці у секторі послуг, ця ситуація обумовить тенденції до зниження продуктивності праці в економіці загалом.

* Складено на основі [6].

чення. Згідно з розрахунками Центру стратегічних і міжнародних досліджень США, у багатьох країнах світу державні видатки, спрямовані на фінансування пенсій, медичного обслуговування, довгострокового догляду для людей літнього віку, з часом будуть лише зростати. Наведену ситуацію можна розглянути наступним чином (табл. 3).

За оцінками Р. Джаксона, Н. Хоу, К. Накашіми, вже до кінця 2020-х рр. більшість розвинених країн зазнають поглиблення

боргових криз, економічної стагнації, політичних баталій, пов'язаних із необхідністю вирішення питань щодо реформування систем соціального забезпечення, медичного обслуговування тощо [9]. Саме тому з метою зниження довгострокових ризиків для макрофінансової стабільності уряди багатьох країн світу вже впроваджують комплексні підходи щодо вирішення негативних наслідків старіння населення. Зазначені заходи знаходять своє відображення практично в усіх політичних програмах.

Таблиця 2

Вплив старіння населення на фінансову стабільність*

Статті балансу	Вплив	Канал
Активи	Перерозподіл заощаджень від ризикових до більш надійних активів може призвести до потенційної недооцінки ризиків	Зростання попиту з боку літніх людей на більш надійні активи (у тому числі, активи пенсійних фондів) може призвести до нестачі цих активів, а також завищення їх вартості. Поряд з тим, оскільки вкладання коштів у більш ризикові активи все частіше уникають, існує можливість недооцінки їх вартості. Дана ситуація може бути врівноважена завдяки діяльності приватних пенсійних фондів, що вкладають кошти у ризикові активи задля підвищення очікуваної прибутковості. Недооцінка вартості більш ризикових активів може бути компенсована також за рахунок діяльності глобальних інвесторів, що переважно вкладають власні заощадження у більш дешеві ризикові активи.
	Падіння цін на активи може призвести до відчуття так званого "ефекту багатства"	Стверджується, що зниження цін на активи тісно взаємопов'язане із розгортанням процесів старіння населення. До прикладу, старіння населення знижує попит на житло, а тому зумовлює падіння цін на нерухомість. Той самий принцип стосується й цін на акції, що перебувають в обігу на міжнародних ринках, хоча їх вартість є дещо менш чутливою до змін, зумовлених процесами старіння. Таким чином, негативний ефект багатства має дефляційні наслідки (до прикладу, як це було у Японії), що значною мірою уповільнює економічну діяльність в країні.
Зобов'язання	Зміни обсягу позик можуть впливати на бізнес-модель банку	Бізнес-модель банку тісно взаємопов'язана із життєвим циклом поведінки споживачів банківських послуг. Як правило, позичальниками банківських установ виступають люди молодого віку, оскільки у них присутня потреба у позиках на оплату освіти, житла. Зі зниженням кількості молодих позичальників, традиційні види банківських послуг будуть скорочуватись. Дана ситуація може створити ризики для фінансової стабільності банків, оскільки заощадження населення все частіше спрямовуються на ринки капіталу саме завдяки інвестиційній діяльності пенсійних фондів.
	Ризик збільшення середньої тривалості життя значною мірою вплине на діяльність уряду, корпорацій і фізичних осіб	Старіння населення значною мірою пов'язане із ризиком збільшення середньої тривалості життя. В сучасних умовах не достатньо інструментів для хеджування даного ризику. Система соціального забезпечення може зіткнутися зі значними фінансовими наслідками, оскільки збільшення середньої тривалості життя може призвести до істотного погіршення фінансового рахунку і послаблення боргової стійкості країни.

* Складено автором на основі [6].

Загальні державні видатки у 2007–2040 рр., пов’язані з процесами старіння населення*

Країни		У % до ВВП			
		2007 р.	2020 р.	2030 р.	2040 р.
1	Індія	1,9	3,1	4,2	3,6
2	Мексика	2,4	3,3	3,9	5,1
3	Чилі	6,0	6,8	7,0	7,5
4	Китай	2,8	4,6	6,1	8,0
5	Росія	5,8	7,5	8,7	10,2
6	Польща	10,1	12,0	13,1	13,9
7	Корея	3,4	7,4	11,0	14,1
8	Канада	8,3	10,9	13,2	14,7
9	Австралія	8,9	10,7	12,9	14,9
10	США	8,9	12,5	15,1	16,3
11	Швейцарія	9,8	12,6	15,7	17,4
12	Великобританія	12,1	14,0	16,4	18,2
13	Японія	14,1	15,4	15,9	18,4
14	Швеція	15,7	16,6	18,1	19,2
15	Бразилія	8,8	12,5	16,3	20,4
16	Німеччина	15,8	17,3	20,0	21,7
17	Нідерланди	12,0	15,7	20,0	23,5
18	Франція	16,6	19,4	21,8	23,5
19	Італія	18,0	19,9	22,3	24,7
20	Іспанія	14,3	17,0	20,6	26,1

* Складено на основі [10].

Значна увага при цьому приділяється заходам, спрямованим на:

– збалансування державних фінансів за рахунок оптимального фінансування соціальних, медичних, освітніх програм;

– реформування системи пенсійного забезпечення шляхом підвищення офіційного пенсійного віку і переходу до певних типів пенсійних внесків;

– досягнення більшої ефективності ринків зайнятості, зокрема, створення нових робочих місць, особливо серед молодих людей віком до 25 років;

– налагодження податкової політики за рахунок розширення податкової бази, посилення адміністрування і контролю, усунення корупції;

– забезпечення якісного і доступного медичного обслуговування;

– вдосконалення міграційного законодавства.

З одного боку, вищезгадані заходи спрямовані на підвищення національних заощаджень та інвестицій, стимулювання економічного зростання і зайнятості, а з іншого боку, повинні не допускати розгортання боргових криз у довгостроковому періоді. Зважаючи на певні політичні рішення деяких країн, можна дійти висновку, що практично для будь-якої країни світу шляхи врегулювання макрофінансових наслідків складної демографічної ситуації мають певні своєрідні особливості і складнощі впровадження, оскільки їх необхідно засто-

совувати комплексно і послідовно, особливо з урахуванням динаміки усіх макроекономічних показників.

Показовим є досвід Польщі, де система пенсійного забезпечення є достатньо складною і однією із найбільш універсальних у світі. Наприкінці 1990-х рр. у в країні було запроваджено перший етап пенсійної реформи, що ґрунтується на системі індивідуальних пенсійних рахунків. Суть полягала у тому, щоб пов'язати розмір пенсійних виплат з величиною страхового внеску, а також наблизити рівень майбутньої пенсії до рівня заробітної плати. З того часу пенсійна система країни складається з трьох рівнів. Перший рівень – фонд соціального страхування (FUS), що перебуває у розпорядженні Інституту соціального страхування. Фінансування фонду відбувається за рахунок обов'язкових внесків на соціальне страхування (відрахувань з доходів осіб, що перебувають у трудовій діяльності), субсидій з державного бюджету, короткострокових комерційних кредитів. Внески фонду зараховуються на індивідуальний рахунок, проте вони не інвестуються і не створюють прибутку, оскільки виплачуються нинішнім пенсіонерам у вигляді державних пенсій, пенсій по інвалідності, у зв'язку з хворобою, нещасними випадками та ін. Зазначені кошти також не успадковуються в разі настання смерті. Другий рівень – відкритий недержавний пенсійний фонд (OFE). Обов'язкові щомісячні внески фонду (19,52% від заробітної плати) частково зараховуються на індивідуальний рахунок до приватних пенсійних фондів. Кошти інвестуються в економіку, звільняються від сплати податку на прибуток, а також з певними обмеженнями можуть передаватися у спадщину. Третій рівень – добровільне недержавне пенсійне забезпечення, що охоплює професійні пенсійні системи (PPE), індивідуальні пенсійні рахунки (IKE), інші добровільні форми заощаджень для виходу на

пенсію. Перший і другий рівень пенсійного забезпечення є обов'язковим, тоді як третій рівень – добровільним.

Починаючи з 2012 р., у Польщі запроваджено новий етап пенсійної реформи, що пов'язаний із поступовим підвищенням офіційного пенсійного віку для чоловіків і жінок до 67 років, а також переглядом розміру трудового стажу для певних професійних груп. Поряд з тим, для багатьох країн питання визначення оптимального офіційного пенсійного віку є чи не одним із найбільш проблематичних заходів, що спрямовані на реформування систем пенсійного забезпечення. Процес підвищення пенсійного віку має відбуватися досить поступово, обов'язковим чином при цьому необхідно зважати на демографічну ситуацію в країні, враховувати середню тривалість, якісь і рівень життя населення, умови праці, а також певні можливості для дострокового виходу на пенсію.

Зазначимо, що у світі в період 1950–1955 рр. середня тривалість життя становила 47 років, тоді як упродовж 2000–2005 рр. сягнула 65 років і старше. І, як очікується, у 2045–2050 рр. становитиме 75 років. На думку К. Ментона, Е. Стелларда, Д. Толлі, в країнах, де населення веде здоровий спосіб життя, очікувана тривалість життя може досягнути 95–100 років. Однак деякі дослідники мають протилежну думку з цього приводу. Так, Н. Лі і Р. Лі вважають, що до 2050 р. очікувана тривалість життя у США зросте до 84,9 років, тоді як в Японії підвищиться приблизно до 88,1 років. За прогнозами Дж. Ольшанські, Б. Карнеса, А. Дезескель, середня очікувана тривалість життя населення не зможе перевищити 85 років. Згідно з дослідженнями Д. Блума і Д. Кеннінга, процесам збільшення середньої тривалості життя можуть загрожувати значні ризики, зокрема, пандемія грипу, стійкість вірусів до антибіотиків, ожиріння, екологічні катастрофи, падіння економіки чи війни [3].

Зазначена ситуація обумовлює збільшення потреб населення у медичній допомозі, а тому й необхідність належного фінансування системи охорони здоров'я. Останнім часом у багатьох країнах світу вартість медичного обслуговування значно зросла, перевищивши доходи домашніх господарств і темпи інфляції. До прикладу, за останні два десятиліття у Китаї спостерігається значний ріст бюджетних видатків на медичне обслуговування. Як наслідок, у 2009–2011 рр. уряд Китаю запровадив трирічну реформу системи охорони здоров'я, основна мета якої полягала у тому, щоб до 2020 р. забезпечити надійне і доступне медичне обслуговування для населення країни. Реформа системи охорони здоров'я містила низку заходів. По-перше, забезпечення доступності медичних послуг для усіх верст населення шляхом розвитку медичного обслуговування у сільській місцевості, розширення доступу до програм медичного страхування, а також зниження вартості медичних послуг. По-друге, зниження витрат за рахунок реалізації програм, пов'язаних із формуванням вартості цін на лікарські препарати і медичні послуги. По-третє, підвищення якості медичного обслуговування шляхом проведення наукових досліджень, вдосконалення медичних технологій, підвищення стандартів нагляду і регулювання, забезпечення якості лікарських препаратів, оснащення медичних закладів, кваліфікації медичного персоналу.

Таким чином, глобальні проблеми людства потребують більш детального переосмислення, застосування відповідних глобальних рішень, значної координації зусиль з приводу їх урегулювання. Аналітичні дослідження МВФ наводять комплексний підхід щодо можливостей врегулювання негативних наслідків глобального старіння населення. Зокрема, виокремлюються наступні ґрунтовні пропозиції, що першо-

чергово стосуються питань інтеграції старіючого населення в усі аспекти людського розвитку, участі літніх людей у прийнятті потенційно важливих політичних рішень, фундаментального реформування існуючих пенсійних систем, сприяння забезпеченню якості і доступності медичного обслуговування для населення світу тощо [6].

На основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки.

По-перше, зважаючи на демографічні прогнози, вже до середини XXI ст. найбільш відчутно наслідки від процесів глобального старіння населення зазнають більшість економічно розвинених країн і деякі країни з ринками, що розвиваються. Саме тому найближчим часом проблеми в сфері державних фінансів для багатьох економік світу будуть загострюватись не лише з огляду на дестабілізуючі фактори, що виникають у короткостроковому періоді, але й у зв'язку із достатньо важливими змінами глобального характеру, що мають місце у довгостроковому періоді.

По-друге, класичним прикладом порушення макроекономічної рівноваги в системі глобального старіння є проблема значного рівня державного боргу, нагромадження якого може відбуватися частково за рахунок зростання сукупних державних видатків, пов'язаних із пенсійним забезпеченням, медичним обслуговуванням, довгостроковим доглядом, іншими соціальними програмами для людей літнього віку. Як наслідок, протягом наступних десятиліть потреба у застосуванні ефективної боргової політики в системі заходів макроекономічного регулювання значною мірою посиляться.

По-третє, процеси старіння населення розвиваються і проявляються доволі повільно, проте збільшення середньої тривалості життя вагомим чином впливає на стан фінансових ринків, чисельність і склад робочої сили, державні фінанси, економіч-

не зростання, приватні заощадження тощо. Зважаючи на це, багатьом країнам світу необхідне широкомасштабне реформування систем соціального забезпечення і охорони здоров'я, а також підвищення ефективності ринків зайнятості.

Література

1. Офіційний сайт Міністерства праці і соціальної політики Польщі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mpips.gov.pl/>.
2. Финансы и развитие, июнь 2011, Международный Валютный Фонд // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/index.htm>.
3. Финансы и развитие, сентябрь 2006, Международный Валютный Фонд // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/index.htm>.
4. Alexander Böersch, "Debt Crisis 2.0: Aging and public finances", *Deloitte Research*, Jan.24, 2012.
5. Carmen M. Reinhart & Kenneth S. Rogoff, "Growth in a Time of Debt," *American Economic Review*, American Economic Association, 2010.
6. *Global Financial Stability Report: The Quest for Lasting Stability*, Washington: International Monetary Fund, April 2012.
7. Report "Addressing the challenge of global ageing – funding issues and insurance solutions", eds. Patrick M. Liedtke and Kai-Uwe Schanz, Geneva Association, June 2012.
8. Report "Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge", United Nations Population Fund (UNFPA) and HelpAge International, 2012.
9. Richard, Jackson, "Global Aging and the Future of Emerging Markets", *Center for Strategic and International Studies*, 2011.
10. Richard, Jackson, "Executive Summary from Global Aging Preparedness Index", *Center for Strategic and International Studies*, October 2010.
11. Shirakawa, Masaaki, "Sustainability of Government Debt: Preconditions for Stability in the Financial System and Prices", Article Contributed to the *Banque de France Financial Stability Review*, 2012.

Ольга КИРИЛЕНКО,
Віталіна ПЕРЕВОЗНЮК

ЗАЛУЧЕННЯ ПРИВАТНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У ГАЛУЗЬ ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА ВОДОВІДВЕДЕННЯ

Охарактеризовано способи організації публічно-приватного партнерства та виокремлено їх переваги і недоліки з метою пошуку оптимальних варіантів фінансування підприємств водопостачання та водовідведення за рахунок коштів приватного інвестора.

Питання обмеженості власних фінансових ресурсів підприємств водопостачання та водовідведення, з одного боку, та необхідності фінансування модернізації інфраструктури з метою безперервного надання якісних суспільно важливих послуг, з іншого боку, актуалізують проблему пошуку альтернативних джерел фінансового забезпечення суб'єктів господарювання водопровідно-каналізаційного господарства (ВКГ). Такими джерелами є кошти приватних інвесторів.

На сучасному етапі економічного розвитку України залучення приватного інвестора в галузь є проблематичним з багатьох причин, головні з яких: зловживання підприємствами водопостачання та водовідведення своїм монопольним становищем; специфіка надання послуг і технологічні особливості водопровідних мереж, що потребують значних витрат; перманентна збитковість підприємств ВКГ; недосконалість законодавства; надмірна чисельність регулюючих органів, дублювання й незначеність їхніх функцій; низька платоспроможність громадян; нерегульованість і порушення платіжної дисципліни; високий рівень інституційних й комерційних ризиків для приватних структур та інвесторів; відсутність єдиних науково обґрунтованих методологічних підходів щодо формування

тарифів на послуги водопостачання та водовідведення; надмірний соціальний тягар, що покладається на підприємства ВКГ; недовіра населення до надавачів послуг і посилення соціальної напруги в суспільстві.

Проблеми організації фінансування підприємств водопостачання та водовідведення за рахунок приватних інвестицій перебувають в полі зору таких учених і практиків, як: Б. Адамов, О. Бабак, В. Варнавський, М. Забаштанський, І. Запатріна, О. Королькова, О. Романюк та багатьох інших. Однак потребують наукового обґрунтування питання доцільності фінансування підприємств ВКГ за рахунок приватних інвестицій.

Саме тому метою статті є представлення переваг і недоліків сучасних методів організації публічно-приватного партнерства з метою обґрунтування дієвих схем фінансування підприємств водопостачання та водовідведення за кошти інвестора.

На сьогодні поширеними у світовій практиці є такі способи залучення приватних інвестицій: 1) підряд, 2) контракт на управління, 3) оренда, 4) концесія, 5) контракт ВОО [1]. Відомі й інші класифікації співпраці держави та бізнесу [2].

Спробуємо виокремити переваги та недоліки кожної із форм публічно-приватного партнерства з метою вибору найприйнятні-

шої для оптимізації процесу формування та використання фінансових ресурсів підприємств водопостачання та водовідведення.

1. **Підряд** (контракт на виконання робіт (надання послуг) – вид контракту короткострокової чи середньострокової дії, згідно з умовами якого підрядник виконує покладені на нього завдання, але не відповідає за надання послуг. Такі контракти укладаються на здійснення робіт, які часто повторюються або є вузькоспеціалізованими: виконання досліджень, нарахування й стягнення платежів, будівництво, обслуговування та/або ремонт систем водопостачання та водовідведення, експлуатація спеціального устаткування. Наприклад, коли укладають договір на експлуатацію та ремонт мереж, то переважно капітальний ремонт здійснюють за рахунок фінансових ресурсів державного підприємства, а поточний – за рахунок коштів приватної компанії. У разі, коли на підприємстві значні витрати на оплату праці, то з метою їх зменшення, а відтак максимізації прибутку, найдоцільніше залучати приватний сектор до експлуатації водопровідно-каналізаційної інфраструктури та здійснення технічного обслуговування. При цьому, фірма отримує фіксовану плату, яку розраховують на основі вартості об'єкта, зданого в експлуатацію за умови мінімізації можливого ризику оператора, що підвищує його заінтересованість у вкладенні коштів. А керівництво підприємства (чи державний орган, що регулює його діяльність) зможе зменшити сукупні витрати з оплати праці навіть, коли доведеться дещо збільшити її розмір для працівників приватного оператора, або коли його витрати незначно зменшаться чи, навпаки, зростуть, що пов'язано із виконанням непрофільних робіт.

Згадана форма публічно-приватного партнерства найдоцільніша та найпростіша в застосуванні ще й з огляду на достатнє нормативне регламентування Цивільним кодексом України, в якому зазначено, що

комунальні підприємства мають право самостійно укладати договори підряду з приватними фірмами на виконання певного виду робіт. Крім того, за умовами таких договорів можна розмежувати монопольні сфери діяльності від суміжних у досліджуваній галузі. Наприклад, експлуатацію систем водопостачання здійснює комунальне підприємство, а підрядник – лише очищення води. Можна також укладати контракт на виконання якоїсь певної стадії єдиного технологічного процесу водопостачання та водовідведення: очищення води, її перекачування магістральними водоводами, подачу споживачам, відведення зворотних вод та їх очищення, але тільки в разі наявності можливих економічних вигід та на основі чітко визначених критеріїв якості роботи підрядника для того, щоб не допустити випадків завищення ним витрат.

Разом з тим, залучення приватного сектору з метою зміцнення фінансового забезпечення підприємств водопостачання та водовідведення на основі контракту на виконання робіт має певні ризики на зразок невиконання підрядником умов договору та завищення витрат, у зв'язку з чим керівництву комунального (державного) підприємства доведеться розірвати домовленість із підрядником та зазнати втрат, які виникають з приводу налагодження роботи підприємства, заміни чи ремонту обладнання, найму нових працівників тощо. Крім того, треба враховувати те, що підприємство понесе додаткові імпліцитні витрати, пов'язані із здійсненням контролю за виконанням підрядником своїх обов'язків.

Вважаємо, що за допомогою укладення контрактів на виконання робіт вдасться дещо скоротити витрати на оплату праці, котрі з кожним роком зростають, однак потрібно пам'ятати, що запорукою його ефективності є добре продумані та обґрунтовані умови договору, які дозволять мінімізувати ризик підрядника й витрати комунального підприємства та максимізувати користь для суспільства.

2. **Контракт на управління** – за сутністю подібний до підяду, однак представник приватного капіталу бере на себе незначні ризики, пов'язані із наданням послуг. Відповідно, компанія несе дещо більші витрати, оскільки вона здебільшого зобов'язана здійснювати невеликий ремонт й оновлення певного обладнання. Існують випадки, коли приватний оператор формує колектив керівників, які відповідають за виконання окремих стадій технологічного процесу або певних операцій за наявних фінансових, технічних, трудових ресурсів тощо або за рахунок власного персоналу, але на умовах, передбачених у договорі. В той час, коли приватна фірма забезпечує виробництво й реалізацію послуг упродовж 5–10 років, керівники державного (чи комунального) підприємства можуть зосередити увагу на формуванні стратегічних орієнтирів розвитку підприємства, розробляючи, наприклад, плани капітального інвестування.

Прибуток підрядника формується дещо іншим чином, ніж у попередньому випадку, й становить різницю між операційними витратами, що визначені в договорі, та реально здійсненими. Водночас різниця між доходами та передбаченими контрактом операційними витратами є економічною вигодою для власника комунального підприємства. Така схема отримання прибутку сприяє зацікавленості підрядника у зменшенні витрат і вигідна для власника. Разом з тим, з метою недопущення фінансових зловживань приватного оператора, необхідно здійснювати контроль за його роботою. Справа в тому, що інвестор з метою збільшення прибутку може вдаватися до різних способів скорочення операційних витрат, серед яких, крім використання якісних – скорочення витрат на оплату праці та електроенергію за рахунок оптимізації кадрового, технічного й фінансового забезпечення (скорочення кількості та підвищення якісних характеристик працівників, модернізацію певного устаткування

тощо), можливі негативні – надання неякісних і не в повному обсязі послуг.

Незважаючи на доцільність застосування контракту на управління підприємствами водопостачання та водовідведення України з метою скорочення операційних витрат, що надзвичайно актуально на сучасному етапі розвитку галузі, використання такої форми публічно-приватного партнерства потребує залучення іноземних компаній, оскільки українські оператори не мають досвіду з виконання подібних операцій. Враховуючи те, що інфраструктура вітчизняних водопровідно-каналізаційних підприємств дуже зношена, для її модернізації необхідно інвестувати великі обсяги ресурсів, які можливо залучити лише за рахунок інвестицій приватних фірм. Крім того, хоча така форма публічно-приватного партнерства не передбачена законодавством України, у Цивільному кодексі України (зі змінами станом на 16.05.2013 р.) одним із видів господарських договорів визначено договір управління майном, умови укладення і реалізації якого практично є прототипом контракту на управління. Так, предметом договору є підприємство (як цілісний майновий комплекс), певний об'єкт нерухомості, цінні папери та інше майно [9].

3. При застосуванні **оренди (лізингу)**, відповідальність інвестора посилюється у зв'язку із можливими ризиками, які пов'язані з управлінням інфраструктурою та її утриманням. Договір оренди (лізингу) передбачає передання приватному оператору права на експлуатацію водопровідно-каналізаційних систем на строк 20–30 років за певну плату (як правило, фіксовану або визначену на формульній основі, яка передбачена в договорі) та на умовах здійснення заходів з оновлення устаткування, виставлення рахунків і збирання платежів. При цьому власником підприємства, зданого в оренду, залишається територіальна громада, а відтак – відповідна установа державної виконавчої влади чи

місцевого самоврядування, яка здебільшого несе відповідальність за здійснення інвестицій. Надходження від орендної плати стануть стабільним джерелом доходу місцевого бюджету, а відтак, зможуть використовуватися на досягнення цілей із соціально-економічного розвитку відповідної територіальної громади (їх об'єднань). Разом з тим, існує ризик неплатоспроможності орендаря (лізингоотримувача), фінансових зловживань з його боку та відсутності досвіду в досліджуваній сфері, як і в попередніх випадках.

В свою чергу, економічна вигода приватного оператора обчислюється як різниця між сукупними надходженнями і витратами, що можливо тоді, коли послуги реалізують споживачам за дійсно економічно обґрунтованими тарифами, рівень яких має бути значно вищий від чинних. Тобто система оплати послуг водопостачання та водовідведення має забезпечувати формування такого доходу, який буде достатнім для відшкодування витрат діяльності й отримання прибутку. Однак нині підприємства ВКГ працюють зі збитками, а ті, що зуміли вийти на нульовий рівень рентабельності, здійснюють капітальні вкладення в дуже малих розмірах, що є тривожним фактом з огляду на погіршення технічного стану інфраструктури й збереження такої тенденції в майбутньому, якщо не буде вжито невідкладних заходів щодо виведення підприємств із кризового стану.

Отже, у зв'язку з тим, що інвестор може отримати прибуток лише в тому разі, коли доходи значно перевищують витрати (в т. ч. амортизаційні відрахування), він наражається на великий ризик з огляду на нерентабельність галузі та відсутність дотацій із місцевих бюджетів на покриття збитків. Тому цей вид залучення приватного сектору до вирішення проблем фінансування галузі буде привабливим тільки тоді, коли доходи підприємства значно перевищуватимуть витрати, тобто – в перспективі.

4. **Концесія** – угода, за якою інвестор бере на себе зобов'язання щодо обов'язкових капіталовкладень у реконструкцію інфраструктури чи її будівництво. Після закінчення терміну концесії об'єкт концесійних відносин повертають у власність держави. Концесія має дві форми: 1) BOT (build – own – transfer): збудував – поуправляв – віддав державі, метою якої є будівництво нових виробничих потужностей; 2) ROT (reconstructed – operate – transfer): реконструював – поуправляв – віддав державі, метою якої є оновлення систем водопостачання та водовідведення. Договір концесії передбачає передання приватному оператору права на експлуатацію систем водопостачання та водовідведення на період приблизно 15–30 років (здебільшого саме такий термін потрібен для амортизації обладнання) за фіксовану плату з дотриманням певних показників роботи підприємства, здійснення інвестицій в модернізацію інфраструктури та на інших умовах, визначених у контракті, які протягом терміну дії останнього можуть змінюватися. Тобто умови передачі об'єкта в концесію такі самі, як і оренди, за винятком того, що концесіонер, на відміну від орендаря, зобов'язаний здійснювати інвестиції в модернізацію інфраструктури, а відтак, його дохід має враховувати, крім витрат і прибутку, ще й капітальні інвестиції. Головним джерелом формування прибутку концесіонера є дохід, отриманий від реалізації послуг. Однак, як і у випадку оренди, передумовою залучення інвестицій на основі концесії є рентабельність функціонування ВКП, тому наразі використовувати концесію як спосіб оптимізації фінансових ресурсів підприємств неможливо з огляду на відсутність інвесторів.

5. **Приватизація** передбачає продаж певної частини акцій державного (комунального) підприємства приватному інвестору – часткова приватизація або ж продаж усього підприємства – повна приватизація [1, 4–16].

У багатьох країнах світу з метою лібералізації ринку послуг водопостачання та водовідведення активно використовують приватизацію. Такий інструмент забезпечення активізації конкурентного механізму в монополізованих сферах підтримують вітчизняні та зарубіжні вчені. Наприклад, І. Нараєвська зазначає, що прискорена приватизація прямо пропорційно впливає на підвищення ефективності механізму конкуренції, в умовах якої приватні фірми жвавіше, ніж комунальні чи державні реагують на зміни ринкової кон'юнктури [6, 83].

Частково погоджуючись з цим твердженням, хочемо зазначити: приватизація звісно є стимулом розвитку конкуренції та значно поповнила б дохідну частину місцевого бюджету, однак її використання з метою зміни форми власності природних монополій загрожує втратою контролю над діяльністю підприємств та виникненням в результаті цього негативних наслідків, особливо у випадку, коли це стосується підприємств, функціональним призначенням яких є задоволення суспільно необхідних послуг. Скажімо, приватна компанія, що приватизувала раніше комунальне підприємство, може непомірно підвищувати тарифи, знижувати якість послуг, економити на інвестиціях, тобто здійснювати все задля задоволення інтересів власників, а не споживачів. Крім того, незважаючи на те, що доходи місцевих бюджетів від приватизації значні й можуть бути використані на різні цілі соціально-економічного розвитку території протягом певного короткострокового періоду, однак вони мають одноразовий характер і в майбутньому органи місцевого самоврядування вже будуть позбавлені такого джерела доходу. З іншого боку, перепонами приватизації є нерентабельність вітчизняних комунальних підприємств, в тому числі значна їхня заборгованість за енергоносії, яка в результаті приватизації

автоматично перекладається на власника. Тому згаданий спосіб вкладення капіталу не привабливий і для інвестора.

Крім того, в Україні поки що відсутні дієві механізми оцінки реальної вартості об'єктів (через їхню технологічну складність), що можуть бути передані в приватизацію, та потужних у фінансовому плані інвесторів (через непривабливість галузі). Тому, вважаємо, що використовувати приватизацію як спосіб реструктуризації підприємств ВКГ на сучасному етапі розвитку нашої держави не доцільно та економічно не вигідно. Хоча потрібно зауважити, що можливі випадки створення спільних підприємств об'єднанням капіталу і зусиль приватної компанії та держави, є ефективним варіантом публічно-приватного партнерства, адже дозволяє використовувати досвід управління приватної компанії без ризику втрати контролю над підприємством з боку держави.

6. **Контракт ВОО** (build – own – operate: збудував – володієш – управляєш) – угода, схожа до повної приватизації, згідно з якою після завершення терміну її дії активи державі не повертають. Фірма відповідає за всі необхідні інвестиції, які передбачені в ліцензії, виданій державою. Що стосується переваг і недоліків для суб'єктів комунальних відносин, то вони такі самі, як і в разі приватизації [8].

На нашу думку, необхідно здійснювати перехід від пасивного перетворення до ефективніших методів реформування монопольних утворень, що передбачає застосування прогресивних механізмів залучення приватних фінансових ресурсів та якісні зміни менеджменту без ризику втрати контролю над підприємством в результаті остаточної зміни власника інфраструктури. На нашу думку, ефективною для України буде реструктуризація підприємств за французькою моделлю, а саме за допомогою концесії.

Згідно із Законом України "Про концесії", концесія – це надання органом виконавчої

влади або місцевого самоврядування права суб'єкту господарювання на будівництво (експлуатацію) об'єкта концесії (на строк від 10 до 50 років) на платній основі й за умови взяття концесіонером на себе відповідальності, а також підприємницького ризику. Об'єкти надаються в концесію одному з претендентів, який виграв конкурс. Як правило, перемагає той, хто запропонує найкращі умови будівництва (або експлуатації) об'єкта, що надається в концесію, задоволення потреб громадян за найнижчою ціною. У разі, якщо в концесію передаються нерентабельні об'єкти високої соціальної значущості, концесіодавець може надавати концесіонеру певні преференції у формі пільг, субсидій, зменшення розміру концесійних платежів. Умови концесії оформляються договором [3]. Рішення про передачу об'єктів комунальної власності в концесію приймають виконавчі органи місцевих рад [4].

За володіння та розпорядження об'єктом концесії концесіонер сплачує відповідні платежі [3], методика розрахунку яких передбачена Постановою Кабінету Міністрів України № 639 від 12 квітня 2000 р. "Про затвердження методики розрахунку концесійних платежів".

Розмір річного концесійного платежу не може перевищувати 10% вартості майна, що передається в концесію і розраховується за формулою [7]:

$$P_c = 0,7 \times V_{ma} \times (F_b / F_{ne}), \quad (1)$$

де P_c – розмір річного концесійного платежу, грн.;

V_{ma} – вартість основних фондів об'єкта концесії, визначена експертним шляхом, грн.;

F_b – середня фондovіддача у галузі водопостачання та водовідведення;

F_{na} – середня фондovіддача по народному господарству.

Очевидно, що ця Методика (2000 р.), розроблена на виконання Закону України "Про концесії" (1999 р.), в якому зазначено, що розмір концесійних платежів не залежить від результатів діяльності концесіонера [3] і по-

требує поправки на визначення концесійного платежу на основі прибутку. Адже в Законі України "Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності" (2010 р.) зазначено, що розмір концесійного платежу визначається, враховуючи вартість об'єкта концесії та/або як відсоток від прибутку, отриманого в процесі концесійної діяльності [5]. Тобто на сьогодні ці норми законодавства не врегульовані належним чином.

У разі перевищення величиною річного концесійного платежу, розрахованою за наведеною вище формулою, граничного значення, він встановлюється на рівні 10% вартості основних засобів об'єкта концесії, визначеної експертним шляхом.

Розмір річного концесійного платежу за право на створення (будівництво) об'єкта концесії, розраховується відповідно до експертної оцінки його майбутньої вартості та з урахуванням місцезнаходження об'єкта і його забезпеченості інженерними мережами [7].

Розмір концесійного платежу за перший квартал, що настає після укладення договору концесії чи перегляду розміру річного концесійного платежу, розраховується за формулою:

$$P_{ct} = (P_c / 4) \times I_{it} \times I_t, \quad (2)$$

де P_{ct} – розмір концесійного платежу за перший квартал, грн.;

P_c – розмір річного концесійного платежу, грн.;

I_{it} – індекс інфляції з дати проведення оцінки об'єкта концесії до моменту укладення договору концесії або перегляду розміру концесійного платежу;

I_t – індекс інфляції за перший квартал, що настає після укладення договору концесії або перегляду розміру концесійного платежу.

Розмір концесійного платежу за кожний наступний квартал визначається шляхом коригування концесійного платежу за попере-

дній квартал на індекс інфляції за поточний квартал [7]. Вважаємо, що така методика розрахунку концесійних платежів неефективна і несправедлива щодо концесіонера. По-перше, коефіцієнт 0,7 на початку формули дуже високий, адже передбачає відрахування до бюджету 70% вартості усіх основних фондів, переданих у концесію. А з урахуванням того, що концесіонеру потрібно буде здійснювати інвестиції в реконструкцію та/або будівництво нових систем водопостачання та водовідведення чи їх заміну, то така концесія буде не вигідною для інвестора, особливо на початку фінансування інвестицій. По-друге, фондівіддачу ВКГ, як і народного господарства, важко обчислити з огляду на відсутність статистичних даних, достатніх для здійснення достовірних розрахунків, що може призвести до викривлення реальної ситуації. Крім цього, можливі прояви суб'єктивізму під час визначення зазначених показників. Тому вважаємо, що розрахунок концесійних платежів потрібно здійснювати за формулою:

$$P_c = V_{ma} \times (F_{be} / F_{ce}) \times I, \quad (3)$$

де P_c – розмір річного концесійного платежу, грн.;

V_{ma} – вартість основних засобів об'єкта концесії, визначена експертним шляхом, грн.;

F_{be} – фондівіддача на великих і середніх комунальних підприємствах ВКГ;

F_{ce} – фондівіддача концесіонованого підприємства;

I – ставка концесійного платежу.

Запропонований порядок розрахунку концесійних платежів, на відміну від існуючого, сприятиме зацікавленню концесіонера у підвищенні фондівіддачі, адже вона буде обернено пропорційно впливати на розмір концесійного платежу, а статистика стосовно фондівіддачі великих і середніх комунальних підприємств ВКГ доступна. Що стосується ставки концесійного платежу, вважаємо, що її мають встановлювати

органи місцевого самоврядування у певних межах, наприклад, від 1 до 10%.

Величину концесійного платежу на основі прибутку має встановлювати концесіодавець на рівні $\leq 0,5$ від чистого прибутку. Враховуючи те, що концесіонер буде сплачувати податок на прибуток в розмірі 25% (діюча ставка податку на прибуток підприємств 25%), то встановлення відсотка відрахувань в обсязі $> 50\%$ від прибутку буде несправедливим, адже загальний відсоток стягнень із прибутку концесіонера становитиме $> 75\%$.

Вважаємо, що в короткостроковому періоді розмір концесійних платежів доцільно розраховувати на основі вартості основних засобів (із дотриманням вимоги щодо граничного обсягу концесійного платежу на рівні 10% вартості основних засобів), а в довгостроковому – на основі прибутку. Враховуючи результати проведених розрахунків за власною методикою, є підстави вважати, що розмір величини концесійного платежу, розрахований на основі вартості основних засобів буде нижчим, ніж, коли розрахунки здійснювати, враховуючи прибуток концесіонера.

Припустимо, що віддали в концесію КП "Тернопільводоканал" на період 12 років. Протягом перших чотирьох років концесіонер буде сплачувати суму концесійних платежів, яка визначається на основі вартості основних засобів. Для розрахунків використаємо реальні дані станом на 01.01.2011 р. Так, величина концесійного платежу складе 613,08 тис. грн. $(0,025 \times 74313 \times (0,2/0,6))$ (при ставці концесійного платежу 2,5%). Як бачимо, відносно невелика сума концесійного платежу на початковому етапі господарювання концесіонера дозволить здійснювати більше капітальних вкладень у модернізацію водопровідно-каналізаційної інфраструктури, не створюючи при цьому надто великий фінансовий тягар на інвестора, і стимулюватиме його до ефективної

діяльності та стане реальним джерелом надходжень місцевого бюджету.

Із моменту отримання концесіонером прибутку, розрахунок концесійних платежів доцільно здійснювати на основі прибутку, відсоток відрахувань від якого встановлюється концесіодавцем (із урахуванням економічного розвитку території, виробничих потужностей і технічного стану систем, що передаються в концесію та інших факторів), але обов'язково має бути погоджений з інвестором. Наприклад, при сумі чистого (умовного) прибутку концесіонованого підприємства 8940,8 тис. грн. і відсотка відрахувань величиною 50%, розмір річного концесійного платежу до бюджету становитиме 4470,4 тис. грн. При цьому в договорі концесії необхідно чітко вказати обставини, за яких умови контракту, в тому числі й особливості розрахунку концесійних платежів, можуть бути переглянуті. Це підвищить довіру інвесторів до влади та сприятиме зацікавленості ширшого кола потенційних конкурентів за концесією.

Оскільки концесійні платежі зараховуються до відповідного місцевого бюджету, таке джерело місцевого самоврядування дуже важливе в умовах соціально-економічного розвитку територіальних громад.

Таким чином, розглянувши різні методи залучення приватних інвестицій в галузь водопостачання та водовідведення, можна зробити такі висновки: кожен із них може бути ефективним залежно від того, які цілі покладені в основу модернізації фінансового забезпечення підприємств ВКГ. На нашу думку, найефективнішою формою співпраці інвестора й органу місцевого самоврядування є концесія, визначення сприятливих умов організації якої забезпечить повну модернізацію водопровідно-каналізаційної інфраструктури, рентабельність такої діяльності, наповнення дохідної частини відповідного місцевого бюджету й соціально-економічний розвиток території.

Література

1. Варіанти залучення приватного сектору у сферу комунальних послуг в Україні. – Підготовлено ПАДКО для агентства США з міжнародного розвитку. – 2002. – 19 с. (Програма "Реформування тарифів та реструктуризація комунальних підприємств в Україні").

2. Варнавський В. Государственно-частное партнерство в России: проблемы становления [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / <http://www.strana-oz.ru/?numid=21&article=988>. – Назва з екрану.

3. Закон України "Про концесії" від 16.07.1999 № 997-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=997-14>.

4. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.

5. Закон України "Про особливості передачі в оренду чи концесію об'єктів централізованого водо-, теплопостачання і водовідведення, що перебувають у комунальній власності" від 21.10.2010 № 2624-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2234-12>.

6. Нарасєвська І. Раціональне використання економічних важелів антимонopolного регулювання / І. Нарасєвська // Економіка та держава. – 2009. – № 5. – С. 81–83.

7. Постанова Кабінету Міністрів України № 639 від 12 квітня 2000 р. "Про затвердження методики розрахунку концесійних платежів" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=639-2000-%D0%BF>.

8. Регуляторна реформа у житлово-комунальному господарстві (Аналітична доповідь до проекту "Програма розробки політики / Регуляторна реформа у житлово-комунальному секторі України") – 2005. Міжнародний центр перспективних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/doc/ZKH_regul_reform.pdf. – Назва з екрану.

9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Ірина БОБУХ

АМОРТИЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Виявлено суперечності законодавчої регламентації амортизації основних засобів в Україні. Встановлено особливості вітчизняних тенденцій трансформацій валового і чистого нагромадження, вартісних обсягів запасів, споживання основного капіталу, заощадження, рівня зносу й обсягів амортизації основних засобів. Запропоновано шляхи удосконалення реалізації амортизаційної політики в Україні.

Необхідність забезпечення розвитку державних економічних систем у кризових умовах вимагає активізації ендогенних джерел відтворення основного капіталу (ОК). Вагомою передумовою інтенсифікації процесу оновлення основних засобів в Україні має стати удосконалена амортизаційна політика, що базується на сучасних уявленнях про нагромадження та споживання ОК згідно з міжнародною моделлю системного опису економіки – Системою національних рахунків (СНР).

Питання нагромадження основного капіталу, його впливу на економічне зростання, зв'язку з проблемами створення концептуальної бази організації амортизаційної політики України на етапі її становлення як незалежної держави досліджували В. Гейц, Б. Кваснюк, Л. Шинкарук, О. Болховітінова [6; 19–22] та ін. вчені. Однак доктринальні положення формування та механізми практичної реалізації амортизаційної політики наразі потребують доповнення та уніфікації з сучасними міжнародними підходами, викладеними, зокрема, в методології складання Системи національних рахунків та розробки конкретних своєчасних заходів

з удосконалення згаданої політики в Україні, що є метою цього дослідження.

Саме амортизаційна складова, як свідчить досвід розвинених країн, є основним елементом капіталоутворення у кризовій економіці, коли не працює ринок довгострокових кредитів і скорочуються чисті капіталовкладення [8]. Проблеми залучення реальних інвестицій при дестабілізації економічної системи загострюються, а у країнах з перехідною економікою, до яких належить і Україна, ці проблеми ускладнюються ненапрацьованістю комплексу заходів із поживлення економіки та невизначеністю сфер їх застосування.

Специфікою вітчизняної економічної кризи першої половини 90-х років минулого сторіччя було зведення амортизаційних відрахувань підприємств і організацій практично до нульового рівня внаслідок неповної індексації, а з 1995 р., коли вони почали відновлюватися, їх штучно стримували за допомогою понижуючих коефіцієнтів [6]. Критичне зменшення чистих капіталовкладень на фоні руйнування амортизаційних джерел їх фінансування в Україні призвело до активізації законодавчих ініціатив із забезпечення регулярного

цінового відновлення коштів амортизаційного фонду в середині 1990-х рр. Фактично першим із часу набуття Україною статусу незалежної держави визнанням наявності згаданої проблеми на державному рівні стало прийняття в травні 1996 р. Постанови КМУ № 523 “Про проведення індексацій балансової вартості основних фондів та визначення розмірів амортизаційних відрахувань на повне їх відновлення у 1996–1997 рр.” [10]. Майже одночасно – у липні того ж року – Указ Президента України “Про заходи щодо реформування інвестиційної політики в Україні” [11] передбачав необхідність збільшення ресурсів нагромадження за рахунок амортизаційних джерел. Однак проголошення необхідності реформування цієї сфери в той час не спричинило розробки методологічно і методично обґрунтованої, концептуально визначеної амортизаційної політики, тому реального поліпшення пропорцій нагромадження в Україні так і не відбулося. Дії уряду у згаданому напрямку були суперечливими і непослідовними. Досить часто векторна спрямованість нормативно-правових актів, прийнятих майже одночасно, була протилежною. Так, Постановою КМУ № 1075 від 6.09.1996 р. [12] було запроваджено приблизно 2,5-разове підвищення середніх норм амортизаційних відрахувань із запровадженням нелінійних прискорених методів їх нарахування, тоді як Постановою КМУ № 1568 від 28.12.1996 р. [13] було зупинено дію Постанови № 1075 “до прийняття законодавчих актів з питань оподаткування” та попередніх рішень стосовно регулярної індексації амортизаційних сум, що було викликано недалекоглядними намаганнями за будь-яку ціну збільшити сьогоденне наповнення бюджету. Це спричинило штучне стримування амортизації, скорочення матеріально-технічної бази підприємств та погіршення структури їх основних засобів.

Обидві згадані постанови втратили чинність з прийняттям Постанови КМУ № 617 від 11.05.2006 р.

Активізації інвестиційної діяльності підприємств міг би посприяти Закон України “Про амортизацію”, прийнятий Верховною Радою України 02.12.1997 р., який було відхилено Президентом України внаслідок невідповідності його положень статті восьмій діючого на той час Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” [15]. Вважалось, що паралельне існування з 1 січня 1998 р. двох законів, які порізно вирішують питання амортизації, надзвичайно ускладнить їхнє виконання. Основні розбіжності полягали у такому: Законом України “Про амортизацію” передбачалося віднесення амортизаційних відрахувань до валових витрат, тоді як згідно з Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” їх обсяг відносився на зменшення скоригованого валового доходу; Закон України “Про амортизацію” передбачав індексацію амортизаційних відрахувань на індекс інфляції попереднього кварталу; передбачений ч. 4 ст. 5 Закону України “Про амортизацію” механізм визначення розміру прискореної амортизації основних фондів дозволяв списувати на валові витрати платників податків у перші три роки 90% вартості основних засобів, а згідно з положеннями Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” за цей же період нараховувалася амортизація у розмірі лише 65% (при такому збільшенні норм амортизаційних відрахувань значно зросли б валові витрати платників податку та зменшилися відрахування до бюджету) [7]. Загалом варто зазначити, що нормативні положення щодо амортизаційних відрахувань, прописані в Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств”, який діяв протягом тривалого періоду, мали суто фіскальну спрямованість, що

стримувало інвестиційну діяльність, спричиняло скорочення обсягів виробництва високотехнологічної продукції та зниження конкурентоспроможності вітчизняної продукції, виникнення внутрішніх кризових явищ в економіці та посилення рівня вразливості до глобальних криз. Різноманітні форми стимулювання амортизаційних відрахувань підприємств, можливості маневрування “податковою” амортизацією в інтересах активізації інвестиційної діяльності перебували за межами законодавства як такі, що безпосередньо не стосуються питань оподаткування. У 2000 р. Наказом Міністерства фінансів України було затверджено Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 7 “Основні засоби”, який мав низку недоліків та розбіжностей із Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств”. Зокрема, законом передбачено три види амортизації: звичайну, бонусну та прискорену [15], а П(С)БО 7 “Основні засоби” [2] – п’ять методів нарахування амортизації: прямолінійний, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний та виробничий.

Законом України № 349-IV від 24.12.2002 р. “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” [16] з метою удосконалення амортизаційної політики було запроваджено підвищені норми амортизаційних відрахувань для основних фондів груп 1–3 й виокремлено квартальну четверту їх групи (ЕОМ та ін.). Для 1 групи було встановлено норму амортизаційних відрахувань 2%, 2 групи – 10%, 3 – 6 %, 4 – 15%. Однак такі норми амортизації дозволялося застосовувати лише стосовно витрат, понесених платником податку на створення або придбання основних засобів після 01.01.2004 р., що не вирішувало питання стосовно відтворення

наявного у підприємств на той час зношеного обладнання.

Рівень зносу основних засобів в Україні й на сьогодні залишається дуже великим, що спричиняє високий ступінь небезпеки в процесі використання вітчизняних основних засобів, передусім у сфері транспорту і зв’язку, де їх зношеність станом на початок 2011 р. перевищувала 94%, в промисловості, де цей показник дорівнював 63%, та у сфері освіти (62,5%) (рис. 1).

Відсутність послідовної теоретичної обґрунтованості дій з регламентації амортизаційної політики в Україні підтверджується й нормами Закону України № 694-VI від 18.12.2008 р. “Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості” [17], згідно з яким п. 8.6 ст. 8 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” було доповнено підпунктом 8.6.5, що запроваджував право промислових підприємств застосовувати щорічну 25-відсоткову норму прискореної амортизації основних фондів третьої групи, але не було уточнено, чи відноситься це до всіх основних фондів, чи тільки до тих, що були введені в експлуатацію з 2004 р. Згадана норма практично не змінювала стану відтворення основних фондів, оскільки у першому випадку їх залишкова вартість була мізерною, а у другому – практично не відрізнялась від попередньої норми амортизації, яка дорівнювала 24%. До того ж цей “антикризовий” закон рішенням Конституційного Суду № 18-рп/2009 від 14.07.2009 р. було визнано неконституційним.

З уведенням у дію Податкового кодексу України [1] істотно змінено підхід до трактування сутності амортизації, визначеної у п. 1.3 ст. 14 як систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних і нематеріальних активів,

Рис. 1. Рівень зносу основних засобів за видами економічної діяльності в Україні у 2011 р., %*

* Складено на основі [24].

що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Пунктом 1.5 ст. 145 Податкового кодексу України уніфіковано методи нарахування амортизації у податковому обліку з бухгалтерським підходом, що регламентується П(С)БО 7 “Основні засоби”. Податковим кодексом України були встановлені також мінімально допустимі строки корисного використання основних засобів, які були відсутні у попередньому законодавстві. Також треба зазначити, що класифікація основних засобів та інших необоротних активів, наведена в ст. 145 Податкового кодексу (кількість груп основних засобів збільшено до 16), майже повністю повторює класифікацію основних засобів й інших необоротних активів, наведену в п. 5 П(С)БО 7 “Основні засоби”, та назви субрахунків синтетичних рахунків 10 “Основні засоби” й 11 “Інші необоротні матеріальні активи” згідно з Планом рахунків бухгалтерського

обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженим наказом Міністерства України від 30.11.1999 р. № 291 [3]. Однак залишилися й певні розбіжності. Зокрема, згідно з класифікацією основних засобів, наведеною в ст. 145 Податкового кодексу, група 16 – це “довгострокові біологічні активи”, тоді як у п. 5 П(С)БО 7 “Основні засоби” ця група відсутня. Натомість в останньому документі виокремлено “інші необоротні матеріальні активи”, а у Податковому кодексі групи основних засобів 2, 3, 4 та 6 вписані більш детально.

Наразі не усунуено й розбіжностей норм українського законодавства із міжнародними стандартами, передбаченими методологією складання Системи національних рахунків (СНР), згідно з якою розрахунок споживання основного капіталу (за СНР-2008 – еквівалент амортизаційних відрахувань) має базуватися на оцінці теперішньої вартості

основних фондів, строку служби основних типів активів, моделі амортизації тощо. Як відзначається в СНР-2008, амортизаційні відрахування для цілей оподаткування часто навмисно грубо “спотворюються” з метою впливу на темпи інвестування, а у кращому випадку взагалі ігноруються. Тому рекомендовано проводити незалежну оцінку споживання основного капіталу разом з оцінкою запасів капіталу, що можуть проводитися шляхом використання даних про валове нагромадження основного капіталу в минулому в поєднанні з оцінками коефіцієнтів зниження ефективності основних фондів протягом строку їх служби [18]. Через високі темпи інфляції величина споживання основного капіталу може набагато відрізнятись від амортизації за первинною вартістю, що використовується в статистичній звітності, для розрахунку якої статистичною комісією ООН рекомендується застосовувати або лінійну, або геометричну (прискорену) формулу нарахування (у тому числі і для нематеріальних елементів, зменшення вартості яких пов'язано лише з моральним зносом). Якщо для конкретного виду наявних активів є активний ринок,

при розрахунку споживання основного капіталу за допомогою методу безперервної інвентаризації слід враховувати ціни, що спостерігаються на ринках таких активів [9].

Як свідчать аналітичні дані, питома вага обсягу щорічної амортизації (зносу) основних засобів у ВВП України протягом 2000–2010 рр. перевищувала частку обсягу споживання основного капіталу у ВВП за СНР, тоді як динаміка цих показників була майже ідентичною – негативною – на фоні постійного зростання (за винятком 2009 р.) рівня зносу вітчизняних основних засобів (рис. 2).

Загальна тенденція до зменшення питомих часток обсягів споживання основного капіталу у ВВП України, що спостерігалася з 1995 р. до 2011 р. (з певним їх збільшенням у 1997–1998 рр. та 2009 р.), супроводжувалася поступовим зростанням питомих ваг обсягів як валового, так і чистого нагромадження основного капіталу (ВНОК та ЧНОК) у ВВП з 1998 р. по 2007 р. та різкого її зменшення протягом 2008–2009 рр. У докризовий період 2004–2008 рр. питома вага ВНОК у ВВП в Україні була найбільшою в групі досліджуваних країн, до якої, крім України, увійшли Великобританія, США,

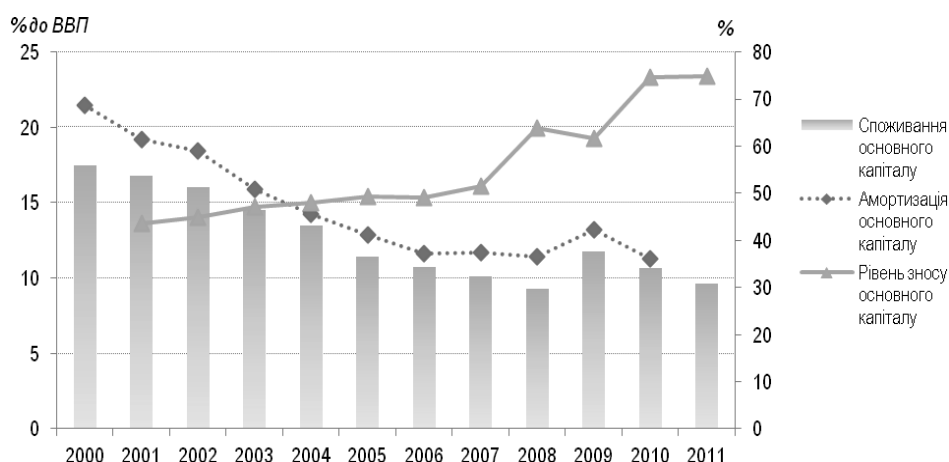

Рис. 2. Динаміка питомих часток споживання та амортизації основного капіталу у ВВП України (ліва шкала) і рівня його зносу (права шкала)*

* Розраховано на основі [4; 24].

Німеччина, Швеція, Фінляндія, Франція, Польща та Швейцарія. А в 2009–2011 рр. цей відносний показник в Україні майже збігався з відповідними середніми значеннями для 27-ми країн ЄС, перевищуючи відповідні показники США (рис. 3).

У 2011 р. спостерігалось невелике збільшення питомої ваги ВНОК у ВВП України до 18,57%, з яких 8,91% становило ЧНОК, а 9,66% – споживання основного капіталу (рис. 4).

Чисте нагромадження основного капіталу щодо ВВП в Україні протягом кількох років перед світовою фінансовою кризою 2008 р. також перевищувало відповідні аналогічні значення для досліджуваних розвинених країн світу, збільшившись протягом 2003–2007 рр. майже втричі – з 6,1 до 17,4%. Й, навіть після різкого скорочення величини згаданого показника у після-кризовий 2009 р. до 6,6%, вона залишилась порівняно високою (рис. 5).

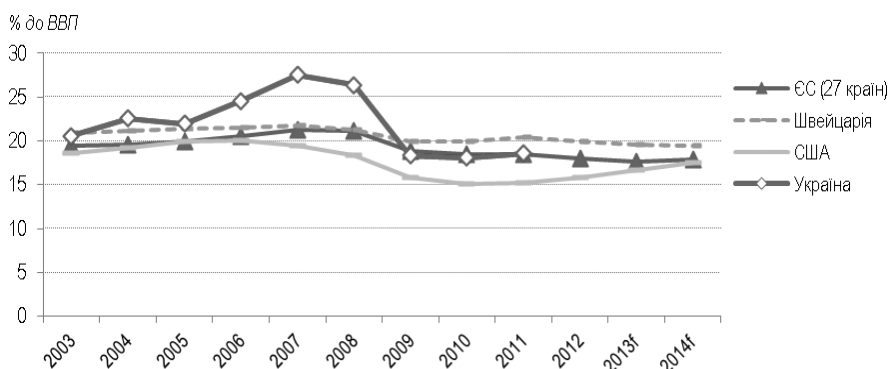

Рис. 3. Порівняльна динаміка питомої ваги валового нагромадження основного капіталу у ВВП України та інших країн, %*

Примітки: "f" – прогноз ОЕСР.

* Розраховано на основі [4; 5].

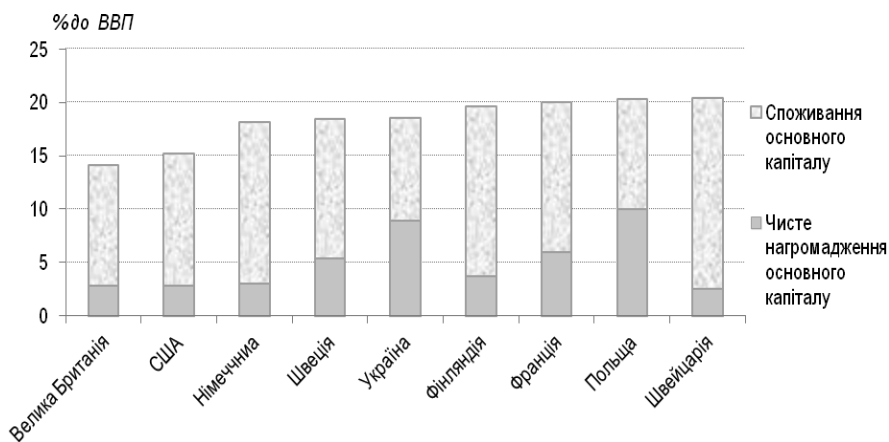

Рис. 4. Порівняльні пропорції валового нагромадження основного капіталу відносно ВВП в Україні та інших країнах світу в 2011 році, %*

* Розраховано на основі [4; 5].

Частка чистого нагромадження основного капіталу в ВВП України в 2010–2011 р. (7,4 та 8,9% відповідно) залишилася однією з найбільших у групі досліджуваних країн, більшою вона була лише у Польщі (9,2–10%), однак необхідно зауважити, що абсолютний обсяг ВВП України є набагато меншим, ніж в цих країнах.

Слід зауважити, що, починаючи з 2000-х рр., динаміка питомої ваги валового та чистого нагромадження основного капіталу в ВВП України є майже протилежною динаміці вартості запасів основного капіталу щодо ВВП України (рис. 6).

Ця диспропорційність викликана передусім тим, що вартість запасів

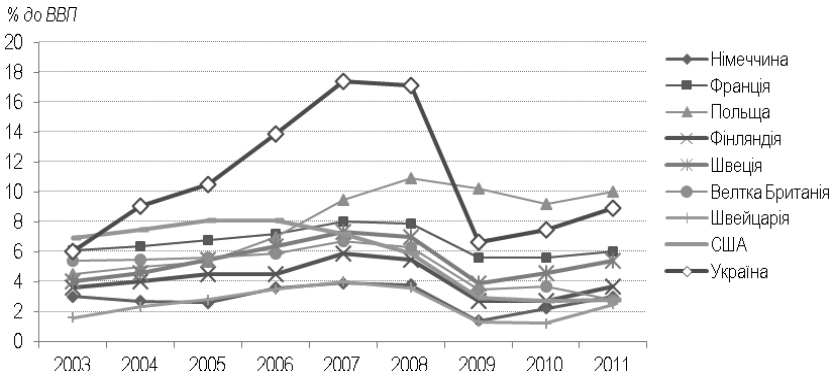

Рис. 5. Порівняльна динаміка питомої ваги чистого нагромадження основного капіталу у ВВП України та інших країн, %

* Розраховано на основі [4; 5].

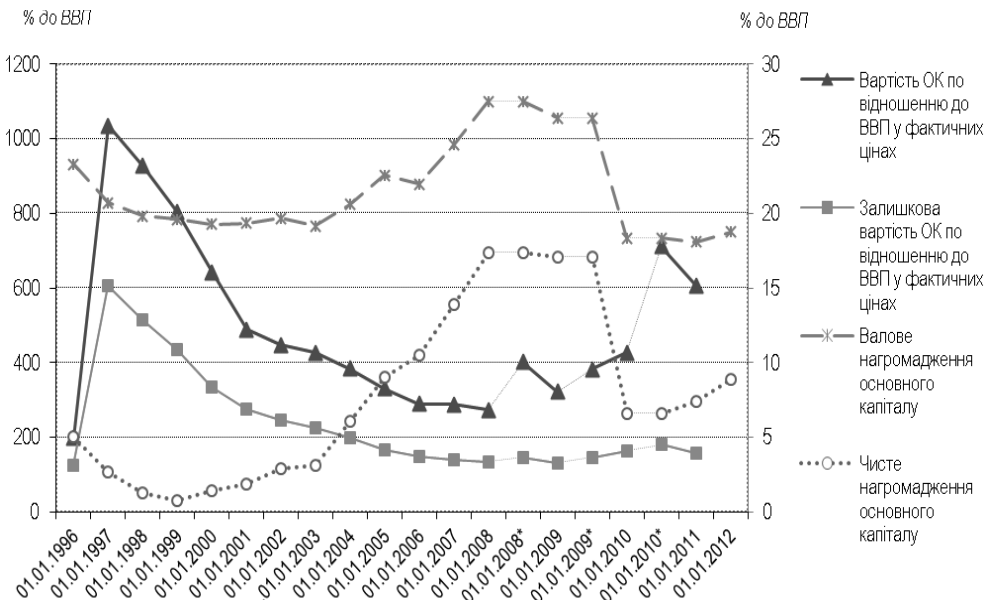

Рис. 6. Порівняльна динаміка вартісних обсягів запасів та нагромадження основного капіталу щодо ВВП України (ліва та права вертикальні осі відповідно), %*

* Розраховано на основі [4; 5; 23; 24].

основного капіталу в Україні до сьогодні розраховують безвідносно до обсягів його нагромадження та споживання (як передбачено Системою національних рахунків). А парадокси номінальних змін співвідношення вартості основного капіталу та ВВП України (за офіційними даними [23; 24] згаданий показник протягом 1986–2011 рр. змінювався у діапазоні 16,6–1 034,7%) пов'язані передусім не з різкими коливаннями вартісного обсягу основного капіталу, а з трансформаціями методичних підходів, які використовувалися в процесі їхньої оцінки. Загалом результати досліджень дали змогу виявити дві тенденції щодо наведення статистичної інформації стосовно основних засобів в Україні: істотне завищення індексів фізичного обсягу основних засобів і одночасне суттєве заниження їхньої вартості.

У свою чергу, питома вага обсягів споживання основного капіталу в ВВП України, будучи однією з найбільших серед досліджуваних країн у 2003 р. (14,5%), знизилась до найменшого значення у 2008 р. (9,3%), й у 2011 р. залишалась найменшою серед згаданих держав, дорівнюючи 9,7% (рис. 7).

Для порівняння, у тому ж 2011 р. в Швейцарії частка споживання основного капіталу у ВВП становила 17,9%, Фінляндії – 15,9%, Німеччині – 15,1%, Франції – 14%, Швеції – 13%, США – 12,4%, Польщі – 10,3%. Цікаво, що з 2007 р. по 2011 р. чисте нагромадження основного капіталу в Україні щодо ВВП зменшилося вдвічі (з 17,4% до 8,9%), тоді як споживання основного капіталу залишилося майже на тому ж рівні (10,1 та 9,7% відповідно).

При цьому слід зазначити, що чисте заощадження (яке, поряд з амортизацією та капітальними трансфертами є джерелом нагромадження основного капіталу) в Україні в 2011 р. щодо ВВП дорівнювало 6,3%, що суттєво перевищувало відповідні значення у Греції (-14,3%), Італії (-1,1%), США (-0,8%), Великобританії (1,8%), Фінляндії (3,8%), Франції (4,1%), однак було значно меншим, ніж в Австралії (8,6%), Німеччині (8,8%), Швеції (13,1%), Швейцарії (14,4%), Кореї (18,7%) та Норвегії (23,6%) (рис. 8).

Загалом, як свідчать аналітичні дані, приблизно 40% капіталовкладень, втрачених в 1992–1995 рр., можна було

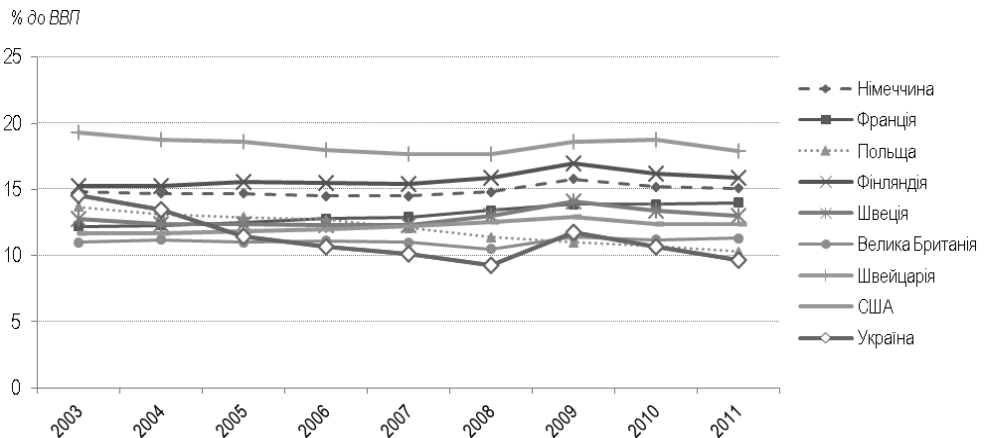

Рис. 7. Порівняльна динаміка часток споживання основного капіталу в ВВП України та інших країн світу, %*

* Розраховано на основі [4; 5].

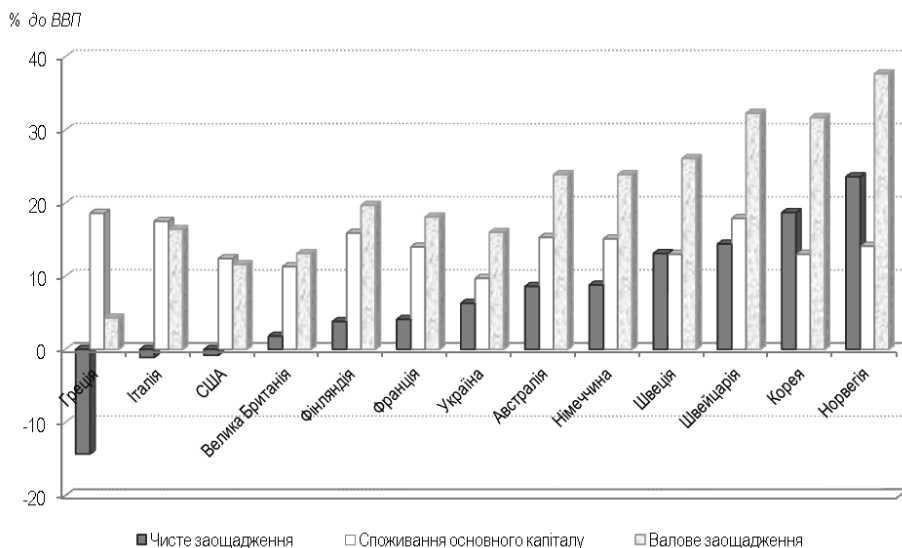

Рис. 8. Порівняльні пропорції споживання основного капіталу, валового та чистого заощадження щодо ВВП в Україні та інших країнах світу в 2011 р., %*

* Розраховано на основі [4; 5].

зберегти, гнучкіше застосовуючи потенціал амортизаційної політики [6]. З 1995 р. по 2011 р. питома вага обсягів споживання основного капіталу у ВВП (за СНР-2008 – еквівалент амортизаційних відрахувань) в Україні зменшилася майже вдвічі – з 18,26 до 9,66%. А частка амортизаційних відрахувань у ВВП України протягом 2000–2010 рр. скоротилася з 21,45 до 11,26%.

Таким чином, можна зробити висновок, що діюча в Україні амортизаційна політика є суто фіскальною і не тільки не створює передумов для оновлення і розширеного відтворення основних засобів, але й не забезпечує навіть процес простого відтворення основного капіталу. Її реформування відбувається без належного теоретичного обґрунтування, є непослідовним, а іноді навіть суперечливим.

У цілому слід зауважити, що амортизаційна політика повинна сприяти не тільки максимізації темпу приросту основних засобів, а й стимулювати поліпшення відтворювальних характеристик основного

капіталу шляхом збільшення обсягів списання (ліквідації) зношених об'єктів¹. З цієї метою необхідно:

- розробити не тільки мінімальні, а й максимальні строки тривалості корисного використання основних засобів за групами на основі зарубіжного досвіду і методологічних засад СНР;

- зобов'язати суб'єкти господарювання списувати (ліквідовувати) основні засоби після завершення терміну їхньої корисної експлуатації;

- у перспективі створити систему державного контролю, а на першому етапі – моніторингу напрямів використання коштів амортизаційного фонду;

- розробити і законодавчо затвердити національну програму модернізації основного капіталу, узгоджену з напрямками реформування інших сфер економічної діяльності;

¹ Щоб запобігти дестабілізації виробництва, потрібно забезпечити зростання обсягів ліквідації на повільній, але усталеній основі [6].

– уніфікувати методи нарахування амортизації в Україні з міжнародними стандартами Системи національних рахунків;

– здійснити приведення нормативно-правових засад методології та методики вартісної оцінки основного капіталу в Україні у відповідність до стандартів СНР. Необхідно забезпечити використання з цією метою розробленого в рамках Системи національних рахунків методу безперервної інвентаризації, що дасть змогу істотно підвищити рівень об'єктивності розрахунків вартості основних засобів в Україні та забезпечити порівнянність результатів із аналогічними індикаторами інших країн світу.

Ці заходи сприятимуть створенню вичерпного інформаційно-аналітичного підґрунтя, що відображує ефективність впровадження заходів амортизаційної політики в Україні, висвітлює параметри формування вітчизняного основного капіталу в міжнародному контексті, забезпечує передумови для нівелювання кризових явищ і економічного піднесення нашої держави.

Література

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Доступний з: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>>.

2. Наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92 “Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” (із змінами) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00>>.

3. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій (із змінами) [Електронний ресурс] / Затверджено наказом Міністерства

фінансів України від 30.11.1999 р. № 291 // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99>>.

4. Національні рахунки України за 2011 р.: статистичний збірник / Держкомстат України. – К., 2013. – 172 с.

5. National Accounts at a Glance 2013. – OECD Publishing, 2013. – Access mode : <http://dx.doi.org/10.1787/na_glance-2013-26-en>.

6. Національні заощадження та економічне зростання / За ред. Б. Є. Кваснюка. – К.: МП Леся, 2000. – 302 с.

7. Пропозиції Президента України до Закону України «Про амортизацію», прийнятого Верховною Радою України 02.12.1997 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <www.gksa2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=1796&pf35401=15183>.

8. Найденов Г. Н. Воспроизводство и использование основного капитала в промышленности США. – Экономика, 1964. – 100 с.

9. Обновление основного капитала в США: Монография; Пер. с англ.: О. А. Елекоев, О. В. Дмитриева, С. А. Смирнова / Общ. ред., вступительная статья и послесловие Ю. В. Куренкова. – М.: Прогресс, 1977. – 344 с.

10. Постанова КМУ № 523 від 16.05.1996 р. “Про проведення індексацій балансової вартості основних фондів та визначення розмірів амортизаційних відрахувань на повне їх відновлення у 1996–1997 рр..” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/523-96-%D0%BF>>.

11. Указ Президента України № 576/96 від 18.06.1996 р. “Про заходи щодо реформування інвестиційної політики в Україні” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/576/96>>.

12. Постанова КМУ № 1075 від 6.09.1996 р. “Про затвердження Положення про порядок

визначення амортизації та віднесення амортизаційних відрахувань на витрати виробництва (обігу)” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1075-96-%D0%BF>>.

13. Постанова КМУ № 1568 від 28.12.1996 р. “Про зупинення дії постанови Кабінету Міністрів України від 6 вересня 1996 р. № 1075 “Про затвердження Положення про порядок визначення амортизації та віднесення амортизаційних відрахувань на витрати виробництва (обігу)” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1568-96-%D0%BF>>.

14. Постанова КМУ № 617 від 11.05.2006 р. “Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/617-2006-%D0%BF>>.

15. Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств” (із змінами) № 334/94-ВР від 28.12.1994 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>>.

16. Закон України № 349-IV від 24.12.2002 р. “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/349-15>>.

17. Закон України № 694-VI від 18.12.2008 р. “Про внесення змін до деяких законів України

щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості” [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/694-17>>.

18. System of National Accounts 2008 / EC, IMF, OECD, UN, WB. – New York: United Nations, 2009. – 662 p.

19. Капіталізація економіки України: Наукова доповідь / В. М. Геєць, А. А. Гриценко, О. І. Барановський та ін.; За ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка. – К.: Інститут економіки та прогнозування, 2007. – 218 с.

20. Шинкарук Л. В. Нагромадження основного капіталу: теорія, аналіз та тенденції розвитку в Україні. – К.: Україна, 2006. – 375 с.

21. Шинкарук Л. В. іПроблема амортизації основного капіталу // Стратегія регіонального розвитку: методологія формування, муніципальна специфіка, механізм реалізації: Матеріали XV Міжнародної наук.-практ. конф. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 364–367.

22. Болховитинова Е. Ю. Накопление основных фондов Украины (итоги и перспективы) / Отв. ред. А. Ф. Ревенко. – К.: Наукова думка, 1993. – 152 с.

23. Статистичний щорічник України за 2011 р. / Державна служба статистики України. – К.: ТОВ “Август Трейд”. – 2012. – 559 с.

24. Основні засоби України за 2000–2010 рр.: Стат. збірник / Відп. за вип. М. М. Собко. – Держкомстат України. – К., 2012. – 292 с.

Вікторія МЕДВІДЬ,
Вікторія СІГУА

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Розглянуто різні теоретичні підходи до трактування сутності понять “стратегія”, “стратегія розвитку” і “фінансова стратегія інноваційного розвитку підприємств”. Виявлено фактор інноваційності як найважливіший елемент формування ефективних стратегій організації. Запропоновано авторське визначення сутності поняття “фінансова стратегія інноваційного розвитку підприємств промислового регіону”.

Динамізм сучасних процесів пошуку нових чинників, які сприяють розвитку великих підприємств, спонукає до необхідності використання стратегічного підходу в досягненні цілей їх саморозвитку, своєчасного переходу від одного сценарію дій до іншого. Послідовний стратегічний підхід до підприємництва перетворює інновації в предмет особливої значущості у вирішенні питань забезпечення високої якості життя, національної безпеки, охорони навколишнього середовища і конкурентоспроможного технічного рівня розвитку країни.

Водночас, на вибір стратегії впливають численні фактори, серед яких виокремлюють рівень суспільного розвитку, фінансові, матеріально-технічні, інтелектуальні ресурси держави, успішність проведення реформ у сфері інтеграційних процесів, нормативно-правове забезпечення системи підтримки технологічних трансформацій.

Теоретичні аспекти сучасної проблематики інноваційного розвитку висвітлені в роботах відомих вчених-економістів: серед яких О. Біловодська, М. Рогоза, С. Богачов, О. Коробейніков, А. Трифилова, В. Нем-

цов, О. Амоша, Л. Довгань, Д. Карамішев, Л. Запасна, І. Кононенко, З. Варналій, В. Самуляк, О. Бутнік-Сіверський, А. Чернованова, Н. Соменкова, М. Пиканов та ін. Однак досі сутнісні теоретичні аспекти міжкатегоріальних взаємозв'язків між такими поняттями, як “стратегія”, “стратегія розвитку” і “фінансова стратегія інноваційного розвитку промислового підприємства” залишаються недостатньо вивченими і вимагають додаткового наукового осмислення. На підставі аналізу існуючої теоретичної бази, присвяченої окремим аспектам стратегічного інноваційного розвитку підприємств, проведемо детальне дослідження ключових напрямків у межах проблематики інноваційного функціонування вітчизняних підприємств в умовах визначення стратегічних орієнтирів їх діяльності.

Метою дослідження є виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між актуальними інноваційними категоріями з подальшим формулюванням авторського погляду на сутність поняття фінансова стратегія інноваційного розвитку підприємств промислового регіону.

Напрямок інноваційного розвитку підприємства, втілений у його стратегії, характеризує, насамперед, визначений шлях або рух, який ґрунтується на впровадженні та реалізації інновацій, що сприяють поліпшенню якісних і кількісних характеристик діяльності підприємства, забезпечують зміцнення його ринкових позицій і створюють умови для прогресивного розвитку [1, 57]. Як бачимо, йдеться не про одноразове використання нововведень для досягнення миттєвих благ, а про безперервний, детально спланований стратегічний інноваційний розвиток, який формує методи і засоби управління інноваціями, перетворюючи інтенсивне впровадження інноваційних процесів у фактор економічного зростання [2, 23].

З метою формування в Україні ефективної інноваційно-інвестиційної моделі економічного і соціального розвитку, підвищення ефективності використання інтелектуального потенціалу країни, всіх її людських і природних ресурсів, забезпечення підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягнення стабільного сталого розвитку і підвищення добробуту громадян, розроблена Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів на виконання Постанови Верховної Ради України від 17.02.2009 р. № 965-VI [3].

Дана Стратегія є органічною складовою Стратегії розвитку України на період до 2020 р. і необхідним інструментом упровадження концептуальних засад, критеріїв, інструментів і механізмів інноваційної політики, яка за існуючих фінансових, структурних і інституційних обмеженнях здатна забезпечити високу мотивацію інноваційного підприємництва і зростання інвестицій у технологічні зміни. У зв'язку з цим інноваційна складова стратегічного розвитку є актуальним напрямом наукового аналізу.

В зазначеному документі, на перший погляд, простежується деяке ототожнення

понять “стратегія” і “політика”. Їх розглядають як сукупність заходів і дій, спрямованих на досягнення заздалегідь заданого результату. Проте детальне осмислення їх економічного взаємозв'язку показує, що поняття “стратегія” має домінуюче значення у зв'язку з тим, що закладає у свою основу деяку спеціальну політику як особливий інструмент реалізації викладених у стратегії заходів. Головною метою стратегії є визначення, обґрунтування і створення механізмів реалізації нової державної інноваційно-інвестиційної політики щодо здійснення узгоджених змін у всіх ланках національної інноваційної системи, спрямованих на зростання її впливу на економічний і соціальний розвиток країни шляхом створення відповідних внутрішніх умов, підвищення стійкості національної економіки до тиску зовнішніх умов, які обумовлені глобалізацією і неолібералізацією економічного життя [3].

Однак часто прирівнюють стратегію нововведень до поняття “інноваційна політика”, яка передбачає об'єднання цілей технічної політики і політики капіталовкладень, а також спрямованість на впровадження нових технологій і видів продукції. Проте поняття “політика організації” використовують в значенні “місії”, тобто інноваційна політика є лише формою стратегічного управління, визначає цілі і умови здійснення інноваційної діяльності [2, 24]. Деяка схожість представлених понять є передумовою більш поглибленого вивчення сутності поняття “стратегія”, а також уточнення змістовної складової таких понять, як “стратегія розвитку” і “стратегія інноваційного розвитку підприємства”, які одночасно супроводжують один одного і взаємопов'язані між собою.

Численні дослідження американських науковців сутності та змісту поняття “стратегія” показують, що вироблення стратегії спрямоване, насамперед, на адаптацію організації до змін зовнішніх умов. З усіх

різнохарактерних визначень будемо дотримуватися думки, про те, що “стратегія – це принцип поведінки або дотримання певної моделі поведінки” [4, 22].

Не менш цікавим є підхід, який розглядає стратегію як деякий орієнтир або напрямок розвитку, шлях у майбутнє. Дані визначення є рівноправними, тому підприємства розробляють плани на майбутнє і виводять принципи поведінки, опираючись на минуле. Першу стратегію називають визначеною (плановою, задуманою), а другу – здійснюваною (реалізованою). При цьому, як показує досвід багатьох підприємств, далеко не кожна планова стратегія здійснюється. Стратегії необхідно не тільки формувати, а й успішно поєднувати в реальних умовах господарювання, тобто на практиці реалізується певна комбінація продуманої і виникаючої стратегій.

Акцент на зосередження стратегії на довгострокових цілях фігурує у визначенні, наведеному українськими вченими Н. Немцовим і Л. Е. Довгань: “Стратегія – це довготерміновий, якісно визначений напрямок розвитку організації, спрямований на закріплення її позицій, задоволення споживачів і досягнення поставлених цілей” [5, 81].

Визначення стратегії, яке формулює Д. В. Карамішев [6], деякою мірою відображає точку зору Р. Мінцберга, однак вирізняє три рівні поширення управлінських рішень: “Стратегія – це довгострокова узагальнена сукупність взаємозалежних рішень, які визначають пріоритетні напрями розвитку економіки, галузі, регіону”.

Відповідно до наведених вище трактувань поняття “стратегія”, а також в результаті аналізу ключових положень основного державного документа у сфері інноваційного розвитку України, можна зробити висновок, що не існує єдиного підходу до визначення сутності стратегії. Причиною цього, за словами І. Ансоффа, може бути той

факт, що “стратегія – це поняття важке для визначення і деякою мірою абстрактне” [7].

На наступному етапі проведемо дослідження сутності поняття “стратегія розвитку”. Процес розвитку характеризується різноманітністю конкретних видів і форм, які трансформуються в часі. Так само під впливом тимчасового фактора, а також зовнішніх впливів відбувається руйнування ідеального інертного середовища існування стратегії як сталого принципу й моделі поведінки. Починають проявлятися такі ознаки розвитку, як безповоротність, саморух, спрямованість, пріоритетність, мінливість, результативність.

З іншого боку, розвиток потребує деякого вектора, який обумовить стабільне функціонування в умовах зміни форм власності, методів і принципів державного регулювання, посилення міжнародної конкуренції [8, 35].

Трактування термінів “розвиток” і “розвиток підприємства” детально описані в роботі Л. С. Запасної [8, 36]. При цьому автор спирається на думку І. В. Кононенко, який розглядає “розвиток як безповоротну, спрямовану, закономірну зміну матеріальних і ідеальних об'єктів, які здійснюються протягом часу” [9, 60].

У зв'язку з цим Л. С. Запасна наводить власне трактування “розвитку підприємства як процесу сукупних змін у соціально-економічній системі підприємства, який спрямований на його перехід до нового якісно-кількісного стану у часі під впливом факторів зовнішнього і внутрішнього середовища” [8, 37].

Таким чином, відбувається обмеження рамок дії трансформаційних змін, що циркулюють у межах одного об'єкта.

Очевидно, “циркуляція” якісних і кількісних змін має відбуватися в суто визначеному напрямку, заходи щодо освоєння якого складають сутність поняття “стратегія”. Отже, згідно з підходом, котрий пропо-

нує Ю. Самуляк, “стратегія розвитку – це напрямок розвитку підприємства, який відображається у всебічному комплексному плані формуванням довгострокових цілей підприємства і вибором найбільш ефективних шляхів їх досягнення” [10]. Якщо ця точка зору стосується стратегії розвитку підприємства, то підхід, запропонований З. С. Варналієм, визначає “стратегію розвитку регіону як повномасштабний орієнтир для населення, бізнесу та громадських інститутів регіону” [11, 145]. При цьому також проявляється фактор довгострокових цілей, який дозволяє вдосконалювати якість регіонального управління. Як бачимо, додається фактор управлінського рішення, що відображає позначені підходи до стратегії А. Чандлера і Р. Мінцберга.

Під інноваційною стратегією розвитку окремого регіону розуміємо комплекс довгострокових цілей, обумовлених об'єктивними потребами регіонального розвитку, а також діяльністю регіональних органів влади щодо формулювання пріоритетних напрямків інноваційного розвитку регіону і механізмів, що забезпечують їх реалізацію. Генеральна мета інноваційної стратегії розвитку регіону полягає у прагненні до підвищення ефективності виробництва за рахунок поліпшення його організації і управління, а також впровадження нових технологій, інформаційних систем тощо [12, 11].

Орієнтація на інноваційний шлях розвитку вимагає від національних суб'єктів господарської діяльності перебудови системи управління, створення на основі принципів маркетингу, системи оперативного пошуку нових сфер і способів реалізації власного потенціалу, які базувалися б на нових товарах, нових технологіях, нових методах організації виробництва і збуту [12, 11]. Все це повинно сприяти формуванню ефективної стратегії інноваційного розвитку підприємства. На думку А. С. Черноіванової: “За призначен-

ням інноваційна стратегія є функціональною, вона визначає, а також координує заходи, спрямовані на створення нового товару, технології виробництва, що є одним з найважливіших компонентів конкурентної боротьби. Головна мета цієї стратегії – визначити конкурентів і одноосібно зайняти ринкову нішу, де конкуренція відсутня або дуже мала. Тому від розробки ефективної інноваційної стратегії залежить результативність впровадження нововведень” [13, 247]. Крім того, стратегію інноваційного розвитку підприємства можна визначити як сукупність дій і методів ведення інноваційної діяльності, що забезпечує конкурентні переваги за рахунок розробки та впровадження інновацій [14, 161].

О. Б. Бутнік-Сіверський вводить поняття стратегії інноваційної моделі розвитку як “досягнення якісно нового типу розвитку господарської системи, яка характеризується новаторськими цілями, інноваційними засобами їх досягнення, можливостями відтворення інноваційної спрямованості на збалансованій основі, пріоритетним використанням сукупності інноваційних факторів при визначенні обсягу і форми здійснюваних інвестицій” [15].

Аналіз особливостей підприємницької стратегії з фінансової позиції стосується певних рамок вибору підприємства, які обумовлені природою і напрямками організації його фінансової діяльності [16, 61–62]. З огляду на геополітичне розташування та специфічні умови функціонування промислового регіону, фінансова інноваційна стратегія повинна мати на меті формування автономного механізму розвитку шляхом оптимального використання ресурсів; створення наукомістких і високотехнологічних виробництв, передумов структурно-інноваційних змін, посилення зовнішньоекономічної діяльності [17, 104].

Необхідність розробки фінансової стратегії інноваційного розвитку підприємства

в умовах промислового регіону полягає в тому, що саме при її формуванні особлива увага приділяється повноті виявлення грошових доходів, мобілізації внутрішніх ресурсів за рахунок інноваційних підходів до виробництва і ресурсозбереження, максимального зниження собівартості продукції, раціональному розподілу та використанню прибутку, визначенню потреби в основних і оборотних коштах, ефективному використанню капіталу підприємства, а також можливостям впровадження передових інноваційних продуктів. Ефективна фінансова стратегія підприємств промислового регіону розробляється з урахуванням ризику неплатежів, стрибків інфляції та інших форс-мажорних обставин. Контроль за реалізацією фінансової стратегії забезпечує перевірку надходження доходів, економне і раціональне їх використання [16, 63].

Отже, фінансова стратегія інноваційного розвитку підприємств промислового регіону – це система управління фінансовою діяльністю підприємств, яка забезпечує залучення інвестицій, фінансування інновацій, відновлення основних фондів, зниження енерговтрат, скорочення витрат на виробництво, скорочення рівня дебіторської заборгованості, підвищення прибутковості і сприяє реформуванню промислового сектору економіки за рахунок використання системи управління залученими коштами, дебіторською заборгованістю, витратами і ціновим фактором. Запропоновані фінансові інструменти є ланками єдиного ланцюга, які автономно й сукупно забезпечують підвищення ефективності діяльності підприємств промислового регіону за рахунок поповнення резервів власного й позикового капіталів шляхом активізації інноваційної діяльності і зростання рівня прибутковості. Синтез елементів ланцюга забезпечує взаємний вплив кожного елемента на інші елементи й на систему управління фінансовою

діяльністю загалом, що дозволяє досягти синергетичного ефекту в результаті реалізації комплексу запропонованих фінансових важелів.

Проведене дослідження сутності понять “розвиток” і “стратегія інноваційної моделі розвитку” з позицій різних поглядів сучасних вчених дозволяє сформулювати наступне визначення: фінансова стратегія інноваційного розвитку підприємств промислового регіону – це сукупність довгострокових цілей і нових (удосконалених) методів їх досягнення з метою створення інноваційної моделі фінансового середовища підприємства, заснованої на технічних і організаційно-економічних нововведеннях і забезпеченої ефективними джерелами їх фінансування для досягнення вагомих переваг на ринку.

Література

1. Біловодська О. А. *Організаційно-економічні основи управління вибором напрямків інноваційного розвитку промислових підприємств: дис. канд. екон. наук: 08.02.02.* – Суми, 2004. – 186 с.
2. Рогоза М. Є., Вергал К. Ю. *Стратегічний інноваційний розвиток підприємств: моделі та механізми.* – Полтава: РВВ ПУЕТ, 2011. – 136 с.
3. *Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів.* – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua>
4. *Стратегическое поведение: от разработки до реализации / О. П. Коробейников, В. Ю. Колесов, А. А. Трифилова // Менеджмент в России и за рубежом.* – 2002. – № 3. – С. 21–25.
5. Немцов В. Д., Довгань Л. Є. *Стратегічний менеджмент: Навчальний посібник.* – К., 2002. – 186 с.
6. Карамішев Д. В. *Стратегічні дослідження у державному управлінні системою охорони здоров'я – Держ. упр.: теорія та практика [Електронний ресурс].* – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua

7. Ансофф И. Стратегическое управление: Сокр. пер. с англ. / Науч. ред. и авт. предисл. Л. И. Евенко. – М.: Экономика, 1989.
8. Запасна Л. С. Економічна сутність розвитку підприємства // Проблеми матеріальної культури. – 2011. – № 7. – С. 34–37.
9. Кононенко І. В. Управління розвитком підприємства: Навч. посібник. – Х.: НТУ “ХПІ”, 2001. – 134 с.
10. Самуляк В. Ю. Формування системи цілей розвитку машинобудівного підприємства // Вісн. Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. – 2008.
11. Варналій З. С. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1(2). – С. 141–150.
12. Пиканов М. И. Формирование стратегии инновационного развития региона // Экономика и управление. – 2011. – № 4(77). – С. 58–62.
13. Черноиванова А. С. Стратегия инновационного развития предприятия // Коммунальное хозяйство городов. – № 75. – С. 246–252.
14. Соменкова Н. С. Формирование стратегии инновационного развития промышленного предприятия // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 1. – С. 160–162.
15. Бутнік-Сіверський О. Б. Трансформація інтелектуальної власності в інноваційний продукт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ipdo.kiev.ua
16. Кость Я. О. Місце фінансової діагностики в системі фінансового менеджменту підприємства // Наука й економіка. – 2010. – № 2(18). – С. 55–64.
17. Харченко С. В. Регіональні особливості та умови розвитку промислових підприємств регіону // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3. – С. 102–107.

Віктор КОЗЮК

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МІЖЧАСОВІ ОБМЕЖЕННЯ ФІСКАЛЬНИХ СТИМУЛІВ

Виявлено суперечливість теоретичних позицій з приводу можливостей реалізації фіскальної політики в умовах глобалізації. Доведено, попри зміну окремих рис зв'язку між величиною державного боргу та процентних виплат в розвинутих країнах, сам зв'язок залишається прямим. Це підтверджує наявність істотних міжчасових обмежень на фіскальні стимули. Зроблено висновок, що глобалізація модифікує такі обмеження завдяки розширенню лагів.

Глибина глобальної фінансової кризи спонукала до активізації механізмів стабілізаційної політики в масштабах, які ще донедавна вважались неможливими. Значні бюджетні дефіцити практично в усіх розвинутих країнах утворились не просто внаслідок дії автоматичних стабілізаторів, а, зокрема, завдяки реалізації програм підтримки фінансового сектору та заходів, спрямованих на подолання проблеми платоспроможності окремих системних корпорацій. Швидке зростання обсягів державного боргу в світі одразу породило дилему. Відсутність агресивних заходів з боку фіскальної політики може провокувати поглиблення рецесії, тоді як фіскальна експансія загрожує перерости у боргову кризу. Певною мірою розв'язанню даної дилеми сприяє сприятливе середовище низьких процентних ставок і зняття обмежень на приріст балансів центральних банків, які акумулювали значну частину довгострокових боргових зобов'язань урядів, що активно борються із наслідками кризи. Тим не менше реалізація сценарію фіскального стимулювання економіки наразилась на значні труднощі, пов'язані із різким посиленням фрагментації боргових ринків за

критерієм оцінки ринками майбутньої фіскальної стійкості тієї чи іншої країни. Усталений номінальний якорь боргової стабільності у вигляді співвідношення державного боргу до ВВП на рівні 60% демонструє піке у прірву відносності та фрустрації свого сигнального значення.

Із фрагментацією країн за критерієм боргової спроможності пов'язується низка інших проблем. За подібних рівнів боргового навантаження різні країни можуть претендувати на абсолютно відмінні спреди за борговими інструментами. Фіскальна політика перед кризою засвідчила відсутність тих жорстких обмежень на боргову експансію, з якими теоретично асоціюють глобалізацію, завдяки чому зростання фінансових зобов'язань урядів під час кризи стартували з позначки вже завищеного рівня боргового навантаження, порівняно з усталеними 60% боргу до ВВП. Проблеми з ліквідністю боргових інструментів виникли як в країнах, що перед кризою здійснювали достатньо розумну антициклічну політику, так і в країнах, де мало місце швидке нагромадження боргу у відповідь на відсутність структурних реформ і погіршення конкурентоспроможності. Масштаби боргової

експансії з 2008 р. не могли не позначитись на зміні обсягів процентних виплат.

Власне, платежі в рахунок погашення й обслуговування державного боргу накладають значні обмеження на спроможність урядів сформувати бюджет із таким рівнем первинного дефіциту, щоб його обсяги були еквівалентні потребам із реанімації сукупного попиту в економіці із процентними ставками, наближеними до нуля. З іншого боку, чутливість ринків до змін в очікуваній глобальній конкурентоспроможності країни достатньо сильно змінює модальність міжчасових обмежень боргової експансії. Чим більшою мірою портфель володіння борговими інструментами того чи іншого уряду буде тяжіти до глобально репрезентативного, тим більша невпевненість у фіскальній стійкості передаватиметься спредам, і тим швидше фіскальні стимули сукупного попиту захлинуться у хвилях зростаючого обсягу процентних платежів. Аналіз того, як глобалізація змінює зв'язки між обсягом процентних виплат і величиною державного боргу і, відповідно, породжує нову природу міжчасових обмежень на експансивну фіскальну політику, є актуальним у світлі відсутності ознак стабілізаційної рівня державного боргу в світі.

Так, в економічній літературі до кризи сформувалась чітка позиція з приводу того, що глобалізація створює суттєві можливості для фіскальної політики у вигляді зниження процентних ставок, підвищення доступності глобальних заощаджень, розширення меж ринків, але, попри це, стабілізаційна ефективність фіскальної політики буде низькою, оскільки рівноважний ВВП задається глобальними факторами, а не національними. Аналогічно, ефект дисципліни та фрагментація ринків відповідно до того, як рівень державного боргу відображається в спредах, звужують можливості боргової експансії, тим самим обмежуючи стимулюючу спроможність нарощування бюджетних

видатків [1; 2; 3]. Певна полярна позиція з приводу того, як глобальне зниження процентних ставок відобразилось на формуванні нових можливостей у сфері боргової політики (так звана "нова економіка публічних фінансів"), демонструє, що глобалізація дає змогу підвищити оптимальний рівень державного боргу без ризику для фіскальної стійкості країни (дискусію про це див. у [4; 5]). Деякі дослідники вказують на те, що глобалізація таки не породила очікуваних ефектів дисципліни у сфері фіскальної політики. Реакція спредів на підвищення рівня боргового навантаження часто не є лінійною [6; 7], а некоректна ринкова оцінка ризиків суверенної платоспроможності найбільшою мірою адресується розвинутих країнам [8].

Перетворення глобальної фінансової кризи на боргову кризу в розвинутих країнах суттєво змінило характер досліджень. З одного боку, чимало авторів вказують на те, що фіскальна експансія була неминучою. Автоматичні стабілізатори прийняли на себе значну частку видатків у відповідь на шок попиту; безробіття збільшило необхідні соціальні видатки; підтримка фінансового сектору потребувала значних впливань. Ефективність таких кроків також неоднозначна з огляду на підвищення граничної схильності до заощаджень в умовах невизначеності, посилення рикардянських ефектів боргової експансії, брак достатнього фіскального простору [9; 10; 11]. З іншого боку, експансія державного боргу в середовищі кризи ліквідності, невизначеності на фінансових ринках та волатильних потоків капіталу призводить до різкого погіршення структури державного боргу та вартості його обслуговування, що перекладається на бюджет [12]. Незважаючи на те, що зростання процентних виплат не часто згадується як причина необхідності переходу в режим фіскальної консолідації, саме із їх величиною пов'язується втрата контрольованості траєкторії зростання дер-

жавного боргу. Тобто, в короткостроковому періоді брак ліквідності на фінансових ринках і відповідне розширення діапазону спредів може бути компенсоване програмами підтримки ринку активів, які реалізують центральні банки. Труднощі із рефінансуванням розглядаються в контексті різниці в інтерпретації центробанками компромісу між ціною та фінансовою стабільністю. Тоді як в довгостроковому періоді саме зростання процентних виплат призводить до необхідності стискування первинних бюджетних видатків для підтримання платоспроможності.

З огляду на те, що середовище низьких процентних ставок продовжує розглядатись як сприятливе підґрунтя для більш агресивної фіскальної відповіді на кризу і подальшу глобальну рецесію [13], аналіз в змінах зв'язків між процентними платежами та величиною державного боргу потребує поглиблення для запобігання ризикам механічного перекидання браку податкових надходжень на валові потреби у фінансуванні бюджетних дефіцитів. Звідси, метою статті є доведення, що величина боргового тягаря продовжує визначати обсяги процентних виплат, і середовище низьких процентних ставок не слід розглядати як підставу зниження боргових ризиків антикризової фіскальної експансії.

Слід констатувати, що потреби у фіскальній консолідації в більшості розвинутих країн актуалізуються за рівня державного боргу, що не є історично безпрецедентним,

а також за рівня процентних ставок і, відповідно, тягаря процентних виплат, які є нижчими, порівняно з періодом 1980-х, коли спостерігався злам тренду зростання державної заборгованості. Рис. 1. чітко вказує, що зростання боргового тягаря мало місце з середини 1980-х до кінця 1990-х, а також після глобальної фінансової кризи. Уповільнення темпів зростання державного боргу з 2002 р. по 2007 р. слід пов'язувати саме із достатньо оригінальним феноменом, коли тренд боргового навантаження та тягаря процентних виплат розійшлися.

Завдяки цьому з'явилась оманлива картина спроможності підвищити рівноважний рівень державного боргу, або, іншими словами, уникати його зниження нижче відмітки конвенціонального номінального якоря боргової стабільності, визначеного на рівні 60% ВВП. Втім, з функціональної точки зору політико-інституціональних провалів у сфері публічних фінансів підвищення рівноважного рівня державного боргу та уникнення його зниження не є рівнозначними. Якщо підвищення рівня боргу до позначки, що сприймається за оптимальну величину, передбачає зміни в масштабах суспільного сектору і є вибором щодо альтернатив, заданих податковим та борговим тягарем, то уникнення зниження боргу передбачає як політичне толерування дефіцитному зміщенню, небажання брати відповідальність за побудову моделі симетричної автоматичної стабіліза-

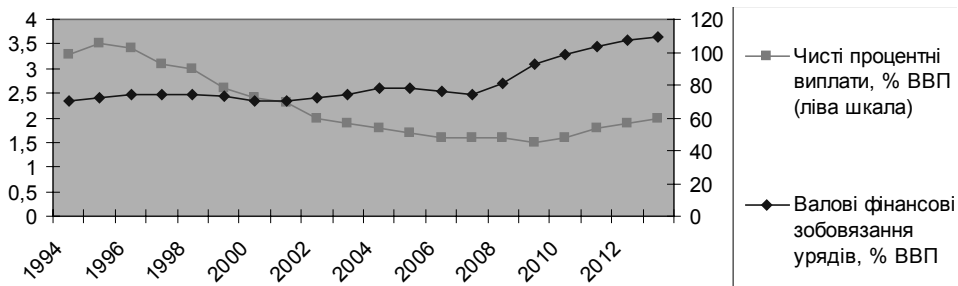

Рис. 1. Борговий тягар в країнах ОЕСР, 1994–2013 рр.*

* Побудовано на основі статистичних даних ОЕСР (www.oecd.org).

ції, підвищення схильності до відкладання відновлення фіскальної дисципліни. На основі цього з'являється тенденція до завищення масштабів суспільного сектору поруч із підвищенням вразливості публічних фінансів до глобальних шоків.

Розрив у трендах динаміки боргу та процентних платежів в розвинутих країнах до глобальної фінансової кризи, як видно з рис. 1., заохочував більш ризикову боргову політику. Водночас, різка потреба у фіскальній консолідації в багатьох розвинутих країнах чітко вказує, що навіть за незначних змін у факторах формування глобально рівноважних процентних ставок, зростання державного боргу може швидко перерости у боргове нависання, несумісне з економічним зростанням.

Наявність достатньо жорсткої обумовленості поточного рівня процентних виплат

попереднім вказує на відсутність змін у характері боргової політики в розрізі країн, що свідчить про загальну тенденцію до адекватного оцінювання фіскальних ризиків з боку ринків. З іншого боку, можна побачити, що порівняння чистих процентних платежів урядів країн ОЕСР демонструє неоднозначну картину (див. рис. 2–3.). Так, рис. 2. дозволяє побачити, що з 1997 р. по 2007 р. спостерігається достатньо висока однорідність в залежності між величиною процентного тягара в розрізі країн на початку періоду і наприкінці. За 10 років ситуація у сфері боргової політики не зазнала жодних істотних змін, незважаючи на достатньо потужні трансформації у сфері глобальної фінансової, торговельної та реальної інтеграції в сукупності із змінами в глобальній географії акумуляції фінансових активів, боргів, виробництва, споживання та торгівлі. При цьому, коефіцієнт, що визначає

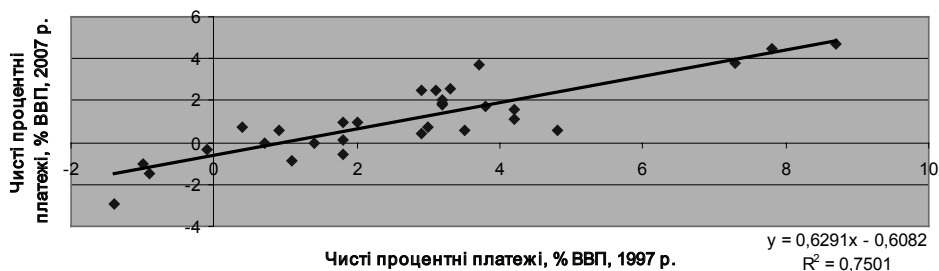

Рис. 2. Зв'язок між чистими процентними платежами урядів країн ОЕСР*

* Побудовано на основі статистичних даних ОЕСР (www.oecd.org).

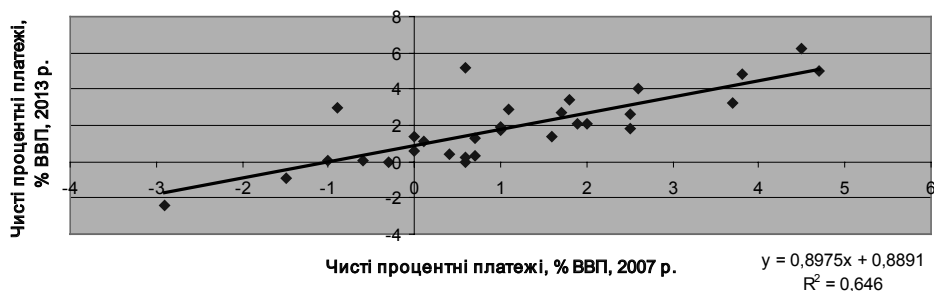

Рис. 3. Зв'язок між чистими процентними платежами урядів країн ОЕСР*

* Побудовано на основі статистичних даних ОЕСР (www.oecd.org).

кут нахилу лінії апроксимації, є нижче 1 більш як в 1,5 рази. Це вказує на знижувальний тренд динаміки процентних виплат, всупереч підвищенню рівня державного боргу в цілому по даній групі країн.

Рис. 3, що демонструє зв'язок між процентними платежами до ВВП перед кризою і після, спонукає до таких міркувань. Базова модель боргової політики в розрізі країн ОЕСР не змінилась, на що вказує істотна залежність між минулими та поточними видатками на обслуговування урядових фінансових зобов'язань. Однак лінія апроксимації зміщується вліво і вгору. При падінні коефіцієнта щільності зв'язку, порівняно із періодом 1997–2007 рр. (рис. 2.), це говорить про однозначну втрату гомогенності у сфері боргового тягаря в розрізі країн ОЕСР. Звичайно, нагромадження суверенних активів одними з них призводить до того, що чисті платежі стають від'ємними, демонструючи відсутність чітких ознак розшарування в потребах у нових запозиченнях в умовах глобального шоку 2008–2009 рр. Але це ж підкреслює і те, що різні країни по-різному будують стратегію забезпечення резервів покриття процентних платежів. Зростання кількості країн із від'ємними чи нульовими чистими процентними виплатами (Норвегія, Швейцарія, Корея тощо) вказує на те, що фіскальна дисципліна може виражатись не тільки у контролі за дефіцитами, а також у спроможності генерувати суверенні активи в значних обсягах. Поруч із погіршенням загальної боргової ситуації в більшості розвинутих країн така тенденція радикалізує відмінності в пристосуванні публічних фінансів до сучасних глобальних умов. Підвищення коефіцієнта, що визначає кут лінії апроксимації, з 0,62 (рис. 2.) до майже 0,9 (рис. 3.), вказує на тенденцію до підвищення рівня тягаря процентних виплат. Але те, що такий коефіцієнт навіть після кризи не перевищує 1, засвідчує, що в загальному розвинуті країни продовжують перебувати в зоні низьких

процентних ставок. Падіння значення показника щільності зв'язку на тлі зменшення кількості країн, рівень чистих процентних виплат яких перевищує трендовий за період 2007–2013 рр., порівняно з 1997–2007 рр., вказує на те, що збереження тенденції до незначного підвищення боргових виплат супроводжується різким підвищенням тягаря процентних видатків по окремих країнах, які найбільше постраждали від кризи, або які до її початку перебували на гірших стартових позиціях в розумінні величини акумульованого боргу.

На основі вищезазначеного можна зробити висновок про те, що сучасна боргова політика стикається із проблемою викликів суверенній платоспроможності не стільки безпосередньо через величину процентних ставок та обсяги видатків на обслуговування нагромадженого боргу, скільки через: перетин обсягами державного боргу в середньому позначки 90–100%; збереження чіткої середньострокової тенденції до продовження боргової експансії, яка підживлюється значними неявними зобов'язаннями (передусім пов'язаними зі старінням населення); посилення спекулятивних настроїв (в сукупності з ефектами переливу, стадною поведінкою та фінансовою інфекцією). Внаслідок цього збереження існуючого тренду зростання державного боргу може призвести до того, що траєкторія суверенної платоспроможності втратить стійкість.

Аналогічно, тенденція до зниження процентних виплат як частка ВВП (рис. 1.) не виключає прямої лінійної залежності між тягарем видатків на обслуговування державного боргу і його обсягом. Втім, очевидний зв'язок між показниками чистих процентних виплат та валовими фінансовими зобов'язаннями урядів країн ОЕСР має свою специфіку в розрізі періодів (рис. 2–4.).

Поділ на періоди підпорядковується наступним міркуванням. 1994–2001 рр. характеризуються достатньо високими процентними ставками та тенденцією до фіскальної

консолідації. 2002–2007 рр. – це період експансії глобальної ліквідності, впродовж якого спостерігалось падіння процентних ставок, зменшення показника їх дисперсії, а також звуження спредів і домінування пошуку дохідності. Підвищення глобального попиту на суверенні боргові зобов'язання також толерувало політиці управління державним боргом. 2008–2013 рр. позначені кризою та посткризовими дестабілізаціями у сфері публічних фінансів. У випадку адекватності припущення “нової економіки публічних фінансів” слід очікувати спадного нахилу лінії апроксимації у другому періоді.

Кореляційно-регресійні залежності (рис. 2–4) дозволяють зробити наступні висновки.

1. Упродовж усіх трьох періодів спостерігається пряма залежність між процентними виплатами та борговими зобов'язаннями. Дезагрегація даних у розрізі усіх країн ОЕСР не дає можливості побачити чіткого і повсюдного зміщення у бік більш високого рівня боргового тягаря в масштабах, щоб перетворити пряму залежність на обернену. Тобто традиційний тип зв'язку, що передбачає пряму залежність між величиною державного боргу і величиною тягаря процентних видатків, є превалюючим. Зниження довгострокових процентних ставок в глобальній економіці не можна вважати настільки потужним фактором трансформації механізму формування боргового тягаря, щоб різноспрямованість трендів величини державного боргу та ви-

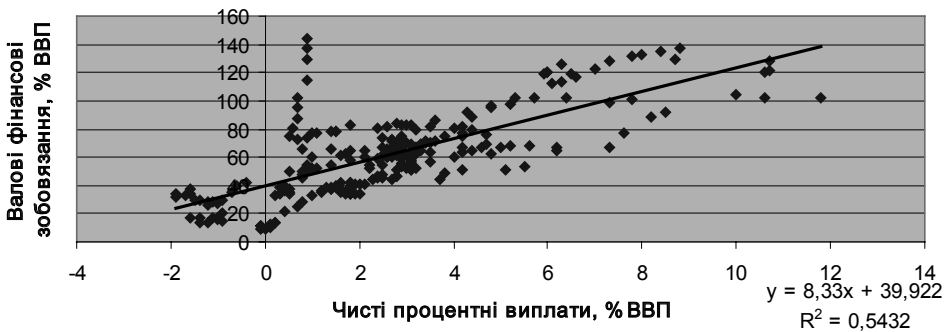

Рис. 4. Чисті процентні виплати та валові фінансові зобов'язання урядів країн ОЕСР, 1994–2001 рр.*

* Побудовано на основі статистичних даних ОЕСР (www.oecd.org).

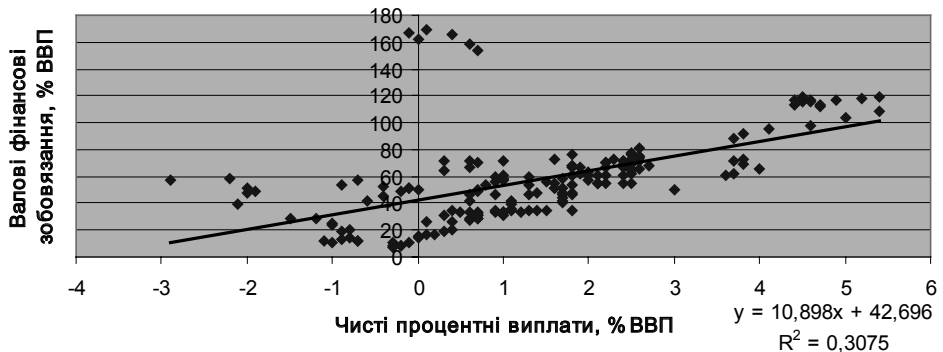

Рис. 5. Чисті процентні виплати та валові фінансові зобов'язання урядів країн ОЕСР, 2002–2007 рр.*

* Побудовано на основі статистичних даних ОЕСР (www.oecd.org).

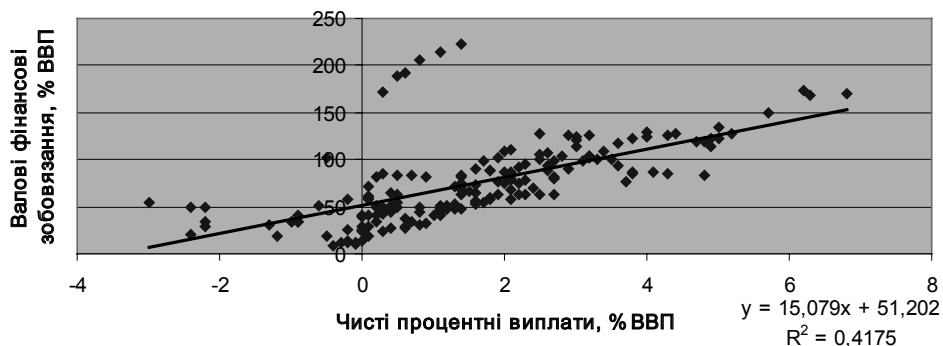

Рис. 6. Чисті процентні виплати та валові фінансові зобов'язання урядів країн ОЕСР, 2008–2013 рр.*

* Побудовано на основі статистичних даних ОЕСР (www.oecd.org).

датків на його обслуговування мала ознаки фундаментально стійкої тенденції.

2. Незважаючи на традиційну форму зв'язку між величинами боргу та процентних виплат до ВВП, дані рис. 2–4. демонструють, що кут нахилу лінії апроксимації стає більшим разом зі значенням вільного члена (значення перетину лінії регресії вісі ОУ при нульовому значенні X). Зростання числового значення коефіцієнта еластичності зв'язку та вільного члена в регресійних рівняннях відображає зміщення у бік вищих значень показника валових фінансових зобов'язань. Тобто тенденція до підвищення рівня боргового навантаження до кризи все ж мала місце, навіть якщо агреговані дані на це вказують із недостатнім рівнем очевидності. Втім, як ми вже зазначали, це не слід сприймати як доказ на користь гіпотези “нової економіки публічних фінансів”. Підвищення кута лінії апроксимації в світлі падіння процентних ставок слід пояснювати тим, що багато країн упродовж періоду експансії глобальної ліквідності проводили більш ризикову політику нагромадження державного боргу. Низькі процентні ставки розглядались як спосіб запобігти збільшенню витрат втрачених можливостей, а тому підштовхнули окремі уряди до боргової експансії. В цьому розумінні низькі процентні ставки є фактором більш

ризикової поведінки не тільки у приватному секторі, а також і сфері макроекономічної політики. Більш ризикова поведінка в середовищі низьких процентних ставок однаково властива окремим приватним і суверенним позичальникам. Посткризове нагромадження державного боргу посилює тенденцію до підвищення кута нахилу лінії апроксимації, засвідчуючи, що збільшення державного боргу у відповідь на глобальний фінансовий стрес стартувало із вищої позиції. Тобто підвищення значення коефіцієнта еластичності та вільного члена в рівняннях регресії від періоду до періоду слід тлумачити наступним чином. Упродовж 2002–2007 рр. відбулось зміщення у бік вищих значень державного боргу, порівняно із 1994–2001 рр., а впродовж 2008–2013 рр., відповідно, порівняно з періодом 2002–2007 рр.¹

¹ Зростання рівня боргового тягара у період експансії глобальної ліквідності також може означати, що остання не створила достатньо позитивних передумов для того, щоб зменшити структурний первинний дефіцит за рахунок економічного зростання. Тобто, якщо темпи економічного зростання у 1994–2001 рр. були вищими, порівняно із 2002–2007 рр., то це обмежувало зростання боргу до ВВП в першому періоді, порівняно з другим, відповідно до підходу диференціалу процентних ставок та темпів економічного зростання. Відмінності у величині загального та структурного бюджетного дефіциту також слід верифікувати. Але за будь-яких обставин, експансія глобальної ліквідності, виражена кредитним бумом та інфляцією вартості активів, ще раз доводить, наскільки слабкими можуть бути реальні наслідки розширення номінальних змінних.

3. Упродовж періодів значення щільності зв'язку не є однорідним. Найбільшою мірою погіршення щільності зв'язку забезпечується маргінальним випадком Японії, де величина державного боргу до ВВП перетнула позначку 200%. Втім, навіть не беручи до уваги Японію, можна побачити, що в перший період щільність зв'язку була найвищою, а в другий – найнижчою. Таку закономірність можна пояснити тим, що період 2002–2007 рр. відзначався послабленням однорідності структурних характеристик фіскальної політики в розрізі країн. Тенденція до підвищення рівня боргового навантаження у відповідь на появу додаткових можливостей у сфері більш дешевих запозичень скоріше не була властива усім країнам. Але підвищення щільності зв'язку за 2008–2013 рр. вказує на те, що боротьба з кризою та неминуче погіршення стану фіскального балансу посилило однорідність структурних характеристик фіскальних політик країн ОЕСР. Тобто у посткризовий період, який відзначається значними потребами у дефіцитному фінансуванні, розвинуті країни поводяться більш типово, порівняно з періодом відносного фінансового благополуччя 2002–2007 рр. Це свідчить про те, що поява можливостей більш дешевих запозичень не означає однаково властивого для всіх зміщення у бік більш ризикової боргової політики, тоді як погіршення ситуації робить таке зміщення більш симетричним. Тобто, як і у випадку із проблемою асиметричної автоматичної стабілізації, наявність формальних чи неформальних інституціональних стримувачів дефіцитного зміщення дозволяє одним країнам проводити більш обачну та збалансовану фіскальну політику навіть тоді, коли ринкова ситуація допускає наявність більш м'яких кредитних обмежень.

З проведеного аналізу можна зробити наступні теоретичні узагальнення.

По-перше, в середньостроковому періоді не існує однозначної різноспрямованої динаміки валових боргових зобов'язань і процентних платежів. Різноспрямований рух даних змінних скоріше відображає ефекти експансії глобальної ліквідності та низку змін у глобальному попиті на боргові інструменти. Покладатися на короткострокові ефекти так званої “нової економіки публічних фінансів” у визначенні оптимальної траєкторії державного боргу є вкрай ризиково, що підтверджує більш ранні теоретичні висновки з цього приводу [4; 5].

По-друге, відсутність різноспрямованого руху в динаміці боргу та процентних платежів підтверджує, що фіскальна політика продовжує залишатись у міжчасових обмеженнях. Водночас, глобалізація змінює модель таких обмежень. Глобальна фінансова інтеграція, розширюючи можливості у сфері доступності джерел заощаджень, стає вкрай чутливою до ефектів ліквідності. Останні мають суттєвий вплив на стиснення спредів та зниження ставок, завдяки чому в короткостроковому періоді боргова експансія може не стикатися із якимись істотними обмеженнями. Саме це породжує оманливі уявлення про відсутність макроекономічних ризиків рівноважного підвищення рівня боргового навантаження.

По-третє, середовище низьких процентних ставок підвищує схильність до ризику при визначенні траєкторій поведінки оптимального рівня державного боргу, аналогічно до того, як монетарна політика, зорієнтована на згладжування шоків, захоплює ризикову поведінку на фінансових ринках. Завдяки цьому, пом'якшення міжчасових обмежень фіскальної експансії на одному часовому відтинку породжує різке посилення таких обмежень на наступному відтинку часу, до настання якого країна вже встигла нагромадити вищий обсяг державного боргу. Емпіричним проявом

цього є прямиий зв'язок між величиною акумульованого державного боргу та величиною процентних платежів. Це означає, що глобалізація розширює лаги міжчасових обмежень фіскальної політики, але, при цьому, підвищує вразливість тих країн, які вирішили скористатись можливостями середовища низьких процентних ставок та вузьких спредів.

По-четверте, наявність однозначного прямого лінійного зв'язку між величиною державного боргу та процентними виплатами підтверджує, що сучасні міжчасові обмеження фіскальної політики заохочують проциклічність саме внаслідок проблеми розтягнутих лагів. Зниження тягара процентних виплат у "хороші" часи може інтерпретуватись як підстава для підвищення оптимального рівня державного боргу, тим самим заохочуючи експансію сукупного попиту (уникнення підвищення величини первинного профіциту для стабілізації чи зниження боргу). Підвищення тягара процентних виплат внаслідок нагромадження боргу припадатиме на період, коли вихід зі смуги рецесії ще не завершений, а економіка потребує додаткових стимулів. Необхідність переходу в режим фіскальної консолідації припадатиме на час, коли економіка потребує стимулів, а не обмежень попиту (необхідність підвищення величини первинного профіциту для стабілізації та рефінансування боргу). Тобто фіскальне стиснення припадатиме на "погані" часи. Звідси, проциклічні ефекти розширених лагів міжчасових обмежень фіскальної політики погіршують загальну ефективність бюджетних інструментів із стабілізації економіки.

По-п'яте, посилення ролі глобально-центричних шоків в системі макроекономічної нестабільності призводить до того, що стабілізаційна ефективність експансії державного боргу знижуватиметься. Це

означає, що підвищення обсягів сукупної пропозиції на одиницю на основі реанімації сукупного попиту в економіці потребуватиме значно більших приростів бюджетних дефіцитів, ніж це мало місце в часи домінування національно-центричних шоків. Спроможність підтримання економіки в умовах глобальних стресів потребує значно ширшого фіскального простору, який не є сумісним із ризиковим підвищенням рівня державного боргу, мотивованим на основі аналізу тренду процентних платежів і величини реальних процентних ставок.

На основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки. Теоретично обґрунтована позиція про зниження стабілізаційної ефективності фіскальної політики в умовах глобалізаційної відкритості не знайшла підтвердження в тенденціях нагромадження державного боргу, що характеризуються послабленням ефекту дисципліни та підвищенням схильності до ризику у визначенні оптимального рівня боргового навантаження. Наявність прямого зв'язку між величиною державного боргу та процентними платежами в розрізі країн заперечує висновки про різноспрямованість поведінки даних показників, навіть якщо така різноспрямованість ідентифікується на рівні агрегованих даних. Глобалізація модифікує міжчасові обмеження фіскальних стимулів, але не знімає їх повною мірою. Основою впливу глобалізації на такі обмеження є розширення лагів між сприятливими і несприятливими періодами. Завдяки цьому, політика уникнення зниження державного боргу в сприятливі періоди обертається необхідністю здійснювати фіскальну консолідацію у несприятливі періоди. Звідси, більш довгі лаги в міжчасових обмеженнях фіскальних стимулів при ризиковій борговій політиці призводять до посилення проциклічності.

Література

1. Egli D. *How global are Global Financial Markets? The Impact of Country Risk // International Financial Markets and the Implications for Monetary and Financial Stability // BIS Conference Papers. – 2001. – P. 275–280.*
2. Lima P. de, Serres A. de, Kennedy M. *Macroeconomic Policy and Economic Performance // OECD Economic Department Working Papers. – 2003. – № 353. – P. 1–65.*
3. Kremer M., Mehta P. *Globalization and International Public Finance // NBER Working Paper. – 2000. – № 7575. – P. 1–28.*
4. Haunter D., Kumar M. *Fiscal Policy and Interest Rates: How Sustainable Is The “New Economy”? // IMF Working Paper. – 2006. – WP/06/112. – P. 1–32.*
5. Козюк В.В. *Боргова політика в системі глобальних макрофінансових процесів // Світ фінансів. – 2008. – Вип. 1. – С. 29–40.*
6. Tytell I., Shang-Jin Wei. *Does Financial Globalization Induce Better Macroeconomic Policies? // IMF Working Paper. – 2004. – WP/04/84. – P. 3–40.*
7. Tytell I. *Financial Globalization and the Conduct of Macroeconomic Policies // Globalization and External Imbalances // World Economic Outlook. Chapter III. – Wash. (D.C.): IMF, 2005. – P. 122–123.*
8. *Continued Fiscal Tightening Is in Store for 2012, Particularly among Advanced Economies // IMF Fiscal Monitor. – Wash. (D.C.): IMF, 2012 (Apr.). – P. 1–6.*
9. Turner D., Spinelli Fr. *Explaining the Interest-Rate-Growth Differential Underlying Government Debt Dynamics // OECD Economics Department Working Paper. – 2011. – ECO/WKP(2011)88. – P. 1–26.*
10. *Fiscal Policy as a Countercyclical Tool // World Economic Outlook. Chapter 5. – IMF. – IMF: Wash. (D.C.), 2008. – P. 159–197.*
11. Egert B. *Fiscal Policy Reaction to the Cycle in OECD: Pro- or Counter-cyclical? // OECD Economics Department Working Papers. – 2010. – № 763. – P. 1–46.*
12. Broek De M., Guscina A. *Government Debt Issuance in the Euro Area: The Impact of the Financial Crisis // IMF Working Paper. – 2011. – WP/11/21. – P. 1–30.*
13. Кругман П. *Выход из кризиса есть! / Пер. с англ. – М.: Азбука Бизнес, Азбука-Аммукус, 2013. – 320 с.*

Анатолій ФЕДОРЕНКО

АКЦИЗ З “ОБІГУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ”

Розглянуто питання відповідності особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами загальним ознакам акцизного податку та виявлено окремі суперечності їх змісту. Особлива увага приділена механізмам практичного застосування акцизного податку та положенням Податкового кодексу, що потребують удосконалення. Обґрунтовано висновок про домінування фіскальної складової акцизного податку над його функцією як регулятора фондового ринку. Запропоновано зміни до Податкового кодексу з метою усунення колізій окремих норм, що регулюють оподаткування операцій з цінними паперами та деривативами.

З 3 січня 2013 р. в Україні упроваджено особливий податок (акциз) на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами, що є унікальним явищем у світовій практиці оподаткування операцій із цінними паперами та деривативами. Податок Тобіна, на який посилаються ініціатори акцизного податку, не стосується особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами (далі – особливий податок), оскільки відрізняється від останнього за змістом (не акциз), метою застосування (обмеження спекулятивних операцій з валютою), рівнем ставок (0,01–0,25%), не переслідує досягнення фіскальних цілей. “Серед широкої публіки Тобін став відомим завдяки своїй пропозиції, висловленій ще на початку 1970-их, щодо оподаткування операцій з іноземними валютами, – зазначається у Вікіпедії. Якби цей податок дорівнював лише 0,1%–0,25%, це могло б різко обмежити транскордонні валютні спекуляції, зробивши велику частину з них невігідною, і зменшити їх шкоду, особливо для країн, що розвиваються” [1].

Перші результати застосування особливого податку показали його неефектив-

ність як джерела додаткових надходжень до бюджету та шкідливість за наслідками впливу на фондовий ринок. Так, за перший квартал 2013 р. до бюджету перераховано 2,08 млн. грн. особливого податку замість 150 млн. грн. очікуваних надходжень. З урахуванням надходжень у квітні 2013 р. загальна сума акцизного податку склала 14,74 млн. грн. [2]. За даними Міндоходів, надходження у держбюджет від акцизу в січні-серпні становили 44 млн. грн., які є свідченням того, що сподівання фіскальних органів на наповнення бюджету за рахунок цього джерела загалом не справдилися [3].

Разом з тим на фондовому ринку з’явилися негативні тенденції: відбулося скорочення операцій із векселями, звуження позабіржового ринку корпоративних цінних паперів, згорання операцій із пенсійними активами НПФ та коштами спільного інвестування ІСІ, представленими цінними паперами, що є об’єктом оподаткування особливим податком. “Фондовий ринок уже цілий квартал працює в нових умовах. Запровадження акцизного збору на операції з цінними паперами призвело до зменшення активності торговців і заморожування активів інвестиційних

фондів. Говорити про ефективність цього нововведення в Міндоходів поки вважають передчасним. Але торговці вважають, що бажані 600 млн. грн., які планували отримати в ході реалізації реформи, навряд чи надійдуть в скарбницю держави. При цьому вони відзначають збільшення кількості схемних угод на біржі” [4].

На підставі цих фактів можна дійти висновку, що застосування особливого податку в існуючому варіанті себе не виправдало. Відтак постає: 1) завдання-мінімум – удосконалення (наскільки це можливо у межах акцизного податку) норм, що визначають зміст і порядок адміністрування особливого податку; 2) завдання-максимум – відміна особливого податку та можлива заміна його податком на трансфертні операції з цінними паперами, на кшталт податку Тобіна [5].

Аналіз проблем оподаткування акцизним податком (збором) має глибоку історію, яка своїм корінням проникає у соціалістичне минуле нашої країни. Однак ці дослідження не висвітлюють особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами, оскільки останній не має жодного стосунку до акцизу. Адже за своїм змістом особливий податок – це “податок з обігу” (податок на продаж) цінних паперів. Тому перші статті з цього питання почали з’являтися в електронних засобах масової інформації та періодичних виданнях лише з середини 2012 року. Авторство таких публікацій належить економістам і юристам, а також фахівцям професійних об’єднань фондового ринку, які намагалися попередити або хоча б прокоментувати невідворотні негативні наслідки від запровадження цього податку та звертали увагу на його очевидні недоліки і правові колізії. Це такі автори, як Л. Белкін [6], А. Гаврилюк [7], Т. Крюкова [8], О. Кушина [9], Д. Леонов [10], В. Мосійчук [11], Т. Осійчук [12], О. Чепур [13] та ін. Водночас, низка проблем щодо змісту та прак-

тичного застосування особливого податку, вимагають подальшого аналізу норм Податкового кодексу, які регулюють його застосування й адміністрування, та вироблення пропозицій, спрямованих на виправлення ситуації, що склалася на фондовому ринку в частині його оподаткування акцизом з обігу цінних паперів.

Метою статті є аналіз підходів, закладених в Податковому кодексі України щодо оподаткування операцій із відчуження цінних паперів і операцій з деривативами з погляду відповідності особливого податку основним ознакам акцизу, обґрунтування змін до Податкового кодексу з метою усунення суперечностей в оподаткуванні операцій з цінними паперами особливим податком.

Ідея запровадження особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами має завдячувати Звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – Комісія) за 2011 р., у якому було оприлюднено загальний обсяг операцій з цінними паперами в сумі 2 147 млрд. грн. [14]. Враховуючи, що за операціями з торгівлі цінними паперами у 2011 р. було загалом сплачено податку на прибуток в розмірі “лише” 152 млн. грн. [15], в ДПАУ визріла думка про масову тінізацію фондового ринку та широкомасштабні ухилення його учасників від оподаткування. Відтак з’явилася ідея обкласти ринок “оброком” у вигляді податку з обігу цінних паперів за ставкою 3 відсотки від суми операції. Шанс отримати з ринку методом прямого оподаткування непрямим податком 60 млрд. грн. (2 трлн. грн. x 3 %) вже протягом 2013 р. затьмарив голову прихильникам цієї концепції. Однак виявилось, що запровадження “податку з обігу” потребує змін до Податкового кодексу, які стосуються “елементів податків та зборів”, а отже згідно з “принципом стабільності” “...не можуть вноситися пізніше як за шість

місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки". При чому, "...податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року" [16, пп. 4.1.9, п. 4.1 ст. 4].

Таким чином, стало зрозуміло, що упровадити наприкінці 2012 р. принципово *новий податок* з 1 січня 2013 р. неможливо з формальних підстав. Крім того, запровадження податку з обігу (податку з продажу) призводило до подвійного оподаткування одного і того ж об'єкта, а отже вимагало одночасного перегляду умов застосування податку на прибуток.

Тотальний опір, отриманий ДПАУ з боку платників податку – учасників фондового ринку, не дозволив з першої спроби втілити в життя таку "податковомістку", але юридично уразливу концепцію. Тому податкові органи вдалися до іншого кроку, а саме: пішли шляхом розширення уявлень про об'єкт оподаткування акцизним, тобто "старим", податком. Хоча, якщо дотримуватись правових позицій, цей хід також пов'язаний з порушенням принципів податкового законодавства, оскільки стосується упровадження "нових правил та ставок" оподаткування, які також слід приймати не пізніше, ніж за шість місяців до початку нового бюджетного року. І все ж всупереч формальній логіці та здоровому глузду, зміни до Податкового кодексу було внесено Законом від 06.12.2012 р. № 5519-VI, і з 3 січня 2013 р. вони набули чинності, хоча максимальну ставку податку вдалося знизити з 3 до 1,5 відсотка [17].

Згідно з підпунктом 14.1.4 пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України "акцизний податок – (1) непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), (2) визначених цим Кодексом як підакцизні, що (3) включається до ціни таких товарів (продукції), [а також особливий по-

даток на операції з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами]" (пунктуація наша – А.Ф) [16, пп. 14.1.4, п. 14.1 ст. 14]. Таким чином, новий об'єкт оподаткування було віднесено до складу акцизного податку шляхом штучного підведення цінних паперів та деривативів під визначення підакцизних товарів без включення їх до переліку таких товарів, який міститься в статті 15 Податкового кодексу, в порушення загальної методології конструювання цього податку. Невідповідність особливого податку основним ознакам акцизу полягає в наступному.

По-перше, цінні папери не належать до товарів (продукції), споживання яких підлягає оподаткуванню акцизним податком. Споживання – це використання суспільного продукту в процесі задоволення економічних потреб – виробничих або невиробничих. В процесі споживання продукція знищується або використовується за прямим призначенням: алкогольні напої випивають; тютюнові вироби викурюють; паливні матеріали спалюють тощо. Таким чином, досягається однократне оподаткування відповідних товарів. Цінні папери не знищують, хіба що в момент їх погашення. Однак перебування цінних паперів в обігу, що є їх природною ознакою, призводить до багатократного оподаткування одного й того ж об'єкта і, як наслідок, кумулятивного накопичення особливого податку з кожною операцією відчуження цінного паперу у собівартості його придбання.

По-друге, особливий податок не пов'язаний з підакцизними товарами. Згідно з підпунктом 14.1.145 пункту 14.1 статті 14 "...підакцизні товари (продукція) – товари за кодами згідно з УКТ ЗЕД, на які цим Кодексом встановлено ставки акцизного податку". На цінні папери ставки особливого податку встановлено, однак до

вичерпного переліку підакцизних вони не потрапили.

Відповідно до пункту 15.1 статті 15 "... до підакцизних товарів належать:

- спирт етиловий та інші спиртові дистильати, алкогольні напої, пиво;
- тютюнові вироби, тютюн та промислові замітники тютюну;
- нафтопродукти, скраплений газ;
- автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли" [16, п. 15.1 ст. 15].

Метою оподаткування підакцизних товарів, окрім фіскального результату, є обмеження споживання відповідної продукції, що завдає шкоди здоров'ю людини (алкогольні та тютюнові вироби), довкіллю (продукти спалювання нафти та газу, шкідливі викиди автотранспорту), а також формування джерела коштів для подолання негативних наслідків від споживання підакцизних товарів.

Серед цього переліку цінних паперів немає, отже вони не є підакцизним товаром. Цінні папери в процесі обігу не мають кінцевого споживання, окрім моменту погашення, вони не завдають шкоди населенню чи довкіллю, їх обіг не вимагає фінансування заходів з усунення негативних наслідків.

По-третє, акцизний податок включається до ціни підакцизних товарів (продукції) і, відповідно, збільшує їх вартість. На відміну від "класичного" акцизу, особливий податок не включається до ціни цінного паперу, а лише позначається на витратах інвестора – продавця, тобто на "собівартості" цінного паперу, внаслідок чого на суму акцизного податку зменшується інвестиційний прибуток. Оскільки прибутковість кожного цінного паперу має свій рівень, існує межа, за якою операція відчуження стає збитковою, а отже економічно недоцільною. Як наслідок, застосування акцизу "на обіг" цінних паперів призводить до зниження інвестиційної привабливості цінних паперів, економічного

обмеження кількості потенційно можливих операцій з їх продажу та до втрати ними конкурентних позицій відносно інших фінансових інструментів на ринках капіталу, передусім, перед банківськими депозитами.

Усунення невідповідностей особливого податку основним ознакам акцизу потребує:

1) встановлення єдиного моменту виникнення зобов'язань за особливим податком для забезпечення однократного його застосування та унеможливлення накопичення в "собівартості" цінного паперу;

2) включення цінних паперів та деривативів до переліку підакцизних товарів для приведення особливого податку у відповідність з визначенням акцизного податку;

3) віднесення акцизного податку до загальних витрат платника податку з метою зниження його негативного впливу на прибутковість операцій з торгівлі цінними паперами.

Згідно з Податковим кодексом за операціями з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами податок справляється у розмірі:

– 0 відсотків від суми операції з продажу на фондовій біржі цінних паперів, за якими розраховується біржовий курс, відповідно до вимог, встановлених Комісією, за погодженням з Мінфіном;

– 0 відсотків від суми операції з деривативами на фондовій біржі;

– 0,1 відсотка від суми операції з продажу поза фондовою біржею цінних паперів, що перебувають у біржовому реєстрі;

– 1,5 відсотка від суми операції з продажу цінних паперів поза фондовою біржею, що не перебувають у біржовому реєстрі;

– 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за укладений дериватив (контракт) поза фондовою біржею [16, ст. 215].

Умовно фондовий ринок можна розподілити на чотири сегменти, в яких застосовуються різні ставки податку (рис. 1).

Операції на фондовій біржі з цінними паперами, за якими розраховується біржовий курс – 0 відсотків	Операції на фондовій біржі з цінними паперами, за якими не розраховується біржовий курс – ставка відсутня
Операції поза фондовою біржею з цінними паперами, що перебувають у біржовому реєстрі – 0,1 відсотка	Операції поза фондовою біржею з цінними паперами, що не перебувають у біржовому реєстрі – 1,5 відсотка

Рис.1. Застосування ставок особливого податку в різних сегментах фондового ринку*

* Складено автором на основі відповідних норм Податкового кодексу України.

При більш прискіпливому погляді на сферу застосування ставок особливого податку впадає в очі принаймні три суперечності.

1. Ставки податку не покривають усю площину фондового ринку: за межами їх дії опиняється біржовий ринок цінних паперів, за якими не розраховується біржовий курс.

Яку ставку податку застосовувати в цьому сегменті фондового ринку (0, 0,1 чи 1,5 відсотка), Податковий кодекс відповіді не дає. А як відомо, якщо норма закону припускає неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, в дію вступає принцип презумпції правомірності рішень платника податку, а остаточне рішення приймається на користь платника податку [16, пп. 4.1.4 п. 4.1 ст. 4; п. 56.21 ст. 56]. Отже, оскільки оподаткування цього сегменту ринку не врегульоване, щодо операцій, які здійснюються в його межах, можна застосовувати будь-які ставки за рішенням платника податку.

2. Сфера застосування ставки 0 відсотків на біржовому ринку стосується цінних паперів, за якими розраховується біржовий курс, тоді як ставка 0,1 відсотка за операціями на позабіржовому ринку застосовується до цінних паперів, що перебувають у біржовому реєстрі.

Тут очевидно є відсутність прямої кореспонденції між переліками цінних паперів, на які поширюється дія пільгової (0 відсотків) та зниженої (0,1 відсотка) ставок податку, і має місце лише більша чи менша зона їх збігу (рис. 2).

Як відомо, біржовий курс розраховується не лише за цінними паперами, що перебувають в реєстрі (в першому та другому рівнях лістингу), але й за позалістинговими цінними паперами, тобто за межами реєстру. Водночас, поточний біржовий курс розраховується не за всіма лістинговими паперами, а лише за їх частиною. Таким чином, перелік цінних паперів, включених в біржовий реєстр, який надає право на застосування ставки податку 0,1 відсотка за позабіржовими операціями, і список цінних паперів, за якими розраховується біржовий курс, що надає право на застосування ставки 0 відсотків за біржовими угодами, – не тотожні переліки. Тоді як за законами формальної логіки та юридичної техніки це мав би бути один і той же список.

3. Нарешті, щодо операцій з деривативами застосовується третій підхід: ставки податку у цьому разі розмежовані лише за місцем виконання операції: на біржі чи поза нею, і не залежать від "ринкового статусу" цінного паперу, що є базовим активом деривативу. При цьому, з об'єкта оподаткування виключено "операції з деривативами, ...що

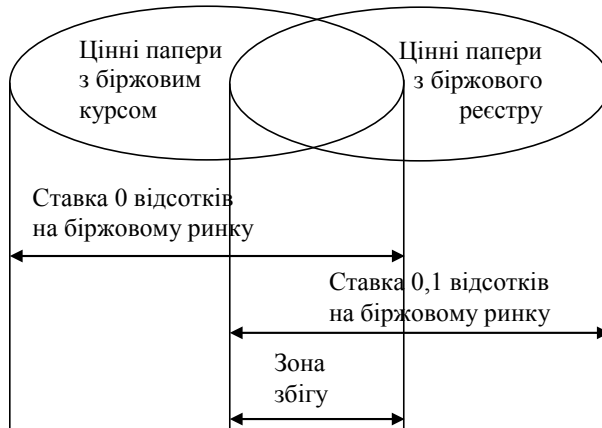

Рис. 2. Співвідношення сегментів фондового ринку, щодо яких застосовуються пільгова та знижена ставки податку*

* Складено автором на основі відповідних норм Податкового кодексу України.

здійснюються на міжбанківському ринку деривативів” [16, пп. 213.1.7 п. 213.1 ст. 213].

З погляду інтересів учасників ринку будь-яке “зниження” податкового навантаження слід вітати, однак визначення в Податковому кодексі поняття “міжбанківський ринок деривативів”, під яким “розуміється сукупність відносин у сфері торгівлі деривативами між банками, між банками та їхніми клієнтами (у тому числі банками-нерезидентами), між банками і Національним банком України, а також Національним банком України і його клієнтами” [16, пп. 213.1.7 п. 213.1 ст. 213], виглядає штучно притягнутим, адже “міжбанк” – це позабіржовий ринок. Водночас зрозуміло, що “банківські” деривативи нічим особливим не відрізняються від “фондових” деривативів, тоді як міжбанківський ринок не належить до організованого сегмента ринку цінних паперів. Тому доводиться констатувати, що банки як торговці цінними паперами отримали ще одну “фору” в професійній діяльності на ринку цінних паперів перед “чистими” торговцями.

Загалом же підхід за місцем проведення операції уявляється єдино правильним для застосування чи звільнення її від осо-

бливого податку. Головним критерієм розмежування операцій з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами, які підлягають оподаткуванню, які звільнені від оподаткування або на які поширюється ставка 0 відсотків, має бути місце виконання угоди (біржовий чи позабіржовий ринок), незалежно від того, чи розраховується біржовий курс за таким цінним папером.

Особливий податок упроваджувався з тією метою, що він: а) стимулюватиме здійснення операцій з цінними паперами на організованому ринку; б) мінімізуватиме обсяги операцій, спрямованих на неконтрольоване виведення валютних коштів за кордон; в) обмежить випадки конвертації безготівкових коштів у готівку з використанням цінних паперів; г) унеможливить ухилення від оподаткування доходів за операціями з цінними паперами.

На жаль, проголошені цілі так і залишилися порожніми деклараціями, оскільки вони не знайшли втілення в чіткому викремленні інструментів, установ (інституцій) та операцій, які звільнені від оподаткування. Натомість, має місце хаотичне нагромадження переліків, що формувалися зокрема і з урахуванням інтересів

окремих лобістських груп. При цьому застосовувалися декілька різнопорядкових критеріїв: (1) вид інструмента; (2) особа емітента; (3) зміст операції; (4) особа інвестора; (5) місце виконання операції (табл. 1).

В результаті багатоетапної “фільтрації” об’єктів оподаткування особливим податком в процесі підготовки змін до Податкового кодексу основними їх “жертвами” виявилися підприємства реальної економіки та корпоративні цінні папери: акції публічних, відкритих та закритих товариств, облігації підприємств (крім цільових), звичайні іпотечні облігації (крім облігацій, емітованих фінансовою установою, більше ніж 50 відсотків корпоративних прав якої належать державі або державним банкам), векселі, а також акції корпоративних інвестиційних фондів.

Якщо не ставитися до ринку цих паперів упереджено як до місця здійснення шахрайських операцій, а розглядати його як джерело інвестицій для вітчизняних підприємств, напрошується резонне питання, чи не звелику ціну доведеться сплачувати корпоративному сектору економіки у вигляді втрати майбутніх інвестицій за доволі сумнівні обсяги надходжень до державного бюджету особливого податку та непрофесіоналізм розробників проекту його запровадження.

Поквапливість, з якою готували і приймали законопроект, та відсутність чіткого визначення функції особливого податку як регулятора фондового ринку вказують на підпорядкування його запровадження вирішенню фіскальних завдань наповнення дохідної частини бюджету “за будь-

Таблиця 1

Критерії звільнення операцій від оподаткування особливим податком*

Критерій	Об’єкти та суб’єкти, звільнені від оподаткування
Вид інструмента	Державні, муніципальні цінні папери, цінні папери, гарантовані державою, цінні папери, емітовані НБУ, Мінфіном, ДІУ, звичайні іпотечні облігації, емітовані фінансовою установою, більше ніж 50 відсотків корпоративних прав якої належать державі або державним банкам, інвестиційні сертифікати, сертифікати ФОН, цільові облігації підприємств, виконання зобов’язань за якими здійснюється шляхом передачі об’єкта (частини об’єкта) житлового будівництва [16, пп. 213.2.3]. Ощадні (депозитні) сертифікати, акції приватних акціонерних товариств, корпоративні права в іншій, ніж цінні папери, формі, цінні папери, корпоративні права в іншій, ніж цінні папери, формі, емітовані нерезидентами [16, пп. 212.1.9]
Особа емітента	Операції між емітентом та платником податку з викупу та повторного продажу за грошові кошти, розміщення, погашення, конвертації емітентом цінних паперів власного випуску [16, пп. 213.2.4]. Операції емітента цінних паперів ІСІ відкритого типу, а саме операції з розміщення, погашення, викупу та повторного продажу [16, пп. 213.2.5]
Зміст операції	Операції щодо здійснення внеску до статутного капіталу, а також операції за участю векселедавця, заставодавця та іншої особи, що видала ордерний або борговий цінний папір, з видачі та погашення цих цінних паперів [16, пп. 213.2.4]
Особа інвестора	Центральні органи виконавчої влади та їх територіальні органи, державні установи та організації - не суб’єкти підприємницької діяльності [16, пп. 212.1.9]. Операції, що здійснюються особою, яка проводить клірингову діяльність та виконує функцію центрального контрагента відповідно до вимог Закону України “Про цінні папери та фондовий ринок”, та операцій з цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, які здійснюються особою, яка проводить клірингову діяльність, з метою забезпечення виконання зобов’язань перед учасниками клірингу [16, пп. 213.2.6]. Операції НБУ на позабіржовому ринку, пов’язані з виконанням ним своїх функцій [16, пп. 213.2.7]
Місце виконання	Операції з продажу на фондовій біржі цінних паперів, за якими розраховується біржовий курс, відповідно до вимог, встановлених НКЦПФР, за погодженням з Мінфіном України [16, пп. 215 ¹ -1.1.1]. Операції з деривативами, ...що здійснюються на міжбанківському ринку деривативів [16, пп. 213.1.7]

* Складено автором на основі відповідних норм Податкового кодексу України.

яку ціну”, але аж ніяк не задля “очищення” його від “пороків”.

Якщо ж метою застосування особливого податку є збільшення обсягу операцій з цінними паперами на організованому ринку, не зрозуміло, чому до переліку інструментів, що підлягають оподаткуванню, потрапили векселі, акції відкритих інвестиційних фондів та деякі інші цінні папери, які не допускаються до обігу на фондових біржах взагалі?!

Також не зрозуміло, чому акції корпоративних інвестиційних фондів відсутні в переліку цінних паперів, звільнених від оподаткування, тоді як інвестиційні сертифікати пайових інвестиційних фондів включені до цього переліку, хоча економічні функції та сфери обігу цих інструментів збігаються.

Немає логічного пояснення поширення особливого податку на операції з цінними паперами, які не можна використовувати для маніпулювання цінами, ухилення від оподаткування податком на прибуток чи конвертації безготівкових коштів у готівку. Насамперед, це стосується операцій з активами недержавних пенсійних фондів та з коштами спільного інвестування ІСІ, розміщеними в цінні папери. Адже операції з такими активами (коштами) звільнені від податку на прибуток і здійснюються за звичайними цінами, та не передбачають оподаткування доходу аж до моменту його отримання учасником фонду (пенсійного, інвестиційного).

Позбавлене будь-якого сенсу також оподаткування операцій з викупу (погашення) емітентом корпоративних цінних паперів (акцій та облігацій підприємств) та акцій інститутів спільного інвестування на боці продавця. Адже такий викуп здійснюється лише поза межами біржі і відбувається за звичайними (ринковими, розрахунковими) цінами, рівень яких визначається або умовами випуску цінних паперів (облігації підприємств), або незалежним оцінювачем чи біржовим курсом (акції акціонерних товариств), або

за вартістю чистих активів у розрахунку на один цінний папір, що перебуває в обігу (цінні папери ІСІ). Відтак має місце податкове покарання невинуватих при тому, що змінити ситуацію для застосування нульової або навіть зниженої (0,1 відсотка) ставки податку в усіх цих випадках у власника цінних паперів можливості немає.

Мінфін як орган, який згідно з Кодексом погоджує вимоги, що встановлюються НКЦПФР до визначення біржового курсу цінних паперів, що перебувають в обігу на фондовому ринку, під тиском Міндоходів доклав максимум зусиль до того, щоб звести розуміння організованого ринку до кола декількох десятків цінних паперів, за якими розраховується біржовий курс за новими правилами, із майже трьох тисяч тих, що перебувають у біржових списках. Зокрема, на кінець 2012 р. у біржових списках 10 українських бірж перебували випуски 2963 цінних паперів, з яких лише 681 цінний папір входив до біржового реєстру (I та II рівнів лістингу), а перелік цінних паперів, за якими розраховувався біржовий курс, був ще вужчий [18, 17].

Таким чином, стає очевидним, що метою застосування акцизного податку є не максимальне залучення цінних паперів на фондову біржу, а штучне звуження поняття організованого (біржового) ринку для отримання максимальних надходжень особливого податку до бюджету. Звідси випливає загальний висновок про домінування фіскальної складової акцизного податку над його функцією “асенізатора” фондового ринку.

Поточна ситуації, що склалася в цій сфері податкових відносин, тим більш небезпечна, що Податковий кодекс в чинній редакції не дозволяє використовувати окремі його норми для повноцінного і зрозумілого адміністрування особливого податку.

Це стосується операцій, які виконують на організованому ринку з цінними паперами, за яким розраховується біржовий курс,

оскільки до останнього часу була відсутня методика його розрахунку, погоджена з Мінфіном. Неврегульованим залишається оподаткування операцій із цінними паперами в сегменті організованого ринку в частині цінних паперів, що перебувають в біржовому реєстрі, за якими поточний біржовий курс не визначено. Станом на піврічну дату відсутня затверджена в установленому порядку Декларація з особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами. Нез'ясованим залишається питання виконання функцій податкового агента професійним торговцем цінними паперами у разі відсутності його доступу до коштів клієнта, необхідних для сплати особливого податку та деякі інші питання.

Проведене дослідження змісту окремих норм Податкового кодексу України та адміністрування особливого податку дає підстави для наступних висновків і рекомендацій.

1. Особливий податок не відповідає основним ознакам акцизного податку, оскільки за своїм змістом це не акциз, а податок з обігу цінних паперів: з певними застереженнями його можна було б визначати як окремий самостійний податок, але не як різновид акцизного податку.

2. Адміністрування особливого податку довело його неефективність як джерела додаткових надходжень до бюджету та шкідливість за наслідками впливу на фондовий ринок.

3. Практика застосування особливого податку засвідчила конфліктність та суперечливість багатьох норм, які регулюють його адміністрування, що стало наслідком поспішної підготовки та прийняття проекту змін до Податкового кодексу України без належної правової експертизи та редагування.

4. Має місце неготовність законодавства з питань оподаткування до застосування особливого податку в повному обсязі, що породжує багато питань, на які немає відповіді.

З метою зниження негативного впливу особливого податку на подальший розвиток фондового ринку й усунення суперечностей у застосуванні відповідних норм Податкового кодексу необхідно:

а) скасувати зміни, внесені до Податкового кодексу України Законом № 5519-VI, в частині упровадження особливого податку як такого, що не відповідає методології та юридичній техніці побудови податкового законодавства, змісту акцизного податку та негативно позначається на ліквідності фондового ринку;

б) вивчити досвід застосування трансфертного податку як інструменту регулятивного впливу податкового законодавства на фінансові операції у разі запровадження трансфертного оподаткування в країнах ЄС;

в) у випадку визнання доцільності упровадження трансфертного оподаткування визначити сферою застосування такого податку операції з відчуження цінних паперів, що здійснюються на позабіржовому ринку за участю нерезидентів;

г) установити, що платником податку є продавець цінних паперів, який може (за згодою сторін) укласти договір з професійним торговцем цінними паперами, включаючи банк, про виконання функцій податкового агента.

Реалізація запропонованого підходу дозволить звільнити ринок цінних паперів від неадекватного оподаткування, яке завдає більше шкоди, ніж приносить користі державі, її економіці та фінансовому сектору.

Література

1. Вікіпедія: Джеймс Тобін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%C4%E6%E5%E9%EC%F1_%D2%EE%E1%B3%ED

2. Акциз зриває збір // Коммерсантъ-Україна, 20 травня 2013 р. – № 79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.>

bnwes.info/buhgalteriya/novosti-sayta-2013/aktsiz-zrivaie-zbir-5377.html

3. Миндоходов хочет ввести 3 %-ный налог с инвестиций свыше 1 млн. грн. // *Дзеркало тижня. Україна*. – 4 жовтня. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/ECONOMICS/mindohodov-hochet-vvesti-3-nyu-nalog-s-investiciy-svyshe-1-mln-grn-130326_.html

4. Торги под давлением. Акцизный податок змінює роботу ринку цінних паперів // *Коммерсантъ Украина*. – № 60 (1 763). – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/2165848>

5. Глинський Д. Дослідження на тему: “Податок на фінансові операції у країнах Європейського Союзу” // Європейський центр інформаційної підтримки, 19 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://euinfocentre.rada.gov.ua/euinfocentre/control/uk/publish/article?art_id=48003&cat_id=45657

6. Белкін Л. Податкові наслідки операцій з корпоративними правами. Особливості закону № 5519-VI // *Юридична газета*. – № 03-03 (345-36). – 2013. – С. 40–43 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etalon.co.ua/publikaciyi00003.html>

4. Гаврилюк А. Особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами, або Акциз на операції з цінними паперами та деривативами // *Матеріали VI щорічної конференції корпоративних юристів (юрисконсультації)*. – м. Київ, 19 квітня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uba.ua/documents/doc/gavryliuk_andriy.pdf

8. Т. Крюков. Податкова акція. Новий збір прирівняє продаж цінних паперів до торгівлі тютюном і алкоголем // *Закон і бізнес*. – №4 (1094). – 26.01–01.02.2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/14010-noviy_zbir_pririvnyae_prodash_cinnih_paperv_do_torgivli_tyu.html

9 Кушина Е. Ценные бумаги: акцизный налог с неподакцизных товаров // *Бухгалтерия*. – № 7 (1046). – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=3156>

10. Леонов Д. Биржа как оптимизационная площадка // *Економічна правда*. – 05.11.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/columns/2012/11/5/342471/>

11. Маразми, новини податків // *Книга маразмів України*. – Глава IV. – 09.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marazm.org.ua/tax/4_238.html

12. Осійчук Т. Акцизный податок на операції з цінними паперами: актуально про головне // *ЮРОТАТ. Юридическое бюро*. 31.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurotat.com/ru/blog/>

13. Чепур О. Операційне втручання. Податковий кодекс України не став на заваді введенню особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами // *Український юрист*. – № 12. – Січень-лютий 2013 [Електр. ресурс]. – Режим доступу: http://gryphoninvest.com.ua/uk/assets/images/news/WORK_16_18_01.pdf

14. Український фондовий ринок – 2011: впевненість, стійкість та зростання // *Звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2011 рік* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1340015412.pdf

15. Ринок цінних паперів на 89 % в тіні і використовується як інструмент схемних угод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fundmarket.ua/news/rynok-zyennyh-butag-na-89-v-tyeni-i-ispolzuyetsya-kak-instrument-shyemnyh-sdyelok-20121001131252/>

16. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>

17. Закон України “Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів” від 06.12.2012 р. № 5519-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5519-17>

18. Річний звіт НКЦПФР за 2012 рік: Інновації для розвитку ринку // *НКЦПФР*. – К., 2013. – 85 с.

Тетяна ТУЧАК

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ ТА МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Розглянуто основні етапи створення Міністерства доходів та зборів України. Проаналізовано нормативно-правову базу реорганізації податкової та митної служб. Досліджено світовий досвід консолідації фіскальних служб.

Головна подія року, що минув, – це створення Міністерства доходів і зборів. Згідно з Указом Президента від 24 грудня 2012 року № 726 “По деякі заходи з оптимізації центральних органів виконавчої влади” нове міністерство утворено шляхом реорганізації Державної митної служби України та Державної податкової служби України. Крім того, на Міндоходів покладається функція з адміністрування єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування [1].

Окремі аспекти функціонування фіскальних органів, зокрема структурні особливості, результативність діяльності, напрями реформування, інформаційне забезпечення, міжнародний досвід організації податкової служби висвітлювали у своїх працях такі науковці і практики, як: О. Воронкова, Т. Паянок, С. Попова, О. Смірнова, В. Теремецький, О. Чикаренко та інші. Специфіка діяльності, структура, завдання й функції Міністерства доходів та зборів малодосліджена тема серед вітчизняних науковців. Тому метою статті є розгляд правових засад створення Міністерства доходів та зборів в Україні, характеристика окреслення його структури, дослідження світових тенденцій щодо формування комплексних фіскальних відомств.

Його створення викликало великий резонанс серед науковців, державних діячів і населення через невизначеність багатьох норм. Першим етапом у цьому процесі стало створення реорганізаційної комісії та затвердження програми реорганізації фіскальних відомств. Зокрема, розпорядженням Кабінету Міністрів від 26.12.2012 року № 1076 створені комісії з реорганізації податкової та митної служб.

Наступним етапом стало затвердження структури центрального апарату Міністерства доходів і зборів. При цьому розглядалось декілька варіантів структури Міністерства. За однією – у міністра мало бути чотири заступники. Один з них мав відповідати за боротьбу з економічною злочинністю, інші – керувати податковими питаннями, митницею, а також займатись організаційними питаннями та кадровою політикою відомства.

Згідно з затвердженим варіантом структури міністерства у міністра три заступники, а головне оперативне управління і головне слідче управління фінансових розслідувань курирує сам міністр. З огляду на структуру, помітна організаційна консолідація функціональних підрозділів Міністерства. Безпосередньо адміністрування податків, зборів та соціального внеску будуть координувати

два департаменти: департамент доходів і зборів з фізичних осіб й департамент оподаткування та контролю об'єктів і операцій. Зокрема, у складі останнього департаменту виокремлено управління декларування податку на прибуток, податку на додану вартість (ПДВ) та митних платежів; управління відшкодування ПДВ; управління плати за користування надрами, ресурсних, рентних платежів та цільових надбавок; управління невиробничих платежів (майнові, місцеві податки, спрощена система оподаткування); управління акцизного податку. Декларування податку на прибуток, ПДВ та митних платежів буде здійснюватись за сегментами бізнесу у розрізі великих платників, середнього та малого підприємництва.

Адміністрування єдиного внеску буде здійснювати управління адміністрування єдиного внеску та методології. За вищезгаданим департаментом закріплене також адміністрування податку на доходи фізичних осіб і податків і зборів із samozайнятих осіб.

Прийнято рішення про те, що у складі Міністерства доходів і зборів України і його територіальних органів діють підрозділи податкової міліції [2]. Проте у структурі немає департаменту або управління податкової міліції [14]. Це пояснюється тим, що правонаступником податкової міліції стало головне слідче управління фінансових розслідувань. Поряд з цим у складі Міндоходів знаходяться оперативні підрозділи податкової міліції. За посадовими особами податкової міліції, які перейшли на службу у нове відомство, зберігаються попередні умови оплати праці та пільги.

Очевидно, що сьогодні спостерігається деяка невизначеність щодо розмежування функції у сфері боротьби із фінансовою злочинністю. Не вирішило це питання і прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу, в якому поняття "слідчих органів, що здійснюють контроль за до-

держанням податкового законодавства" недостатньо чітке. Адже таке формулювання може застосовуватись і до податкової міліції і до Міністерства внутрішніх справ (МВС). За підрахунками на два міністерства припадає 12 "спільних" розслідувань [11]. Міністерство внутрішніх справ контролює повноту та своєчасність сплати збору за першу реєстрацію транспортного засобу. Крім того, комітет Верховної Ради з питань податкової та митної політики перебуває за законопроектом згідно з яким представникам МВС надана функція з контролю сплати екологічного збору за утилізацію знятих з експлуатації транспортних засобів.

У Національному плані дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. йдеться про консолідацію в єдиному органі функцій з розслідування злочинів економічної спрямованості, які на даний момент розпорознені між податковою міліцією, митними органами, Державною службою боротьби з економічною злочинністю МВС та Департаментом контррозвідувального захисту економіки Служби безпеки України. У пресі активно обговорюється законопроект про службу фінансових розслідувань (фінансову поліцію, яка була передбачена в одному з варіантів структури міністерства), в якому зафіксовані значно ширші повноваження фінполіції порівняно з іншими силовими структурами. Зокрема, у законопроекті фінансовій поліції надається право отримувати фінансові документи за письмовою вимогою, а не за рішенням суду. Також фінансовим поліцейським планується надавати право у будь-який час безперешкодно входити на територію установ та організацій, перевіряти особисті документи та вилучати речі у службових осіб і громадян тощо.

Деякі аналітики переконані, що створення фінансової поліції – необхідний крок, адже "перебування податкової міліції

у складі ДПСУ суперечить Концепції реформування кримінальної юстиції України. Згідно з цим документом для виконання завдань щодо проведення досудового розслідування податкових, фінансових та митних злочинів і кримінальних проступків податкова міліція має бути відокремлена від Державної податкової служби й реорганізована в самостійний орган кримінальної юстиції в системі Мінфіну України – фінансову поліцію” [12]. Очевидно, що подальший податковий процес пов’язаний з реформуванням правоохоронних органів.

На даному етапі важливо проаналізувати позитивні і негативні наслідки створення нового міністерства. Спробуємо узагальнити думки з цього приводу фахівців та експертів:

1. Об’єднання податкової та митної служби дозволить створити і використати єдину базу даних, яка ускладнить ухилення від податків і зробить непотрібними часті перевірки бізнесу фіскальними органами. Завдяки впровадженню ризико-орієнтованої системи відбору платників кількість перевірок з 2010 р. скоротилась втричі.

2. За рахунок об’єднання функцій значених служб можна домогтися зниження адміністративних витрат, спрощення системи звітності.

3. Об’єднання функцій зі збору податків, зборів і соціальних платежів відповідає загальноєвропейським тенденціям.

4. Анулювання міжвідомчої конкуренції підвищить якість фіскального адміністрування, оскільки часто функції ДПСУ і ДМСУ перетинались.

Проте існують і негативні наслідки створення нового міністерства:

– Рівність за статусом Міністерства фінансів та Міністерства доходів і зборів внесе труднощі у бюджетний процес;

– міністерство як центральний орган виконавчої влади має право розробляти політику у профільній сфері, що потенційно

спричинить конфлікт між збором податків і податковою політикою і як наслідок – зростання податкового тиску;

– об’єднання податкової та митної служби без оновлення стратегії і тактики їх роботи не вирішить питання модернізації та реорганізації означених служб і не зруйнує корупційні схеми, а навпаки, створить нові.

Проаналізуємо деякі тези. Розмежування функцій між Міністерством доходів і Міністерством фінансів відбулось завдяки прийняттю Положення про Міндоходів. Зокрема, воно реалізує податкову і митну політику та здійснює адміністрування податків, зборів і митних платежів; готує пропозиції щодо прогнозу доходів бюджетів і єдиного соціального внеску; здійснює прогнозування та проводить аналіз надходження податків і зборів; надає Міністерству фінансів пропозиції щодо визначення прогнозних показників доходів державного бюджету [2]. У свою чергу Міністерство фінансів забезпечує формування державної податкової та митної політики, здійснює прогнозування й аналіз доходів бюджету [3].

Зі створенням нового міністерства міністр фінансів втратив повноваження щодо погодження та подання на розгляд Кабміну проектів законів і підзаконних актів у сфері оподаткування, затвердження планів роботи ДПС і ДМС, погодження всіх кадрових призначень і звільнень, погодження структури служб тощо. За Міністерством фінансів зберігається право вносити пропозиції щодо перегляду ставок податків і зборів для компенсації інфляційного впливу на обсяг надходжень до бюджету [3].

Важливо дати відповідь на наступне запитання: чи справді створення нового Міністерства відповідає світовій тенденції консолідації фіскально-адміністративних служб? Адже із 34 країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку функції збирання податків об’єднані у

13 країнах, податків і митних платежів – в 11 країнах [10]. Важливо дослідити організаційно-функціональний устрій фіскальних відомств країн, які одночасно є членами ОЕСР та ЄС (табл. 1).

Таким чином, лише у 8 країнах із 20, у тому числі у Данії, Ірландії, Іспанії, Нідерландах, податкова і митна служби об'єднані в єдине відомство. У Великобританії адміністрування мита з 2008 р. з податкового відомства передано до органів прикордонної служби. Справляння платежів митного характеру у більшості країн ОЕСР вважається нефіскальною функцією.

Лише у двох країнах (Ірландія, Нідерланди) адміністрування податків, мита і

внесків у соціальні фонди здійснюються з одного центру – фіскальної служби міністерства фінансів або окремого податкового відомства. В більшості країн виконання відповідних функцій розосереджене між різними відомствами, що до 2013 року збіглося з вітчизняною практикою роздільного адміністрування податків, мита і соціальних внесків. З цього випливає, що дещо перебільшеним є твердження про загальноєвропейський тренд об'єднання функцій податкової та митної служб.

З огляду на це, важливо звернутись до досвіду пострадянських країн щодо консолідації фіскальних органів. Найближчі стратегічні партнери – Росія і Білорусія вже про-

Таблиця 1

Організаційно-функціональний устрій податкових відомств країн-членів ОЕСР та ЄС*

Країна	Центральний податковий орган	Адміністрування	
		внесків у соціальні фонди	митних платежів
Ірландія	Податкова адміністрація	Так	Так
Іспанія	Податкове агентство	Ні	Так
Італія	Агентство доходів	Так	Ні
Австрія	Міністерство фінансів	Ні	Так
Бельгія	Федеративна державна служба фінансів	Ні	Так
Великобританія	Податкова і митна адміністрація	Так	Ні
Греція	Секретаріат по податкових і митних питаннях в Міністерстві економіки	Ні	Так
Данія	Міністерство по податках	Ні	Так
Люксембург	Податкова адміністрація	Ні	Ні
Нідерланди	Податкова і митна адміністрація	Так	Так
Німеччина	Податковий департамент Міністерства фінансів	Ні	Ні
Польща	Податкова адміністрація	Ні	Так
Португалія	Головне податкове управління	Ні	Ні
Словаччина	Податкове управління	Ні	Ні
Угорщина	Податкова і митна адміністрація	Так	Ні
Фінляндія	Податкова адміністрація	Так	Ні
Франція	Головне управління державних фінансів	Ні	Ні
Чеська республіка	Податкова адміністрація	Ні	Ні
Швеція	Податкове агентство	Так	Ні

* Складено на основі [13].

йшли етап створення Міністерства доходів і зборів. Зокрема, у 1998 р. Державна податкова служба Росії була реорганізована в Міністерство Російської Федерації по податках і зборах Російської Федерації. Згодом, у 2001 р. податковим органам передані функції збору внесків у державні позабюджетні фонди (єдиний соціальний внесок у 2010 р. замінено страховими внесками). У 2004 р. Міністерство доходів і зборів Росії перетворено у Федеральну податкову службу. У Республіці Білорусь з 2001 р. функціонує Міністерство доходів і зборів, яке утворене внаслідок реорганізації Державного податкового комітету.

Отже, організаційно-функціональна модель фіскальної служби може поєднувати кілька підходів (рис. 1).

Згідно з цією класифікацією, Міністерство доходів і зборів належить до фіскальної служби комплексного типу, яка здійснює

діяльність на автономних засадах. Внутрішня організаційна структура міністерства побудована за функціональним підходом і за видами платників податків.

Таким чином, створення Міністерства доходів і зборів стало ключовим етапом реформи фіскальної служби, що відбувається в Україні з 2010 р. Реформа назріла через велику розгалуженість органів виконавчої влади, дублювання функцій органами, які контролюють суміжні сфери тощо. Проте створення нового міністерства викликало низку протиріч, зокрема, вважають, що:

– реорганізація податкової та митної служби призведе до збільшення бюджетних витрат, а невизначеність в діяльності служб зумовлює зниження ефективності їх функціонування;

– деякі особливості української реформи перебувають поза світовим трендом, оскільки

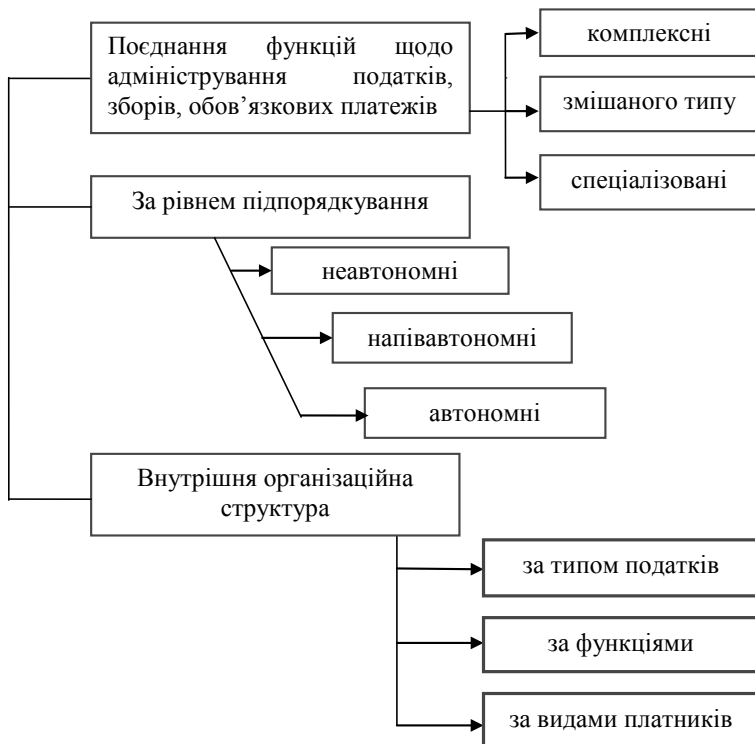

Рис. 1. Типізація податкової служби за різними ознаками

ки в Україні Міністерство доходів і зборів та Міністерство фінансів рівні за статусом, у той час як світова тенденція передбачає утворення фіскальних органів комбінованого типу, підпорядкованих Міністерству фінансів;

– не вирішеним залишається питання розмежування функцій між силовими структурами, які розслідують злочини економічної спрямованості;

– не повною мірою налагоджена взаємодія між Міністерством доходів і Пенсійним фондом щодо адміністрування єдиного соціального внеску;

– актуальним залишається кадрове питання, адже працівники міністерства мають стати кваліфікованими спеціалістами у податковій та митній сферах, що передбачає розширення їх знань і навичок.

Тому перспективними й актуальними залишаються подальші наукові пошуки, спрямовані на теоретичне обґрунтування даних питань, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності роботи фіскальних органів.

Література

1. Про деякі заходи з оптимізації центральних органів виконавчої влади: Указу Президента України від 24.12.2012 р. №726 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/diyalnist/zakonodavstvo-pro-diyalnis/ukazi-prezidenta-ukraini/61968.html>

2. Положення про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18.03.2013р. №14/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/141/2013>

3. Положення про Міністерство фінансів: Указ Президента України від 08.04.2011 №446/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>

4. Про утворення територіальних органів Міністерства доходів і зборів: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. №229

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229-2013-%D0%BF>

5. Про реорганізацію деяких органів державної податкової служби, спеціалізованих митних органів та організацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2013 р. №228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-2013-%D0%BF>

6. Воронкова О. М. Міжнародний досвід організації податкової служби та його значення для України // Макроекономічні аспекти сучасної економіки. – 2011. – № 12 (127) . – С. 36–39.

7. Попова В. В. Оцінка ефективності діяльності державної податкової служби України // Економіка, фінанси, право. – 2011. – № 1. – С. 21–26.

8. Теремецький В. І. Стан і перспективи розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів податкової служби України // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 4. – С. 1–5.

9. Паянок Т. М. Прояви корумпованості в органах ДПС України // Науковий вісник Національного університету ДПС України . – 2011. – № 2(53). – С. 76–83.

10. Смірнова О. М. Міндоходів: крок вперед чи два назад? // Податкова правда. – 2013. – № 3. – С. 12–14.

11. Ковальський В. Безсмертя їхньої справи податкову міліцію мін доходів “підсилять” фін поліцейські та МВС? // Податкова правда. – 2013. – № 7. – С. 12–16.

12. Кузьменко О., Плуґатир М. Збори чи побори? Деякі роздуми щодо створення Міністерства доходів і зборів // Юридичний вісник України. – 2013. – № 7. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smi.liga.net/articles/2013-02-20/8399856>

13. TaxAdministrationinOECDandSelectedNon-OECDCountries: ComparativeInformationSeries (2008). – Paris: СТПА, 2009. – Р. 26, 29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.oecd.org/dataoecd/57/23/42012907.pdf

14. Сайт Міністерства доходів і зборів. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/>

Оксана ТУЛАЙ,
Анна МАРЧУК

ПІДВИЩЕННЯ ФІСКАЛЬНОЇ РОЛІ ПОДАТКОВИХ НАДХОДЖЕНЬ У ФОРМУВАННІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ

Досліджено сучасні тенденції наповнення місцевих бюджетів України за рахунок податкових надходжень, в тому числі місцевих податків і зборів. Обґрунтовано шляхи удосконалення вітчизняного місцевого оподаткування та підвищення фіскальної ролі місцевих податків і зборів.

Сьогодні в Україні відбуваються складні широкомасштабні трансформації в усіх сферах суспільного життя. Одним із напрямків цих перетворень є реформування місцевого самоврядування. Адже питання формування якісної самоврядної політики в Україні є надзвичайно актуальним й значною мірою залежить від її матеріального та грошового забезпечення.

Фінансові ресурси місцевих органів влади складають вагомую частку у регіональних фінансових ресурсах, які поряд із геополітичними, природними, демографічними, майновими та інтелектуальними забезпечують функціонування і розвиток будь-якого регіону.

Проблематиці фінансового забезпечення місцевого самоврядування та місцевому оподаткуванню приділена значна увага у працях вітчизняних науковців. Своє втілення вона знаходить у роботах В. Андрущенка, О. Василика, В. Дем'янишина, О. Десятнюк, О. Кириленко, В. Кравченка, А. Крисоватого, І. Луніної, С. Мельник, В. Опаріна, Ю. Пасічника, В. Федосова, С. Юрія та ін.

Аналіз наукових праць підтверджує, що діюча вітчизняна система наповнення міс-

цевих бюджетів характеризується низьким рівнем частки власних доходів місцевих бюджетів, що породжує збільшення обсягів міжбюджетних трансфертів, а це робить їх абсолютно залежними від центрального апарату, що суперечить принципу самостійності місцевої влади та сутності децентралізованої моделі бюджетної системи, визначеної в Україні. У нашій державі питання забезпечення самостійності місцевих бюджетів шляхом надання їм надійних дохідних джерел залишається в площині дискусій, а отже, потребують подальшої розробки підходи до вирішення проблеми фінансової несамоодостатності регіонів.

Метою статті є оцінка сучасної практики місцевого оподаткування в Україні та визначення його ролі у стимулюванні соціально-економічного розвитку регіонів.

Фінансовою основою місцевого самоврядування є місцеві бюджети. Вони виконують функції розподілу суспільного продукту, контролю за його використанням, регулювання економічних процесів та стимулювання соціально-економічного розвитку відповідної території. Місцеві бюджети здійснюють безпосередній вплив на задо-

волення різноманітних потреб населення, стан та якість надання державних послуг.

Із самого початку функціонування інституту місцевих бюджетів в Україні перед бюджетною системою держави стоїть завдання – забезпечити фінансову незалежність місцевого самоврядування шляхом підвищення стійкості його дохідної бази.

У понятті “фінансова стійкість місцевого бюджету” можна виокремити три основних аспекти:

– розвиток фінансово стійкого місцевого самоврядування повинен здійснюватись переважно за рахунок його власної дохідної бази;

– необхідність забезпечення вільного доступу до додаткової мобілізації фінансових ресурсів у місцевий бюджет відповідно до зростаючих потреб;

– здатність зберігати фінансову достатність дохідної бази бюджету при зміні внутрішніх і зовнішніх чинників, що гарантує постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість території [1].

Визначальну роль у забезпеченні самостійності місцевих бюджетів відіграє наявність у розпорядженні місцевої влади податкових доходів. Будучи найбільш вагомим після трансфертів джерелом доходів, податкові надходження можуть стати необхідним резервом фінансової самодостатності регіонів.

Аналіз виконання бюджету Тернопільського району дозволяє на реальному прикладі дослідити сучасний незадовільний стан забезпеченості місцевих бюджетів податковими надходженнями, негативні аспекти якого знаходять свій прояв по всій території України.

Фактичні надходження дохідної частини бюджету Тернопільського району станом на 1.01.2013 р. становили 211160,2 тис. грн., що на 10,6% більше ніж у попередньому році, та на 69,8% більше аналогічного показника у 2009 р. Виконання плану становить 102% від розрахункових показників. У 2012 р. Міністерство фінансів доведено план першого кошика у розмірі 39961,8 тис. грн., а фактично виконано – 42220,5 тис. грн., тобто виконання становить 105,7%. План II кошика затверджено Мінфіном в сумі 6046,6 тис. грн., фактично виконано – 6893 тис. грн., тобто 114,0% від планових сум.

Спеціальному фонду доведено за планом на 2012 р. 6578,1 тис. грн., фактичне виконання склало 10916,8 тис. грн., тобто планові показники виконано на 166,0%. Станом на 1.01.2013 р. по району налічується недоїмка на суму 1267,9 тис. грн.

Структура доходів досліджуваного місцевого бюджету порівняно з попередніми роками не зазнала суттєвих змін (рис. 1).

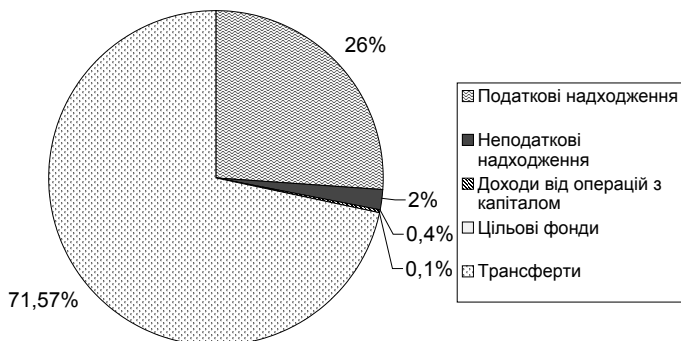

Рис. 1. Структура дохідної частини бюджету Тернопільського району у 2012 р.*

* Побудовано авторами на основі [2].

Як видно з рис. 1, основним джерелом доходів бюджету Тернопільського району у 2012 р. є трансферти. Їх питома вага склала 71,6% усіх надходжень, що на 3,3% менше, ніж у 2011 році. Неподаткові надходження становлять 4223,7 тис. грн. (2%) доходів бюджету Тернопільського району у 2012 р. За цим показником також спостерігається позитивна динаміка – порівняно із 2009 р. неподаткові надходження зросли на 8,19%.

Найменшу частку (0,4%) у доходах бюджету Тернопільського району займають доходи від операцій з капіталом. У 2012 р. їх надійшло на суму 840,1 тис. грн. За цим показником спостерігається найбільше перевиконання плану у відносному виразі – 119,9%.

Податкові надходження у 2012 р. забезпечили 26% доходів відповідного бюджету і склали 54953,8 тис. грн., що на 84,6% перевищує аналогічний показник 2009 року. Питома вага податкових надходжень досліджуваного бюджету є нижчою за середній показник по Україні на 12,11%.

Така ситуація пояснюється переважно аграрною спрямованістю господарського комплексу району та відсутністю на його території великих платників податків. Концентрація промислових підприємств у Тернопільській області є нижчою за середній показник по Україні. Великі промислові об'єкти, наприклад, цукровий завод “Поділля” та м'ясокомбінат “Тернопільський”, збанкрутували та припинили свою діяльність. Такий стан економіки району призвів до його надмірної дотаційності та високої залежності від трансфертів, що і забезпечило цьому джерелу доходів критично високу питому вагу у доходах бюджету, автоматично відсуваючи податкові надходження на другий план.

Більш ніж 87,5% податкових доходів надійшло до загального фонду бюджету Тернопільського району, у складі якого дане джерело становить 24,3%. До спеціального

фонду у 2012 р. надійшло 12,4% податкових платежів, що забезпечило спеціальному фонду бюджету району 53,1% його доходів. Темп приросту питомої ваги податкових надходжень становить 16%. Позитивною є динаміка виконання планових показників за цим видом доходів. У 2012 р. перевиконання плану склало 8,4%, що на 3,5% перевищує показник попереднього року та на 9% випереджає загальний показник по Україні.

Основним джерелом наповнення досліджуваного місцевого бюджету є податок на доходи фізичних осіб, питома вага якого становить 20% до загальної суми доходів та 76,8% податкових надходжень (табл. 1). У 2012 р. по даному платежу до бюджету Тернопільського району надійшло 42196,4 тис. грн., що на 23,5% випереджає показник 2011 р. План податку виконаний на 101,6%, перевиконання становить 666,6 тис. грн. Однак відсоток виконання запланованого показника на 1,7% нижчий від аналогічного у 2011 р. Зменшилася також питома вага даного платежу у складі податкових надходжень – на 3,23% порівняно із попереднім роком.

Згідно з Бюджетним кодексом України бюджет району отримує у своє розпорядження 75% надходжень податку на доходи фізичних осіб (50% – до районного і 25% до бюджетів сіл та селищ відповідно). За даними 2012 р. середньооблікова кількість штатних працівників підприємств, установ та організацій становила 12428 осіб. Середньомісячна номінальна заробітна плата по району склала 2151 грн., що майже удвічі перевищує мінімальну. Проте через загальну суму заборгованості з виплати заробітної плати у розмірі 1634,3 тис. грн. вчасно не отримали заробітну плату 221 особа. Кожному із зазначених працівників не виплачено в середньому 7495 грн. За нашими підрахунками, це стало причиною недоотримання бюджетом району

**Структура податкових надходжень бюджету
Тернопільського району у 2012 р.***

(тис. грн.)

Показник	Фактично виконано	Виконання плану, %	Питома вага, %		Темп приросту, %	Відхилення від плану
			у складі податкових надходжень	у доходах бюджету		
Податкові надходження, у т. ч.:	54953,81	108,47	100	26,02	28,69	1,44
податок на доходи фізичних осіб	42196,44	101,61	76,79	19,98	23,49	3,52
податок на прибуток підприємств	93,66	78,05	0,17	0,04	-21,44	-1,69
збір за першу реєстрацію транспортного засобу	367,40	420,47	0,67	0,17	287,59	-25,62
плата за землю	5192,54	102,36	9,45	2,46	24,86	260,96
місцеві податки і збори	6409,16	185,98	11,66	3,04	112,92	10,74
екологічний податок	403,23	256,50	0,73	0,19	-30,48	87,12
фіксований с/г податок	211,80	90,49	0,39	0,10	-3,55	-258,80

* Розраховано на основі [2].

близько 248,5 тис. грн. податку на доходи фізичних осіб.

Зважаючи на те, що податок на доходи фізичних осіб є найпотужнішим дохідним джерелом, особливо відчутним стає вплив рівня середньої заробітної плати на податкові доходи відповідної території. Питома вага згаданого податку у складі доходів бюджету Тернопільського району приблизно на 7,8% нижча від середньої його частки по Україні – 20%, проти 27,8% у 2012 р. Як уже зазначалось, середня заробітна плата у Тернопільському районі у звітному році становила 2151 тис. грн., що є найвищим показником в області. Проте, згідно з даними Державної служби статистики України, Тернопільська область посідає останнє місце серед регіонів за рівнем заробітної плати із сумою у 2091 грн. проти 3000 грн. у середньому по Україні [3].

Другим за вагомістю дохідним джерелом бюджету Тернопільського району є плата за землю. Згідно з Податковим кодексом вона охоплює дві складові – земельний податок та орендну плату за зе-

мельні ділянки державної та комунальної власності. Платниками визначаються власники, користувачі та орендарі земельних ділянок. Базою оподаткування є нормативна грошова оцінка, а у разі, якщо її не проведено, – площа земельної ділянки [4].

У 2012 р. виконання по цьому показнику становило 102,36% (уточнений план – 5072,6 тис. грн., фактично виконано – 5192,5 тис. грн.), що на 7,64% випереджає показник попереднього року. Питома вага даного платежу у складі податкових надходжень у 2012 р. становить 9,45%, а загалом у доходах бюджету частка надходжень від плати за землю склала 2,46%. Цей показник є значно нижчим за середній по Україні.

Згідно з новим Бюджетним кодексом з 1 січня 2011 р. плата за землю у повному обсязі зараховується до другого кошика бюджетів сільських та селищних рад, раніше бюджет району отримував 75% (з них 15% – у загальний фонд районного бюджету) [5]. Це суттєвий додаток, враховуючи, що набула чинності нова грошова оцінка землі.

Податку на прибуток надійшло до бюджету Тернопільського району у сумі 93,6 тис. грн., а це лише 0,04% від усіх доходів та 0,17% податкових надходжень. Слід зазначити, що даний податок справляється з підприємств комунальної власності, і серед цих коштів 90,2 тис. грн. надійшло від Бюро технічної інвентаризації, решта – від редакції газети “Подільське слово” та комунальних підприємств, а назвати їх прибутковими ми не можемо ані за напрямком, ані за фінансовими результатами діяльності. Фіскальна роль даного податку є недостатньою. На території району діє 20 промислових підприємств, від яких місцеве самоврядування, по суті, не отримує нічого, при тому, що за останні два роки ТОВ “Се Борднетце–Україна”, ТОВ “Тернопільський автоцентр “КАМАЗ”, ВАТ “Тернопільвормет”, ВАТ “Комбінат “Будіндустрія” збільшили обсяг виробництва більше ніж на 48% кожне, ВАТ “Комбінат по виробництву ШБМ” та ВАТ “Будівельні матеріали” – більше ніж на 60%, а ТОВ “Завод газового обладнання “Альфа-газпромкомплекс” та ДП “Укрспирт “Мишковицьке МПД” збільшили обсяги виробництва на 134,8% та 151,1% відповідно.

Майже на 156% перевиконано план щодо надходження до бюджету екологічного податку. У звітному році його надійшло у сумі 403,2 тис. грн, що становить лише 0,73% податкових доходів бюджету Тернопільського району. За цим платежем надійшло коштів на 30,4% менше ніж попереднього року. Фіксований сільськогосподарський податок був зарахований до бюджету у сумі 211,8 тис. грн., що становить 96% від аналогічних надходжень 2011 р.

Незначна частка податкових надходжень у доходах місцевих бюджетів є одним із каталізаторів нарощування дисбалансу бюджетних можливостей. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” містить перелік із 70 власних самоврядних

функцій при тому, що делегованих державою повноважень нараховується 78 [6]. Така ситуація демонструє, що місцева влада, у збиток своєму основному та природному призначенню, більшою мірою займається забезпеченням державних пріоритетів. При цьому делеговані фінансові повноваження покриваються державою лише на 70% [7].

Згідно з європейською практикою місцеві податки і збори становлять домінуючу частку власних доходів місцевих бюджетів розвинутих країн та близько 40–60% усіх надходжень відповідних територій, на відміну від постсоціалістичних держав, де за роки централізованого управління частка власних надходжень місцевих бюджетів традиційно залишається мінімальною.

За переконанням науковців, місцеві податки і збори у нашій державі практично не виконують ані фіскальної, ані регулюючої функції, оскільки місцеві ради, насамперед сільські і селищні, що становлять 91% від загальної кількості місцевих рад, не мають жодного більш-менш вагомego об’єкта оподаткування. Це свідчить про необхідність реформи системи місцевого оподаткування, що повинна бути націлена, насамперед, на підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів за власними доходами [8].

Україна як держава, що вийшла на шлях європейських реформ, об’єктивно повинна була б подбати про вагомість місцевих обов’язкових платежів, що, у свою чергу, значно підвищило б самодостатність вітчизняних місцевих бюджетів, адже згідно з Бюджетним кодексом місцеві податки і збори підлягають зарахуванню до другого кошика доходів.

Для визначення залежності між часткою місцевих податків і зборів та вагомістю доходів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів, проведемо кореляційно-регресійний аналіз на прикладі бюджету Тернопільського району.

Показники місцевого бюджету Тернопільського району у 2008–2012 рр.*

Показники	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
Частка місцевих податків і зборів у доходах бюджету Тернопільського району, %	0,8009	0,8083	0,6429	6,293	10,676
Частка кошика II у доходах бюджету Тернопільського району, %	8,4315	9,5007	8,5239	12,1067	12,4825

* Розраховано на основі [2].

На основі показників табл. 2 знайдемо середні значення (X_c та Y_c) частки місцевих податків і зборів (X_i) та частки кошика II у доходах бюджету Тернопільського району (Y_i) за аналізований період:

$$\begin{aligned} \sum X_i &= 19,2211; & X_c &= 3,8442\%; \\ \sum Y_i &= 51,0453; & Y_c &= 10,2091\%. \end{aligned}$$

Формула коефіцієнта кореляції має вигляд:

$$R = \frac{(X_i - Y_c)(Y_i - Y_c)}{\sqrt{\sum (X_i - X_c)^2 \sum (Y_i - Y_c)^2}} \quad (1)$$

Підставивши у формулу розраховані показники бюджету Тернопільського району, отримаємо значення $R=0,93$. Оскільки значення коефіцієнта кореляції позитивне, зв'язок між показниками прямий. Припустивши, що він лінійний ($y=a_0+a_1 \cdot x$), побудуємо рівняння регресії, яке охарактеризує зв'язок між досліджуваними показниками.

Для цього розв'яжемо систему таких рівнянь:

$$\begin{cases} na_0 + a_1 \sum X_i = \sum Y_i \\ a_0 \sum X_i + a_1 \sum X_i^2 = \sum X_i Y_i \end{cases} \quad (2)$$

де: n – кількість одиниць у сукупності;

i – порядковий номер елемента сукупності;

a_0, a_1 – параметри рівняння регресії.

З першого рівняння наведеної вище системи рівнянь визначимо a_0 :

$$a_0 = 10,2091 - 3,8442 a_1;$$

Підставивши значення a_0 в друге рівняння, розрахуємо a_1 :

$$a_1 = 0,4071;$$

Звідси $a_0 = 8,6441$, тобто рівняння регресії матиме наступний вигляд:

$$Y_i = 8,6441 + 0,4071 x.$$

Перевірка:

$$Y_c = 8,6441 + 0,4071 \cdot X_c;$$

$$8,6441 + 0,4071 \cdot 3,8442 = 10,2091.$$

Оцінюючи отримані результати, можемо прийти до висновку, що зв'язок між часткою місцевих податків та зборів у бюджеті Тернопільського району та часткою так званого другого кошика у доходах відповідного бюджету є дуже значним та практично лінійним, а його щільність – дуже високою. Додатне значення коефіцієнта кореляції ($R = 0,93$) демонструє, що зв'язок між показниками є прямим.

Отже, надання більш вагомих повноважень органам місцевого самоврядування неухильно сприятиме зростанню питомої ваги коштів, що не враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів. А це, на нашу думку, є чи не найдієвішим алгоритмом формування у місцевої влади зацікавленості у підвищенні результатів своєї діяльності.

Прийняття нового Податкового кодексу значно змінило структуру місцевих податкових надходжень, що дало досить відчутний кількісний ефект. Якщо у 2009 р. до бюджету Тернопільського району місцевих податків надійшло у сумі 276,05 тис. грн., то після по-

даткової реформи ці надходження зросли у 23,2 раза і склали 6409,2 тис. грн. у 2012 р.

Туристичний збір у 2012 р. надійшов до бюджету Тернопільського району у сумі 23,3 тис. грн., план недовиконано на 37%, хоча і за таких умов приріст надходжень за даним джерелом порівняно з 2011 р. становить 5,6%.

Від збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності за звітний рік отримано 449,3 тис. грн., що на 15,85% більше ніж попереднього року. Перевиконання плану складає 9,6%, що, однак, на 42% менше аніж у 2011 р.

Сьогодні частка місцевих платежів у доходах бюджету району становить лише 3%, що, однак, значно перевищує показник 2009 р., коли місцеві платежі наповнювали відповідний бюджет лише на 0,19%. Зауважимо, що таке значне зростання відбулось практично повністю за рахунок віднесення єдиного податку до переліку місцевих платежів. У 2012 р. за його рахунок надійшло 5936,5 тис. грн., що забезпечило 92,6% доходів від місцевих податків та зборів та 10,8% усіх податкових надходжень бюджету району. Слід відмітити, що згідно з новою редакцією Бюджетного кодексу усі ці кошти повністю зараховуються до бюджету

розвитку району. Плановий показник щодо надходження єдиного податку до відповідного бюджету виконано на 197,93%, що є більшим за попередній період на 87%.

Упродовж останніх років спостерігається позитивна тенденція до зростання частки місцевих податків і зборів у податкових доходах місцевих бюджетів, при чому у бюджеті Тернопільського району починаючи із 2011 р., це зростання відбувається випереджаючими темпами, порівняно з загальними тенденціями по Україні. Якщо у 2008 р. місцеві податки і збори забезпечували 1,38% та 0,92% податкових доходів місцевих бюджетів України та бюджету Тернопільського району відповідно, то у 2012 р. питома вага змінилась до 6,35% і 11,65% відповідно (табл. 3).

Для з'ясування фіскальної ролі нових місцевих податків та зборів, можна порівняти їхні надходження до бюджету у 2012 р. із відповідними надходженнями базового періоду. А це 472,6 тис. грн. порівняно із 276,05 тис. грн. у 2009 р. Як бачимо, заміна попереднього складу платежів новими дала свій ефект – збір за місця для паркування транспортних засобів, збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності та туристичний збір принесли

Таблиця 3

Місцеві податки і збори у складі податкових доходів місцевих бюджетів у 2008–2012 рр.*

Показник	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.	
	Виконано, млн. грн.	Питома вага, %	Виконано, млн. грн.	Питома вага, %	Виконано, млн. грн.	Питома вага, %	Виконано, млн. грн.	Питома вага, %	Виконано, млн. грн.	Питома вага, %
Надходження місцевих податків і зборів:										
– до місцевих бюджетів України	819,96	1,38	808,61	1,37	819,44	1,21	2504,11	3,43	5455,02	6,35
– до бюджету Тернопільського району	0,25	0,92	0,27	0,91	0,26	0,73	3,01	7,05	6,40	11,65

* Розраховано на основі [2; 9].

разом у 1,7 раза більше коштів до бюджету. Проте і досі ці кошти залишаються незначними у масштабах району.

У 2014 р. вступить у дію довгоочікуваний податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, який, на нашу думку, відповідає принципам регіональної ефективності та при подальшому доопрацюванні міг би стати надійним джерелом надходжень до спеціального фонду місцевих бюджетів. Усі члени територіальних громад є власниками чи орендарями нерухомості, що розташована на даній території. По цьому факту можна виокремити низку позитивних рис на користь податку на нерухоме майно.

По-перше, цьому платежу притаманна рівномірність розподілу бази оподаткування, що сприяє забезпеченню принципу широкого розподілу податкового навантаження та залучення максимальної кількості громадян до формування доходів місцевого бюджету.

По-друге, нерухомість є об'єктом немобільним, що дає змогу уникнути негативного впливу міграційних процесів, коли кошти надходять до бюджету тієї адміністративно-територіальної одиниці, де платник отримує дохід, а це не завжди є місцем його проживання та одержання суспільних благ. Отже, у цьому аспекті надходження від податку на нерухомість мають бути значно стабільнішими.

По-третє, цей платіж відносимо до тих, що мають низьку еластичність до проявів циклічності економічного розвитку, оскільки база оподаткування не змінюється залежно від фази економічного циклу, як це відбувається, скажімо, з оподаткуванням доходів та прибутку, надходження від яких значно знижуються у кризові періоди.

По-четверте, від сплати податку досить важко ухилитись, а надходження від нього є значно прогнозованішими та надійнішими.

Науковці погоджуються, що на шляху до підвищення фіскальної ролі місцевих податків і зборів запровадження податку на не-

рухомість є найбільш ефективним нововведенням Податкового кодексу України. Слід зазначити, що даний податок є винятково місцевим у всіх країнах ЄС, хоч його ставки й встановлюють на центральному рівні. Податок на нерухоме майно є основним місцевим податком у Великобританії та забезпечує більш ніж 95% доходів місцевих бюджетів у Нідерландах, 81% – у Канаді, 52% – у Франції та від 10 до 70% у США [10].

Оподаткування нерухомості у тому чи іншому вигляді здійснюється практично в усіх розвинутих країнах. Проте в Україні, на відміну від усіх без винятку держав, де впроваджений даний платіж, базою оподаткування визначена не звичайна, ринкова, реєстраційна чи будь-яка інша економічна вартість, а квадратний метр. Одразу ж варто зазначити, що ціна квадратного метра у межах навіть одного району значно варіює, тому не надто адекватним вважаємо стягування однакової плати з власника елітного помешкання у центрі міста і такої ж за метражем квартири на окраїні.

Більше того – оподаткуванню підлягає лише житлова площа, а це може стати зручним полем для ухилень. Державний реєстр речових прав на нерухоме майно як джерело інформації про об'єкти оподаткування впроваджено зовсім недавно, й інформація, що міститься в ньому, не достатньо ретельно опрацьована. Крім того, вона достеменно може не відповідати тим визначенням об'єктів житлової нерухомості, які містяться в Податковому кодексі. Наприклад, згідно з п. 14.1.129, дачний будинок – житловий будинок для використання впродовж року для заміського відпочинку [4]. Цей об'єкт звільняється від оподаткування. Оформлення майже будь-якого об'єкта будівництва як дачного будинку зараз не викликає труднощів. Крім того, добудова чи незареєстрована у Бюро технічної інвентаризації новобудова на місці знесеного будинку також дозволяє її власнику

ухилитись від сплати, адже оподаткування здійснюється лише на основі реєстру, відповідна інформація у який поки не внесена.

Кодекс визначає, що квартири площею до 120 м² та житлові будинки до 250 м² оподатковуватись не будуть. Отже, оскільки протягом 2012 р. у Тернопільському районі введено в експлуатацію 192 індивідуальних житлових будинки загальною площею 64 376 м², перевищення “дозволеного мінімуму” становить 16 736 м², власників яких держава зможе оподаткувати лише на 1–2,7% мінімальної заробітної плати. Розмір мінімальної заробітної плати станом на 1 січня 2013 р. в Україні становить 1147,0 грн. Відповідно 1% від неї складає 11,47 грн., 2,7% – 30,97 грн. А отже, якщо фізична особа володіє квартирою житловою площею, до прикладу, 160 м², то за 40 м² вона сплачуватиме 458,8 грн.

За розрахунками органів місцевого самоврядування, платників такого податку по Україні буде не більше, ніж 3% мешканців, кожен з яких в середньому сплатить біля 500 грн. податку в рік, що є нікчемною сумою для громадян, що можуть дозволити собі утримувати такі апартаменти та будинки [11]. Фінансовий ефект від запровадження такого податку є незначним – надходження навряд чи перевищуватимуть затрати на його адміністрування, однак соціальний ефект буде дуже негативним.

Позитивним вважаємо приклад Чеської Республіки, де ставки аналогічного податку коригуються на коефіцієнти, що залежать від величини населеного пункту: від 0,3 у найменших адміністративно-територіальних одиницях до 4,5 у столиці держави м. Празі [12, 181]. Оцінку майна, визначення податкової бази, ставок та коефіцієнтів тут відносяться до компетенції центрального уряду. В Україні на урядовому рівні доцільно було б запровадити встановлення подібних коефіцієнтів, проте разом з тим і надати місцевим органам влади право на самостійне визначення

та встановлення додаткових коефіцієнтів залежно від місця розташування об'єкта у межах населеного пункту (за критерієм наближеності до центру, до рекреаційних зон тощо).

Так, керуючись досвідом Болгарії, де податок на нерухомість становить 0,25% від її балансової вартості, маємо змогу порівняти ефект від можливого впровадження зарубіжного досвіду. Застосовуючи фіксовану ставку оподаткування у розмірі 0,25% від ринкової вартості, до прикладу, помешкання в одному із престижних районів Києва площею 613 м² та орієнтованою ринковою вартістю 13390,00 тис. грн. принесло б до місцевого бюджету даного податку на суму більш ніж 33474 грн. при тому, що за сучасних умов його власник сплачуватиме до бюджету 13300 грн. За нашими підрахунками, запровадження розглянутої фіксованої ставки оподаткування дозволило б збільшити надходження податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, більш ніж у 2,5 раза.

У Франції існує три види місцевих податків на нерухомість: податок на майно – забудовані і незабудовані ділянки, і податок на житло. Податок на житло сплачується щорічно та обчислюється шляхом множення умовної орендної плати за місцевим земельним реєстром на відповідні коефіцієнти, що встановлюються на місцевому рівні. Місцева влада уповноважена також надавати за даним платежем пільги залежно від сімейного й матеріального становища платника.

У Німеччині податок на нерухомість накладається не залежно від призначення об'єкта оподаткування. Він справляється за загальною федеральною ставкою, проте множитья на місцевий коефіцієнт, що може становити від 280 до 600%, внаслідок чого кінцева ставка податку становить 1–2,1% вартості майна.

У Данії оподаткуванню підлягає й нерухомість, що використовується як готелі, офіси, заводи тощо. Податкова ставка тут становить 0,6–2,4%. В Іспанії базою оподаткуван-

ня слугує кадастрова вартість, що підлягає переоцінці кожних вісім років із посиланням на ринкову вартість землі та споруд. Податкові ставки в середньому становлять 0,4% для нерухомості у місті та 0,3% – у сільській місцевості. Схожою є практика справляння податку на нерухомість і у США – розмір сплачуваної суми залежить від стану будинку, місця його розташування та від того, проживає у ньому власник чи ні. Ставки можуть суттєво варіювати залежно від міста [13].

У контексті наведеного зарубіжного досвіду щодо оподаткування нерухомості вважаємо за доцільне запропонувати наступне:

- об'єктами оподаткування визначити як житлову, так і не житлову нерухомість;
- базою оподаткування визначити загальну площу об'єкта, а не лише житлову;
- на урядовому рівні запровадити встановлення коригуючих коефіцієнтів до ставок податку залежно від соціально-економічного становища регіону;
- надати право місцевій владі встановлювати додаткові коефіцієнти залежно від місця розташування об'єкта у межах населеного пункту та його технічного стану;
- визначити базою оподаткування ринкову (балансову) вартість об'єкта нерухомості у національній грошовій одиниці.

Вказані заходи дозволять збільшити надходження до місцевих бюджетів, справедливіше розподілити податкове навантаження (мешканці спальних районів сплачуватимуть менше, аніж власники престижної нерухомості), уникнути зловживань із Державним реєстром речових прав на нерухоме майно та оподаткувати тіньові доходи [13].

Одним із проблематичних аспектів місцевого оподаткування вважаємо те, що перелік обов'язкових платежів затверджується на державному рівні, без врахування інтересів місцевої влади та територіально-економічних відмінностей регіонів. Місцева влада має значно ширший доступ до

інформації про усі специфічні види діяльності на підвідомчій їй території, проте до її компетенції за сучасних умов не належить запровадження хоча би одного специфічного виду податків.

З огляду на зарубіжну практику забезпечення самостійності місцевих бюджетів, вважаємо за необхідне переглянути законодавче визначення межі податкової ініціативи місцевого самоврядування в Україні. Доцільним буде запровадження поряд із обов'язковими місцевими платежами також і факультативних податків і зборів – залежно від специфічних видів діяльності, що здійснюються на тій чи іншій території.

У реформуванні дохідної бази місцевих бюджетів серед європейських країн спостерігається тенденція до розширення можливостей застосування місцевих надбавок до ставки прибуткового податку. У Швейцарії та скандинавських країнах органи місцевого самоврядування додають свої власні надбавки до національної ставки прибуткового податку, адже національні ставки залишаються на досить низькому рівні, щоб дати більше простору для впливу на місцях. Не дарма саме ці місцеві органи влади, за оцінками експертів мають найвищі показники автономії. Це пояснюється тим, що прибутковий податок має набагато більший потенціал, ніж будь-який інший, що діє на місцевому рівні [14, 140].

У довгостроковому періоді на шляху до підвищення фіскальної спроможності місцевих податків і зборів в Україні, ймовірно, доведеться збільшувати їхні ставки. Це об'єктивно дозволить зменшити навантаження на бюджет та підвищити ефективність наданих послуг, проте може призвести до скорочення споживання і поглибити рецесію. Європейські уряди уже зустрічаються із цією проблемою: територіальні громади Польщі змінюють ставки податку на нерухомість залежно від фази економічного циклу; місцева влада у Данії намагається збільши-

ти надбавки до податку на доходи фізичних осіб, через що виникає її конфлікт з центральним урядом; британський уряд заморозив ставки місцевих податків.

Зрозуміло, що політика перегляду ставок у рамках сучасної економічної ситуації потребує виваженого підходу. Тому, зважаючи на значний потенціал місцевого оподаткування як каталізатора соціально-економічних зрушень у регіонах України, у разі провадження виваженої податкової політики на місцях, доцільно керуватись наступними принципами:

- достатній ступінь податкової децентралізації;
- надання можливості місцевій владі коригувати базу та ставки оподаткування у заздальгідь встановлених межах;
- обов'язковість надання компенсації за втрати доходів, спричинені рішеннями, прийнятими на державному рівні;
- забезпечення справедливого розподілу податкового тиску між платниками із різним достатком та на різних територіях;
- стабільність, економічна ефективність і максимальна нейтральність податків до соціальних, економічних та демографічних змін;
- уникнення занадто великої кількості місцевих податків, адже це підвищує втрати на їх адміністрування;
- забезпечення оптимальних умов для платників податків з метою уникнення ухилень від їх сплати.

Література

1. Микитюк І. С. Методичне забезпечення аналізу фінансової стійкості дохідної бази місцевого бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2012_19_1/Mykytyuk.pdf
2. Звіти про виконання Зведеного бюджету Тернопільського району за 2008-2012 рр.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 року № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Бюджетний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями на 24.04.2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
6. Онупрієнко А. Делегування державних повноважень органам місцевого самоврядування: проблемні питання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dep.kh.ua/dep/porady_deput/1319014751_9313.html
7. Кулик І. Шляхи удосконалення управління місцевими бюджетами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/conf/2012-2/doc/2/11.pdf>
8. Сошка Н. Суперечності та перспективи розвитку системи місцевого оподаткування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?operation=1&iid=783>
9. Звіти про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за 2007–2012 рр.
10. Терентьева О. Зарубіжний досвід державного регулювання земельного оподаткування // Правовий вісник Української академії банкієрської справи. – 2012. – № 2 (7). – С. 42-45.
11. Галузевий моніторинг / В. Пархоменко, Ю. Ганущак, Я. Рабошук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogueauc.org.ua/sites/dialogueauc.org.ua/files/files/mon1.pdf>
12. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів: Монографія / За ред. І. О. Луніної. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2010. – 320 с.
13. Офіційний сайт проекту “Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні: USAID від американського народу” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogueauc.org.ua/>
14. Розвиток місцевих фінансів в Україні та інших державах-членах Ради Європи: збірник науково-аналітичних та навчально-методичних матеріалів, нормативно-правових актів з питань місцевих фінансів / Деві К., Петері Г., Росіхіна В., Толкованов В. – К., 2011. – 240 с.

Микола ХАРКАВИЙ

МИТНИЙ ПОСТ-АУДИТ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ВІТЧИЗНЯНА ПРАКТИКА

Досліджено соціально-економічний зміст та функціональне призначення митного пост-аудиту. Виокремлено позитивні аспекти зарубіжного досвіду реалізації митних процедур та вітчизняні проблеми функціонування митного пост-аудиту. Визначено напрямки підвищення ефективності митного пост-аудиту в Україні.

Упродовж останніх років спостерігається швидке зростання міжнародної торгівлі, спричинення диверсифікацією світогосподарських зв'язків, нарощуванням темпів виробництва, розширенням товарного асортименту, а також поглибленням міжнародного поділу праці й транснаціональної кооперації.

Водночас інтеграція України у світове господарство й імплементація міжнародних норм і стандартів у галузі митної справи сприяють скороченню термінів та обсягів митних процедур, зокрема митного оформлення та митного контролю, проте такі трансформації не повинні вплинути на ефективність їх проведення, що зумовлює пошук нових підходів до організації та здійснення контрольних заходів у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Відтак особливої актуальності набуває така форма митного контролю, як проведення документальних перевірок суб'єктів ЗЕД після здійснення процедури митного оформлення, тобто перенесення значної частки контрольних заходів з митного кордону України до підприємств-суб'єктів ЗЕД. Процес реалізації таких заходів називають "митний пост-аудит", який передбачає, що частина контрольних заходів має здійснюватись після випуску товарів у вільний обіг на території України. Проблема

виконання бюджету актуалізує для митних органів України завдання забезпечення належного виконання платниками податків – суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності своїх грошових зобов'язань перед державою та підтверджує нагальність дослідження питань ефективного митного пост-аудиту.

Значною мірою проблема ефективності митних контрольних заходів обумовлена відсутністю відповідного теоретико-методологічного обґрунтування економічної природи митного пост-аудиту та концептуальних засад його організації.

Питанням організації митного аудиту присвячені праці І. Бережнюка, О. Вакульчик, С. Войтова, Т. Єдинак, О. Кнішек, П. Пашка, С. Терещенка та ін. Разом з тим, недостатньо досліджені наукою і потребують поглибленого вивчення концептуальні засади митного пост-аудиту. Відтак, метою статті є з'ясування реалій організації митного пост-аудиту в Україні в контексті виокремлення його домінант у зарубіжній практиці. Для досягнення зазначеної мети ставиться завдання визначити зміст і функціональне призначення аудиту у митній сфері, основи організації митного пост-аудиту в Україні та за кордоном і, на цій основі, сформулювати напрямки підвищення його ефективності.

Насамперед існує потреба у розумінні соціально-економічного змісту митного пост-аудиту. Загалом у науковій літературі та нормативно-правовій базі зустрічаються різні підходи до трактування сутності та практичної спрямованості аудиту у митній сфері (табл. 1).

Отже, митний пост-аудит є особливою формою митного контролю зовнішньоеко-

номічних операцій платника податку після завершення митного оформлення. Саме пост-аудит займає важливе місце при застосуванні системи управління митними ризиками та є важливим напрямком розбудови митної справи в контексті підвищення ефективності діяльності митних органів. Функції митного пост-аудиту представлені на рис. 1.

Таблиця 1

Дивергенція підходів до тлумачення поняття “аудит” у митній сфері

Джерело/автор	Зміст поняття
Закон України “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 № 3125-XII [7]	Аудиторська діяльність – підприємницька діяльність, яка охоплює організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг.
	Аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб’єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб’єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів.
	Аудит здійснюється незалежними особами (аудиторами), аудиторськими фірмами, які уповноважені суб’єктами господарювання на його проведення.
Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [9]	Законодавець визначення поняття “митний аудит” відсутнє.
Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) [10]	Система митного контролю містить у собі контроль на основі методів аудиту (сукупність заходів, за допомогою яких митна служба переконується у правильності заповнення декларацій на товари та достовірності зазначених у них даних, перевіряючи наявні у причетних до декларування осіб відповідні книги обліку рахунків, документи, облікову документацію та комерційну інформацію).
П. В. Пашко [11, 94, 98–99]	Митний аудиторський контроль – метод контролю за діяльністю економічних операторів шляхом перевірки їх рахунків, правильності обліку і систем, які фіксують та зберігають митну інформацію.
	Державний митний аудиторський контроль – один із заходів попереджень можливих митних правопорушень, застосування якого дасть можливість митній службі своєчасно й достатньою мірою виконувати економіко-регуляторну, захисну, фіскальну та інформаційно-статистичну функції митної політики, використовуючи існуючі кадрові можливості.
А. В. Агапова, С. Н. Шостак, А. С. Швець [1]	Митний аудит – підприємницька діяльність щодо незалежної перевірки бухгалтерського обліку, фінансової звітності, у тому числі спеціалізованої, економічних суб’єктів.
Е. П. Лунева [1]	Митний аудит – комплекс взаємопов’язаних заходів, що здійснюють митні органи з метою проведення перевірок діяльності учасників ЗЕД після завершення митного оформлення; господарюючих суб’єктів, які прямо чи опосередковано мають відношення до товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон (митні брокери, митні перевізники), а також власників документів, пов’язаних із таким переміщенням, із метою забезпечення дотримання законодавства та міжнародних договорів, контроль за виконанням яких покладено на митні органи.

Рис. 1. Функціональне призначення митного пост-аудиту [3]

Відповідно до законодавства та досвіду країн Європейського Союзу митний пост-аудит спрямований на [12]:

- контроль за імпортом після випуску товарів у вільний обіг;
- контроль пільгових режимів (транзит, зберігання вантажів на митних складах, переробка на митній території, тимчасове ввезення та ін.);
- перевірку організації управління операторів, внутрішніх процедур і систем, які використовують для реєстрації даних, що стосуються до експортних чи імпортних товарів;
- попередній аудит/перевірка економічних операторів – для надання права на застосування пільгових процедур і режимів (наприклад, спрощені процедури транзиту чи декларування).

У розвинених країнах пост-аудит забезпечує зазвичай більше 30% усіх митних

платежів. У Франції митні органи перевіряють близько 5% імпорту, решта 95% – підлягають контролю протягом 1–3 років після оформлення митних документів. У США в півтора рази менше працівників митних органів ніж в Україні, проте американські митники обслуговують в десятки разів більше суб'єктів ЗЕД завдяки пост-аудиту [8].

У 2012 р. митні надходження до бюджету Молдови склали 12 млрд. 612,2 млн. леїв, збільшившись на 6% порівняно з 2011 р. і на 29,9% – порівняно з 2008 р. За словами генерального директора Митної служби Тудора Баліцко, зростання митних надходжень стало можливим завдяки удосконаленню митного контролю, диверсифікації застосовуваних інструментів контролю, максимальному використанню потенціалу митного контролю за допомогою таких механізмів, як аналіз ризиків і

митний пост-аудит та ефективним реформам митної служби [2].

На основі аналізу ризиків аудиторські підрозділи митниці в КНР застосовують ідеологію “орієнтованого на ризик митного пост-аудиту”. Митна служба вибирає підприємства і товари з високим ступенем ризику для проведення особливого аудиту засобами збору й аналізу даних щодо ризику та стану імпоротної та експортної діяльності підприємства. На думку китайських митників, система митного пост-аудиту повинна сприймати аналіз ризиків як керівництво, аудит та управління підприємствами – як засіб та регулювання імпоротної та експортної поведінки підприємств – як мету [13].

У податковому законодавстві Кореї передбачено проведення трьох видів митного пост-аудиту:

1. Вибірковий аудит (Case-by-Case Audit), коли упродовж 90 днів після митного оформлення митний орган перевіряє підстави та правильність сплачених митних платежів за окремими деклараціями, котрі відбирає електронна система управління ризиками. Найчастіше цей вид аудиту спрямований на перевірку даних, заявлених при перетині кордону.

2. Плановий аудит (Planed Audit) – передбачає проведення контролю окремих угод суб'єктів ЗЕД, котрі характеризуються високим рівнем ризику порушення податкового законодавства. Такий аудит може здійснюватися з виїздом на підприємство для вивчення бухгалтерської документації та фактичної перевірки товарів або проводиться у місці розташування митного органу за наявною митною документацією.

3. Самостійний аудит (Comprehensive Audit) – проведення перевірки дотримання податкового законодавства самими суб'єктами ЗЕД [5, 73].

Стосовно України, то організаційне забезпечення митного пост-аудиту регламен-

товано Митним кодексом України (МКУ) від 13.03.2012 № 4495-VI. Згідно з МКУ митний контроль здійснюють безпосередньо посадові особи органів доходів і зборів шляхом проведення документальних перевірок дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів. Чинним Митним кодексом України передбачено проведення документальних виїзних (планових та позапланових) і документальних невиїзних перевірок, тематика яких систематизована на рис. 2.

Загальна характеристика документальних перевірок, які проводять митні органи, показана в табл. 2. Такий підхід до організації перевірок спрямований, насамперед, на забезпечення їх максимальної ефективності. Поділяємо думку Т. Єдинак, що під ефективною перевіркою можна вважати таку, яка відповідає таким умовам [6, 13–14]:

– суми донарахованих за результатами митного пост-аудиту платежів зі штрафами та пенею значно більші витрат на його проведення;

– існує висока ймовірність того, що донараховані суми будуть сплачені підприємством;

– наявність переконливої доказової бази для подальшого надання суду (у разі порушення та розгляду справи).

Саме розробка ефективної системи митного пост-аудиту сьогодні дозволяє митній службі виконувати своє основне завдання щодо захисту економічних інтересів держави та виконання суб'єктами ЗЕД законодавства України з питань митної справи.

Результати діяльності митних органів України у напрямку здійснення митного пост-аудиту показані в табл. 3. Так, за досліджуваний період незначною мірою зросла загальна кількість перевірок, проведених митними органами України. При

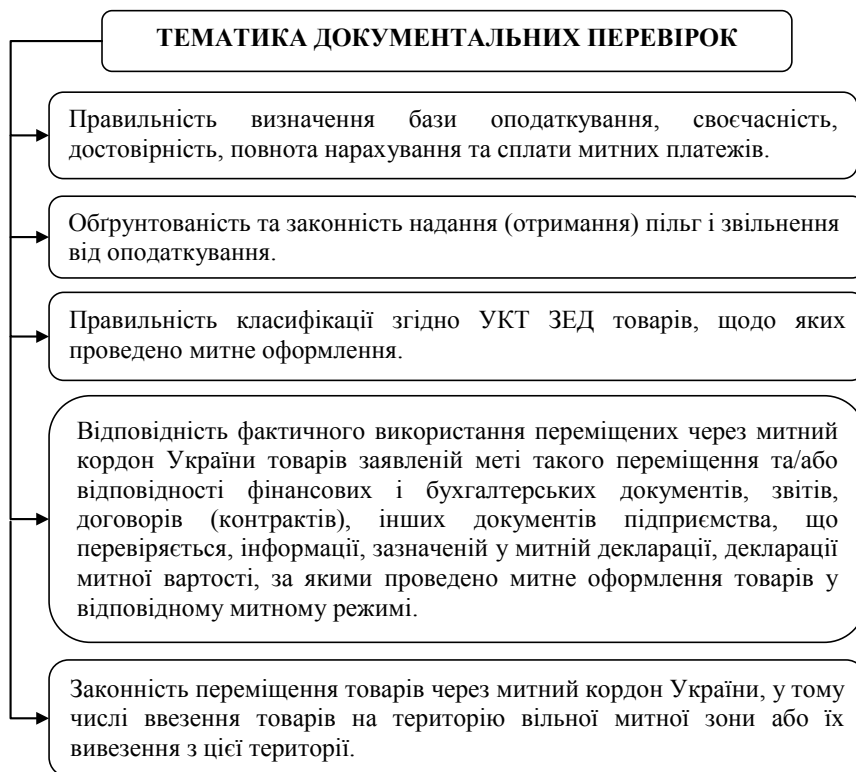

Рис. 2. Тематика документальних перевірок, що проводять митні органи України*

* Складено на основі [9].

цьому, зменшилася кількість документальних виїзних перевірок та збільшилася кількість невиїзних перевірок. За результатами перевірок у 2012 р. митними органами України донараховано 602,75 млн. грн., що в 1,7 рази більше показника 2011 р. Однак суми перерахованих коштів до Державного бюджету України за результатами перевірок склали у 2012 р. лише 102,18 млн. грн.

У свою чергу, Тернопільська митниця Міндоходів провела у 2012 р. 22 документальні перевірки платників податків, з них 8 виїзних планових, 2 виїзні позапланові та 12 невиїзних. Встановлено порушення законодавства України з питань митної справи на суму 961,0 тис. грн. Нарухування податкових зобов'язань за результатами

документальних перевірок здійснено через порушення щодо:

- правильності класифікації товарів – на суму 293,4 тис. грн.;
- заниження митної вартості товарів – на суму 616,5 тис. грн.;
- операцій з давальницькою сировиною – на суму 7,3 тис. грн.;
- отримання пільг і звільнення від оподаткування – на суму 43,8 тис. грн.

До Державного бюджету України за результатами проведених перевірок митницею перераховано 1 563,5 тис. грн., що в 1,6 рази більше, ніж у 2011 р.

Відтак, митний пост-аудит є ефективним інструментом реалізації фіскальних інтересів держави та одночасно виступає ді-

Таблиця 2

Організація документальних перевірок, що проводять митні органи України*

Документальні перевірки	Планова виїзна перевірка	Позапланова виїзна перевірка	Невиїзна перевірка
Порядок проведення	передбачена в плані-графіку митного органу та проводиться за місцезнаходженням підприємства, що перевіряється	не передбачена планами роботи митного органу і проводиться за наявності обставин (для прикладу, підприємством не подано в установлений строк митну декларацію; подано скаргу на прийняте за результатами перевірки податкове повідомлення-рішення)	проводиться в приміщенні митного органу
Частота проведення перевірки	не частіше одного разу на 12 місяців; не частіше одного разу на 30 місяців (для підприємств, які отримали статус уповноваженого економічного оператора)		
Тривалість проведення перевірки	не повинна перевищувати 30 робочих днів; строк перевірки може бути продовжений, але не більше ніж на 15 робочих днів		
Оформлення результатів перевірок	акт або довідка		

* Складено на основі [9].

Таблиця 3

Прагматичні аспекти митного аудиту в Україні за період 2011–2012 рр.*

Показники	2011	2012
Кількість проведених перевірок митними органами України, у т. ч.	1250	1260
документальні виїзні перевірки	440	431
документальні невиїзні перевірки	810	829
Донараховані суми за результатами перевірок, млн. грн.	354,37	602,75
Перераховано коштів до державного бюджету за результатами проведених перевірок, млн. грн.	572,48	102,18

* Складено на основі [14, 29–30].

євим механізмом забезпечення спрощення та гармонізації митних процедур.

Разом з тим, становлення митного пост-аудиту ускладнено низкою проблем, найголовнішими з-поміж яких є [4, 39–40]:

- домінування фіскальної направленості митної діяльності. Функція наповнення державного бюджету “швидкими” грошима непрямого оподаткування, а саме імпортом ПДВ, митом та акцизним податком, залишилася практично незмінною. Як наслідок, захисна функція митного оподаткування

практично повністю нівельована, а розвиток напрямків, що спрямовані на її забезпечення (зокрема й митного пост-аудиту), проводиться вкрай незадовільними темпами;

- нормативно-правове забезпечення. Митний пост-аудит (або ж “проведення документальних перевірок”) так і залишився однією з форм митного контролю;

- слабка методологічна база контрольно-перевірочної діяльності, що призводить до практичної неможливості дослідження низки важливих сторін діяльності суб'єкта

ЗЕД та його зовнішньоекономічних операцій з метою донарахування платежів, стягнення яких віднесено до компетенції митних органів. Вказані питання зумовлені декількома чинниками: по-перше, недостатнім освітнім, практичним досвідом та навичками більшості співробітників підрозділів митного аудиту; по-друге, недосконалістю та неповнотою розробки тематики перевіркової діяльності;

- нерозвинена система формування та аналізу ризиків підприємств на предмет можливого порушення норм митного та податкового законодавства не дозволяє досягти максимальної ефективності планування перевірок суб'єктів ЗЕД, а отже й максимального фіскального ефекту;

- недостатня кількість співробітників відділів митного пост-аудиту;

- слабка взаємодія підрозділів митного органу в частині реалізації функції митного пост-аудиту;

- нормативно-правова незахищеність митного аудитора;

- низький рівень матеріального забезпечення.

Таким чином, враховуючи позитивний зарубіжний досвід реалізації митних процедур та беручи до уваги вітчизняні проблеми функціонування митного пост-аудиту, зазначимо, що напрямками підвищення ефективності митного пост-аудиту в Україні мають стати:

- законодавче визначення поняття “митний аудит”;

- проведення стандартизації форм і методів контрольної діяльності митних органів;

- забезпечення митних органів кваліфікованими фахівцями у галузі аудиту, їх належне матеріальне забезпечення;

- розвиток системи аналізу та управління ризиками;

- налагодження тісної взаємодії між контролюючими органами України та мит-

ними органами іноземних держав щодо отримання попередньої інформації про товари та транспортні засоби до їх прибуття на митну територію України.

Отже, формування ефективної системи митного пост-аудиту значною мірою сприятиме виконанню митними органами своїх завдань і функцій: контролю за дотриманням законодавства України з питань митної справи, захисту економічних інтересів України, здійсненню митного контролю та митного оформлення товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, вдосконаленню форм і методів їх здійснення. Підводячи підсумок, зазначимо, що розвиток сучасної фінансової науки робить можливим і необхідним подальше проведення досліджень концептуальних засад організації митного пост-аудиту в Україні.

Література

1. Агапова А. В. *Таможенний аудит: державний контроль или підприємницька діяльність?* // *Ученые записки СПб филиала РТА*. – 2011. – № 2 (39). – С. 17–23.

2. *В I полугодии 2013 г. таможенные поступления в бюджет страны составили 6 млрд. 474 млн. леев* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allmoldova.com/moldova-news/1249086922.html>

3. Вакульчик О. М., Кнішек О. О. *Концептуальні засади діяльності митних органів з постмитних перевірок суб'єктів ЗЕД* [Електронний ресурс] // *Вісник Академії митної служби України. Серія: “Економіка”*. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vamsu_econ/2009_2/Vakulchysk,%20Knishek/Vakulchysk,%20Knishek.htm

4. Войтов С. Г. *Сучасна зумовленість та проблеми становлення національної системи митного постаудиту* // *Формування системи митного аудиту України: матеріали науково-практичного семінару*. – Хмельницький: Дер-

жавний науково-дослідний інститут митної справи, 2013. – С. 38–41.

5. Єдинак Т. Постмитний аудит як фактор забезпечення економічної безпеки країни: зарубіжний досвід та українська перспектива // Вісник Академії митної служби України. – 2008. – № 4. – С. 70–76.

6. Єдинак Т. С. Проблеми визначення ефективності митного постаудиту // Формування системи митного аудиту України: матеріали науково-практичного семінару. – Хмельницький: Державний науково-дослідний інститут митної справи, 2013. – С. 12–14.

7. Закон України “Про аудиторську діяльність” від 22.04.1993 № 3125-XII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>

8. Импортеры заждались упрощения “растаможки” и активизации пост-аудита [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ekonomika.eizvestia.com/full/importery-zazhdalis-uproshheniya-rastamozhki-i-aktivizacii-post-audita>

9. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

10. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643

11. Пашко П. Митний аудиторський контроль // Вісник КНТЕУ. – 2012. – № 5. – С. 89–101.

12. Пост-таможенный аудит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.customs.gov.md/files/Leaflet%20on%20PCCA_RUS.pdf.pdf

13. Система пост-таможенного аудита в Таможенній службі КНР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.carecprogram.org/uploads/events/2005/Risk-Management-Seminar/009_103_210_Day2-Post-Clearance-Audit-PRC-Paper-ru.pdf

14. Фрадинський О. А. Ефективність здійснення митного аудиту в Україні у 2010–2012 роках // Формування системи митного аудиту України: матеріали науково-практичного семінару. – Хмельницький: Державний науково-дослідний інститут митної справи, 2013. – С. 28–31.

Мар'яна ВИКЛЮК

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОДАТКОВОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЇЇ СКЛАДОВІ

Розглянуто наукові підходи трактування суті податкової безпеки. Проведено морфологічний аналіз досліджуваної дефініції. Обґрунтовано основні характеристики податкової безпеки.

Проведення широкомасштабної реформи у сфері оподаткування із прийняттям Податкового кодексу повинно сприяти значним економічним перетворенням в державі. Головною метою такої реформи має стати підвищення та забезпечення ефективності податкового регулювання, основними критеріями якого є збільшення доходів централізованих грошових фондів, зменшення податкового тиску на платників податків, спрощення процедури їх адміністрування тощо. Обов'язковою умовою досягнення зазначених цілей є належно функціонуюча система податкової безпеки, економіко-правова форма якої має забезпечити створення державою умови для взаємодії інтересів особистості, підприємницьких структур й держави, упровадження принципу взаємної відповідальності суб'єктів оподаткування.

Ключові напрямки реалізації зазначених податкових реформ передбачені Програмою економічних реформ Президента України на 2010–2014 рр. “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава”, що спрямована на виконання таких двох завдань: повне використання стимулюючої функції податків та ліквідація умов існування тіньового сектору економіки через зменшення податкових ставок (єдиний соціальний внесок, ПДВ) та встановлення про-

гресивної шкали податку на доходи фізичних осіб, анулювання пільгового оподаткування для спецрежимів. Запропоновані зміни у податковій системі дозволять усунути структурні диспропорції в економіці [1], а за визначених умов та їх дотримання – забезпечити належний рівень податкової безпеки.

Декларовані зміни в економіці спонукали до того, що протягом останніх років інтерес вітчизняних і зарубіжних науковців до вивчення фундаментальних засад податкової безпеки набуває неабиякого розвитку. Це зумовлене тим, що її рівень відображає в цілому ефективність податкової системи, визначає синхронність бюджетних надходжень і баланс інтересів держави, суб'єктів господарювання і суспільства в процесі їх економічного відтворення. Досліджувана проблематика відображена в працях вітчизняних науковців О. Баранецької, Ю. Бережної, Т. Єфименко, Ю. Іванова, В. Іщенко, В. Матвєєвої, В. Мартинюка, Є. Медведкіної, Ю. Полянської, А. Соколовської, Н. Прокopenко, а також зарубіжних: Б. Воронцова, В. Коробова, М. Скворцової, І. Темофєєвої, Д. Тихонова, А. Цвілій-Букланової та ін.

Надаючи високу оцінку їх доробкам, необхідно зауважити, що податкова безпека є достатньо новою економічною категорією у наукових колах і державному управлінні, а трактування її суті є неоднозначним. Відпо-

відно зазначене й актуалізує необхідність виконання досліджень з метою систематизації існуючих теоретичних положень та їх удосконалення на основі об'єктивності функціонування законів податкової системи держави, зокрема: закону зумовленості податків обсягом суспільно необхідних функцій держави; закону відповідності податкової системи держави особливостям її соціально-економічної і політичної систем; закону відповідності форм оподаткування рівню розвитку фіскальних інститутів, податкової техніки і технологій, що характеризує внутрішню умову самозбереження податкової системи як цілісності [2, 32].

Метою дослідження є обґрунтування наукових підходів щодо визначення суті податкової безпеки на основі вивчення основних характеристик, у контексті забезпечення її на рівні держави та платників податків.

Існуючі визначення дефініції “податкова безпека” демонструють розбіжність поглядів, пов'язану з тим, що автори наділяють досліджуване поняття наступними визначальними ознаками (табл. 1): можливість, гармонійність, захищеність, гарантованість, оптимальність, забезпеченість, спрямованість, запобігання, виявлення, попередження, ефективність, своєчасність, стабільність, збалансованість тощо.

Зазначене характеризує складність досліджуваного поняття, оскільки з одного боку податкова безпека характеризує певний стан, що забезпечує захист інтересів платників податків та суб'єктів, що задіяні у розподілі ВВП через механізм оподаткування; з другого – це певна властивість системи, що здатна забезпечити своєчасність виконання податковою системою своїх функцій та адекватність її реагувати на зміни податкової політики держави під впливом групи чинників; з третього – здатність протистояти ризикам та небезпекам, оптимізувати, а за окремих умов мінімізувати

їх вплив на усіх учасників податкових відносин. У зв'язку із цим проблема єдиного підходу до трактування змісту податкової безпеки досі не досягнула.

Науковці О. Баранецька, В. Мартинюк, Л. Максимов, Н. Костіна, М. Скворцова, І. Комарницький, І. Франів, О. Грачов акцентують увагу на тому, що “особливе місце в системі національних інтересів посідають фіскальні інтереси, оскільки реалізація спрямувань на демократичні ринкові перетворення значною мірою залежить від забезпечення ефективного функціонування бюджетної та податкової сфери” [7, 84]. На їх думку податкова безпека спричиняє значний вплив на ефективність саме бюджетної політики, оскільки через стимулювання ділової активності суб'єктів господарювання визначає рівень та структуру податкових надходжень і, відповідно, її розглядають як оптимальний механізм наповнення бюджетів різних рівнів фінансовими ресурсами.

Проте, на нашу думку, розгляд цього важливого поняття у зазначеному контексті не враховує того, що податкова безпека, як невід'ємна і водночас взаємопов'язана складова фінансової системи, здатна подолати протиріччя, що виникають внаслідок перерозподілу частини фінансових ресурсів між суб'єктами суспільного відтворення за умови оптимізації їх податкового навантаження і, навпаки, загострити їх через надмірне фіскальне спрямування податкової системи. Внаслідок цього формуються податкові загрози, які негативно впливають на податкову безпеку усіх рівнів, а тому її вплив на економічні процеси може бути як активізуючий, так і стримуючий.

Лише окремі дослідження вітчизняних та іноземних науковців присвячені податковій безпеці як самостійній складовій фінансової безпеки держави і доводять її визначальне значення в економічному розвитку та фінансовій системі (В. Коробов, Є. Мед-

**Морфологічний аналіз визначення дефініції “податкова безпека”
у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі**

Автор і джерело	Трактування суті “податкова безпека”
А. Цвилий-Букланова [3, 15]	Підсистема національної безпеки держави – це стан податкової системи, за якого забезпечується гарантований захист і гармонійний розвиток всієї податкової системи держави, можливість податкових інструментів захищати національні інтереси держави, підтримувати соціально-економічну стабільність суспільства, а також формувати достатньо фінансових ресурсів для держави і місцевого управління, успішне протистояння існуючим загрозам податкової системи.
В. Іщенко [4, 36]	Частина фінансової безпеки держави, яка визначається наявністю сформованої податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує достатнє наповнення за рахунок податкових надходжень дохідної частини бюджету для виконання державою своїх функцій, а також забезпечує розвиток реального сектору економіки та соціальний захист населення.
І. Темофєєва [5, 24]	Стан податкової системи, за якого забезпечується гарантування захисту податкових інтересів держави, бізнесу і суспільства від внутрішніх та зовнішніх загроз.
Ю. Іванов, Ю. Бережна [6, 9]	Інтегрована підсистема економічної безпеки, яка впливає на фінансове забезпечення всіх її складових: інноваційно-технологічної, інвестиційної, енергетичної, сировинно-ресурсної, продовольчої, соціальної, експортної, імпоротної та міжнародно-інтеграційної безпеки.
Д. Тихонов [8, 98]	Стан економіки та інститутів влади, який забезпечує гарантоване надходження податкових платежів до бюджету, захист національних інтересів, соціальну спрямованість податкової політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів.
В. Коробов [9, 6–9]	Спосіб забезпечення права держави на податкові доходи, характеризує стійкість її наповнення податковими платежами.
И. Кучеров [10, 63]	Стан податкової системи, за якого забезпечується безперервне та достатнє фінансування держави і муніципальних утворень за допомогою справляння податків і зборів навіть за наявності у неї загроз і негативних впливів з боку порушників податкового законодавства.
Є. Медведкіна [11]	Визначається ефективністю податкової політики держави, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків.
И. Чурсина [12, 6]	Ресурсний фактор держави (можливість наповнення бюджету); інструмент впливу на економічні та соціальні процеси (впливає із регулюючої функції податків); чинник зворотного зв'язку і залежності держави від платників податків.
О. Баранецька, В. Мартинюк [7, 84]	Фіскальна безпека держави визначається ефективністю фіскальної політики, яка забезпечує реалізацію фіскальних інтересів держави як суспільного інституту і має задовольняти вказані інтереси на двох рівнях: необхідному та достатньому.
Ю. Полонська [13, 282]	Податкова безпека підприємства – це Комплексний захист від факторів зовнішнього та внутрішнього середовища системи податкового планування на підприємстві.
І. Кеменяш [14]	Податкова безпека підприємства (бізнесу) – це процес виявлення (знаходження), попередження і припинення загроз (фактів, явищ і дій), що можуть заподіяти матеріальний або моральний збиток бізнесу внаслідок виконання податкових платежів.

* Складено автором.

ведкіна, А. Сухоруков, І. Темофєєва, А. Цвілій-Букланова). Переважно їх праці присвячені розгляду податкової безпеки на рівні держави, суть якої полягає в ефективності податкової політики, яка має оптимально поєднувати фінансові інтереси держави й інтереси платників податків. З позицій фінансової достатності проблема податкової безпеки зводиться до забезпечення держави таким обсягом податкових надходжень, який є оптимально необхідним для виконання державою функцій згідно з вимогами проголошеної економічної доктрини [11].

У праці І. Темофєєвої ґрунтовно розглянуто зміст податкової безпеки та місце в економічній і фінансовій безпеці держави. Доктринальне поняття податкової безпеки, на думку автора, має консолідувати податкові інтереси як представників держави, так і представників бізнесу, громадських організацій, а також кожного окремого громадянина. Тому суб'єктний склад податкової безпеки представлений інтересами бізнесу, суспільства, держави, що співвідноситься з національною безпекою як частина до цілого, як підсистема національної економічної безпеки. Визначення суб'єктного складу концепції податкової безпеки дозволяє уточнити й розширити її в термінологічних категоріях такими поняттями, як “податкова безпека

суспільства”, “податкова безпека бізнесу”, “податкова безпека держави” [5, 24].

Результати аналізу наукової літератури дають підстави для висновків, що всебічно розглядати податкову безпеку необхідно через вивчення її типів, видів, моделей побудови, рівня та сфери функціонування, напряму та ступеня забезпечення, часу реалізації та виміру. Такий підхід дав можливість класифікувати податкову безпеку за відповідними напрямками дослідження, що дозволило більш ґрунтовно охарактеризувати її економічний зміст та прикладні аспекти формування (рис. 1).

Беззаперечним є те, що сукупність соціально-політичних цілей будь-якої держави виявляється через її економічний вплив на суспільні відносини суб'єктів господарської діяльності, які володіють різною соціальною цінністю і вимагають відповідного забезпечення податкової безпеки через формування різноманітних варіантів таких взаємовідносин. Відповідно до цього І. Темофєєва запропонувала наступні моделі податкової безпеки залежно від побудови економічної системи держави: ліберальна – мінімізація участі держави у фінансуванні соціальних програм, пріоритетне розширення бізнесу, забезпечення податкової безпеки бізнесу, пріоритетність політики

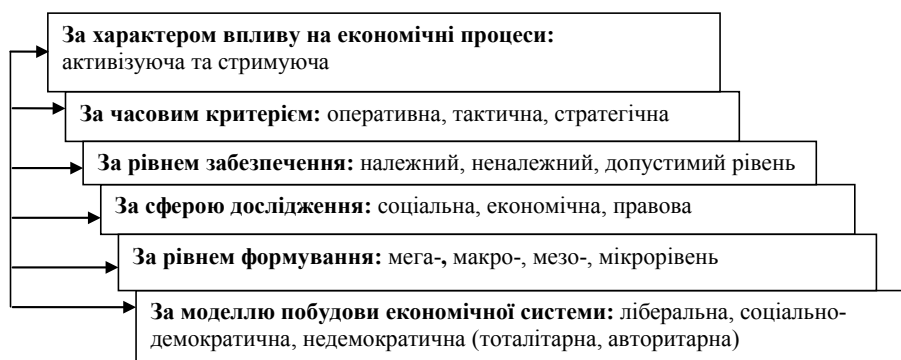

Рис. 1. Класифікація податкової безпеки за напрямками її дослідження

* Побудовано автором.

економічного розвитку над соціальними програмами; соціал-демократична – забезпечення належного рівня податкової безпеки держави та суспільства шляхом зниження соціальної напруги між багатими і бідними членами суспільства через високий рівень оподаткування перших, реальну соціальну підтримку громадян, державне фінансування соціальних програм, одночасне поєднання правових та інфраструктурних методів забезпечення податкової безпеки; тоталітарна (недемократична, авторитарна) – використання імперативних методів, максимізація податків шляхом диктатури задля відновлення економічного потенціалу держави та подолання кризи, переважання інтересів держави над інтересами суспільства [5, 25–26].

Варто зазначити, що саме форма розвитку економіки та суспільства зокрема й визначає складність досліджуваного поняття, різнобічність якого полягає в тому, що податкова безпека характеризується водночас правовим, соціальним та економічним характером. Це обумовлює необхідність забезпечення належного рівня податкової безпеки шляхом впорядкування напрямів податкової політики держави, регіонів та господарюючих суб'єктів, враховуючи тісноту взаємозв'язку із загальною фінансово-економічною, соціальною політикою через їх правове регламентування.

В *економічному аспекті* податкову безпеку характеризують як постійне, однак динамічно мінливе явище, яке відображає ступінь і характер наповненості фінансовими ресурсами бюджетів різного рівня, що залежить від темпів розвитку економіки, приросту ВВП, рівня інфляції та ступеня податкового навантаження господарюючих суб'єктів, задіяних у суспільному відтворенні. З цього приводу дуже часто у фінансовій теорії розглядається фіскальна або економічна ефективність податків та систе-

ми оподаткування, які й визначають рівень ефективності податкової безпеки.

У згаданому вище контексті ефективність – це співвідношення результатів і витрат. Однак навіть із такого початкового визначення вже виникає суперечність, що вважати результатом, а що витратами. Це зумовлено двоїстістю природи оподаткування, коли держава має мобілізувати достатній у її розумінні обсяг податків та зборів, щоб забезпечити виконання її функцій. Далі цю величину можна порівняти з витратами на збір податків, і якщо сума витрат виявилася низькою порівняно із сумою зібраних податків, то справляння податків можна вважати ефективним. Проте це лише один бік проблеми. Якщо у розумінні платників зібрана сума податків виявиться великою, то це може викликати стримування підприємницької та інвестиційної активності, перехід бізнесу у тінь, що призведе до скорочення обсягів зібраних податків. У такому випадку систему оподаткування не можна вважати ефективною [4, 38], а за таких умов податкову безпеку – безпечною для суб'єктів податкової системи.

У правовому контексті податкову безпеку варто розглядати як спосіб регулювання податкової системи шляхом створення умов справедливого оподаткування суб'єктів суспільного відтворення та декларування цих умов у законодавчих актах. При цьому регламентовані положення – це не лише ідея, а практичний інструмент реалізації окремих програм, що забезпечує “по-перше, фактичну відсутність можливостей спрямування фінансових потоків в незакріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання і, по-друге, до мінімуму знижують можливості зловживання фінансовими ресурсами” [15, 304].

Однак в умовах постійної політико-економічної кризи, важко запобігати зазначеним зловживанням, оскільки законодавство України у сфері оподаткування характеризується

економічно необґрунтованими розбіжностями та складністю. Це стосується суперечностей податкового та бухгалтерського обліку, різностороннього трактування порядку віднесення витрат та доходів на об'єкт оподаткування, нечіткістю схем розрахунку фінансового результату, податку на прибуток, єдиного соціального внеску, ПДВ тощо.

Із соціального погляду податкову безпеку варто розглядати як захищеність балансу інтересів держави, суб'єктів господарювання та населення внаслідок раціонального оподаткування та надання податкових пільг, справляння податків та оптимального перерозподілу податкових надходжень між усіма суб'єктами фінансової системи, формування ефективної податкової культури та дисципліни, що забезпечує належний рівень їх податкової безпеки.

Динамічний розвиток економіки, суспільства та раціональність управління бюджетними ресурсами визначаються особливостями формування податкової безпеки держави, що має задовольняти інтереси суспільства, економічних агентів та держави на достатньому чи належному рівні за умови функціонування раціональної податкової системи.

Держава, як суб'єкт системи оподаткування, для забезпечення ефективної податкової безпеки, повинна постійно здійснювати регулювання і стимулювання економіки шляхом оптимізації рівня оподаткування суб'єктів господарювання та населення, що несуть податкову відповідальність за порушення податкового законодавства, чим і визначають власний рівень податкової безпеки.

Зазначене визначає необхідність у здійсненні комплексного дослідження податкової безпеки через ієрархічність її формування та функціонування. З цього приводу варто погодитись із думкою К. Кочеткової та О. Литвинова, які стверджують, що "сьогодні існують всі підстави говорити про багато-

рівневу систему податкової безпеки на рівні держави, окремих регіонів, підприємств, а також окремої особи. Це означає, що з податковою системою пов'язані інтереси не тільки суспільства і держави, але й усіх громадян, груп населення, підприємств і організацій. Надання державою членам суспільства суспільних благ і послуг, пов'язаних зі створенням нових робочих місць, підтримкою загальної зайнятості, соціальним забезпеченням і соціальним захистом, а також їх кількість і якість практично повністю залежать від масштабів податкового потенціалу країни. Податки і податкова політика повинні сприяти забезпеченню розвитку економіки, фінансової системи і фінансових відносин у країні і регіонах для того, щоб були сформовані необхідні фінансові умови та ресурси для соціально-економічного розвитку держави і її регіонів" [16].

Саме тому серед наукових праць найбільше уваги присвячено розгляду податкової безпеки на рівнях її формування: мікро-, мезо-, макро- та мегарівень. Через призму мікрорівня податкова безпека розглядається на рівні суб'єкта господарювання або індивідуальної особистості; мезорівня – з точки зору регіону чи окремих територій; макрорівня – держави; мегарівень визначає забезпеченість податкової безпеки держави як складової міжнародної податкової безпеки. Серед прихильників такого напряму дослідження варто відзначити праці В. Альошин, Ю. Бережної, Ю. Іванова, В. Овчинникова, І. Темофєєвої, Е. Челишева тощо.

Якщо розглядати податкову безпеку на мікрорівні (суб'єкта господарювання), серед науковців переважає думка, що вона виступає одним із вагомих елементів податкового планування, котре спрямоване на забезпечення безпеки податкових проектів та ризиків пов'язаних із ними (Полонська Ю., Грачов О., Загородній А., Єлисеєв А.). При цьому податкову безпеку підприємства розглядають у

широкому розумінні, що “включає в себе технічний захист інформації, соціальну складову, а на етапі вибору оптимального рішення в податковому плануванні податкова безпека виступає важливим критерієм оцінювання та вибору” [13, 280].

Серед науковців домінує спільне розуміння економічної природи податкової безпеки, а саме: це відповідний стан податкової системи, якому властиві стійкість, системність і стабільність всіх її складових; передбачає здатність задовольняти і захищати інтереси усіх учасників податкової системи, протистояти загрозам як зовнішнього, так і внутрішнього впливу; можливість забезпечення максимально повного використання податкового потенціалу держави з урахуванням інтересів суб'єктів оподаткування; результативне застосування переваг національної податкової системи в глобалізаційних умовах її функціонування.

Заслуговує на увагу комплексне дослідження К. С. Котьонова, який стверджує, що створені державою умови оподаткування та дотримання підприємством податкової дисципліни формують певний рівень податкової безпеки. Задля більш детального визначення ролі податкової безпеки в економічному вирівнюванні підприємств, на думку автора, доцільно розглядати сутність податкової безпеки у двох аспектах [17]: зовнішньому, суть якого полягає в тому, що стан оподаткування в країні, за якого забезпечується гармонізація інтересів платників і держави шляхом установлення обґрунтованих податків, забезпечення чіткості порядку їх стягнення на базі досконалого податкового законодавства за умови наявності рівня справедливості оподаткування; внутрішньому, який ґрунтується на тому, що фінансово-економічний стан платника податків, котрий забезпечує мінімізацію податкових ризиків шляхом дотримання податкової дисципліни (вчасно й у повному обсязі сплачуються по-

датки), за умови забезпечення захисту платників податків із боку держави.

З метою комплексного дослідження та удосконалення сучасного розуміння економічної природи податкової безпеки, ми застосували підхід, що полягає у можливості вивчення податкової безпеки, як явища, через якісне обґрунтування системи “загрози-ризиків-інтереси-захист” (threats-risks-interests-defence – TRID-підхід).

TRID-підхід дозволяє більш повно визначити суть, зміст та економічну природу податкової безпеки, мету, завдання, методи та принципи формування, якісну і кількісну характеристику впливу на усіх рівнях функціонування та можливість її зміни за визначених умов. При цьому вартим уваги є дуалістичність зазначеного підходу, оскільки держава (як уособлення суб'єкта справляння податків) та платники податків (як суб'єкти податкової системи та одночасно об'єкти, на які спрямована дія механізму оподаткування) мають різні інтереси та відповідно потребують застосування різних методів і форм захисту від існуючих загроз та можливих ризиків (табл. 2).

Податкова безпека, як об'єктивне явище, характеризує можливість збереження суб'єктами податкової системи результатів своєї діяльності й усвідомлення, що ці результати формуються під впливом зовнішніх і внутрішніх загроз та підлягають ризикам. Основна роль держави полягає у мінімізації податкових ризиків шляхом уникнення ситуацій, що фактично створюють загрози податковій безпеці суб'єктів господарювання, особистості національної економіки зокрема.

Таким чином, при забезпеченні та підтримці високого соціально-економічного рівня життя не можна не враховувати існуючі податкові проблеми, зумовлені фіскально-імперативною неадекватністю держави щодо платників податків, які підштовхують до виникнення деструктивних факторів та

**Дуалістична модель основних характеристик податкової безпеки
із застосуванням TRID-підходу***

ЗАГРОЗИ (THREATS)		РИЗИКИ (RISKS)	
Держава	<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень податкової культури; – податкова корупція; – ухилення від оподаткування; – надмірні витрати на утримання державного податкового апарату; – необґрунтовані розбіжності у чинному податковому законодавстві; – змінність податкової політики; – зростання податкового боргу; – нераціональність використання податків 		<ul style="list-style-type: none"> – недоотримання доходів бюджетів різних рівнів внаслідок скорочення податкових платежів; – обмеженість виконання своїх функцій державою; – постійне зростання бюджетного дефіциту, розриву між доходами та видатками; – скорочення фінансування державних програм; – зростання фіскальних злочинів і зловживань
Платник податків	<ul style="list-style-type: none"> – нерівномірний та необґрунтований розподіл податкового тягаря між суб'єктами господарювання; – висока частка господарюючих суб'єктів, які функціонують у тіні; – відтік національного капіталу в економіку зарубіжних країн; – надмірне втручання в господарську діяльність підприємств контролюючих державних органів 		<ul style="list-style-type: none"> – збільшення податкового тиску, а відтак, зростання і податкових зобов'язань; – можливість донарахувань і необґрунтованих платежів та штрафів за ненавмисне порушення законодавства; – помилки та недоліки при складанні податкової звітності, плануванні та організації господарської діяльності, бізнес-проектуванні; – можливість потенційного банкрутства
ІНТЕРЕСИ (INTERESTS)		ЗАХИСТ (DEFENCE)	
Держава	<ul style="list-style-type: none"> – своєчасність та повнота податкових надходжень; – збалансованість інтересів між суб'єктами фінансової системи внаслідок розподілу ВВП; – забезпечення ефективності функціонування податкової та бюджетної системи; – стимулювання розвитку бізнесу, пріоритетних напрямів економіки 		<ul style="list-style-type: none"> – реалізація механізму оподаткування шляхом стабілізації чинного законодавства, що його регулює; – створення належних умов ведення бізнесу та його оптимального оподаткування; – формування обґрунтованих податкових пільг та кількості податкових зборів; – спрощення процедури адміністрування податків
Платник податків	<ul style="list-style-type: none"> – можливість виконання обов'язку громадян, суб'єктів господарювання сплачувати своєчасно та в повному обсязі податки та збори; – отримання достатньо ресурсів для фінансування життєдіяльності господарюючими суб'єктами та громадянами, внаслідок справедливого розподілу ВВП; – формування економічної справедливості та свідомості між учасниками оподаткування та споживачами товарів, робіт, послуг 		<ul style="list-style-type: none"> – компетентність податкових працівників та можливість проводити фахову роз'яснювальну роботу серед платників податків; – прозорість та спрощення податкового обліку для господарюючих суб'єктів; – можливість справедливого вирішення спорів між платниками податків та органами їх справляння; – зменшення кількості податкових перевірок

* Складено автором.

загроз у податковій системі, тривожну динаміку вирішення податкових спорів та податкових правопорушень, інтеграцію економіки в міжнародний податковий простір [5, 25].

При цьому податкові ризики варто розглядати різнобічно, адже рівень податкової безпеки та ризики, пов'язані із нею, мають одночасно соціальні, структурні, регіональні (територіальні) та кримінальні загрози як для національної, так і фінансової безпеки зокрема.

Синтезуючи проведені дослідження та опираючись на запропонований TRID-підхід, ми дійшли висновку, що під податковою безпекою необхідно розуміти такий стан податкової системи, який визначає гармонізацію процесу оподаткування та справляння податків за умови ефективного управління ризиками і загрозами, що виникають у податковій сфері, шляхом вжиття необхідних заходів з боку виконавчих органів для задоволення інтересів держави,

суспільства та платників податків (суб'єктів господарювання, організацій, населення).

Податкова безпека, як невід'ємна частина фінансової безпеки суспільства, є сполучною ланкою між економікою і бюджетною системою, забезпечує ефективність перерозподілу коштів між господарюючими суб'єктами, фізичними особами і державою та виконує наступні функції: фіскально орієнтовану, соціально забезпечуючу, регулюючу, регламентуючу та стимулюючу.

Література

1. Про заходи щодо забезпечення ефективності реалізації Програми економічних реформ на 2010–2014 роки “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 21 грудня 2010 року № 1154/2010. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія та практика становлення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01. – К., 2002. – 32 с.
3. Цвилий-Букланова А. А. Налоговый контроль в системе обеспечения налоговой безопасности государства: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юр. наук.: спец. 12.00.14 – “Административное право, финансовое право, информационное право”. – Челябинск, 2011. – 32 с.
4. Іщенко В. В. Податкова складова фінансової безпеки держави // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С. 35–40.
5. Темофеева И. Ю. Налоговая безопасность государства, бизнеса и общества: концепция и методология: автореф. дис. на соискание ученой степени док. эк. наук.: спец. 12.00.14 – “Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т. ч. экономическая безопасность)”. – М., 2011. – 53 с.
6. Іванов Ю. Б., Бережна Ю. В. Податкова безпека: сутність та умови забезпечення // Економіка розвитку. – 2010. – № 2(54). – С. 9–11.
7. Баранецька О., Мартинюк В. Національні інтереси України в сфері фіскальної безпеки // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 83–87.
8. Тихонов Д. Н. Основы налоговой безопасности. – М.: Аналитика-Пресс, 2002. – 224 с.
9. Коробов В. В. Финансовая безопасность в системе государственного финансового контроля: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эк. наук.: спец. 08.00.10 “Финансы, денежное обращение и кредит”. – Иванов, 2010. – 18 с.
10. Кучеров И. И. Налоговое право России: Курс лекций. – М.: Учебно-консультационный центр “ЮрИнфоР”, 2001. – 360 с.
11. Медведкіна Є. О. Теоретико-методологічні засади забезпечення фінансової безпеки національних економік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2011_1/tom1T/249.pdf.
12. Чурсина И. Влияние теневой экономики на налоговую составляющую экономической безопасности: автореф. ... канд. экон. наук. – М., 2009. – С. 24.
13. Полонська Ю. М. Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття управлінських рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки // Комунальне господарство міст. – 2011. – № 100. – С. 277–284.
14. Кеменяш І. Г. Проблеми податкової безпеки підприємницької діяльності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Economics/28255.doc.htm.
15. Фінанси: Підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін.; За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
16. Кочеткова К. Ю., Литвинов О. І. Проблеми податкової безпеки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/36_PWMN_2010/Economics/76625.doc.htm.
17. Котеньова К. С. Вплив податкової безпеки на економічну нерівність підприємства // Торгівля і ринок України: темат. зб. наук. пр. – Вип. 31. – Т. 2 / Голов. ред. О. О. Шубін. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2011. – С. 252–257.

Олена ТАРАСОВА,
Ольга ТУЗОВА

СИСТЕМНО-ДИНАМІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Досліджено сутність та роль депозитної політики у формуванні ресурсної бази комерційного банку. Розроблено системно-динамічну модель управління депозитною політикою банку. Обґрунтовано рекомендації щодо підвищення ефективності організації депозитних операцій.

З переходом до ринкової моделі економіки істотно змінилися умови функціонування банківської системи. Значно звузилися ресурси загальнодержавного позичкового фонду, з'являються принципово нові умови мобілізації коштів банками, формується ринок банківських ресурсів і розвивається конкурентна боротьба між банками за залучення грошових коштів.

Від ефективності управління депозитами фізичних та юридичних осіб багато в чому залежать найважливіші показники діяльності банку. У зв'язку з цим назріла гостра необхідність пошуку ефективних методів аналізу і прогнозування економічних показників банківської діяльності. З цією метою було розроблено безліч математичних та економетричних моделей, що визначають, в основному, форми залежності між окремими факторами. Для аналізу та прогнозування складних економічних систем більш ефективними є методи системно-динамічного моделювання.

Теоретичні і практичні аспекти формування банками депозитних ресурсів, методи управління ними, проблеми активізації депозитної діяльності банків досліджували вітчизняні і зарубіжні учені та практики: Г. Асхауер, О. Бартош, І. Бланк, О. Васю-

ренко, В. Геєць, А. Герасимович, О. Гриценко, О. Заруба, А. Кириченко, В. Колесніков, П. Конюховський, Л. Кроливецька, А. Мороз, С. Науменкова, Л. Примостка, П. Роуз, Дж. Сінкі, Т. Смовженко, В. Уоскін, Л. Хміль та ін.

Метою статті є дослідження механізму формування депозитної політики банку, розробка системно динамічної моделі формування депозитів та практичних рекомендацій щодо оптимізації депозитної політики.

Найбільш суттєвим і важливим джерелом формування та збільшення ресурсної бази комерційних банків є депозитні операції. Згідно із Положенням про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами [2] вкладна (депозитна) операція – це операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами. Об'єктами депозитних операцій є вклади (депозити) – це гроші, передані в банк їх вкладником для зберігання, та які залежно від умов зберігання обліковуються на тому чи іншому банківському рахунку [4, 73].

На процес формування заощаджень впливають різноманітні фактори, їх можна систематизувати, поділивши на п'ять груп [4, 88]:

- 1) основним фактором першої групи є державна політика країни;
- 2) фактори другої групи пов'язані з динамікою основних економічних показників рівня інфляції, процентних ставок, безробіття тощо;
- 3) третя група факторів стосується розвитку банківської системи та системи кредитно-фінансових інститутів;
- 4) четверта – це поінформованість та довіра населення щодо діяльності комерційних банків;
- 5) п'ята група факторів визначається демографічною ситуацією в країні.

Банки, залучаючи кошти та намагаючись їх розмістити й отримати дохід з урахуванням ринку, на якому він здійснює свою діяльність, спираються на наступні принципи [8]: забезпечення оптимального рівня витрат; безпеки операцій банку;

забезпечення надійності. Дотримання вищезазначених принципів дає змогу банку сформувати як стратегічні, так і тактичні напрямки в організації депозитних операцій, забезпечуючи тим самим ефективність та оптимізацію його депозитної політики.

Проведення наукової обґрунтованої депозитної політики повинно спонукати підприємства, організації і населення зберігати свої поточні грошові доходи і нагромадження на тих чи інших депозитних рахунках та зацікавлювати банки у розвитку різних видів вкладів, впровадженні нових, більш прогресивних форм депозитних рахунків [7, 26].

Для більш детального вивчення й аналізу механізму залучення депозитів у банку, а також для визначення їх місця у формуванні банківського прибутку була побудована діаграма причинно-наслідкових зв'язків (рис. 1).

Діаграма складається з двох блоків. Перший, загальний блок, описує діяльність банку в цілому і механізм формування його

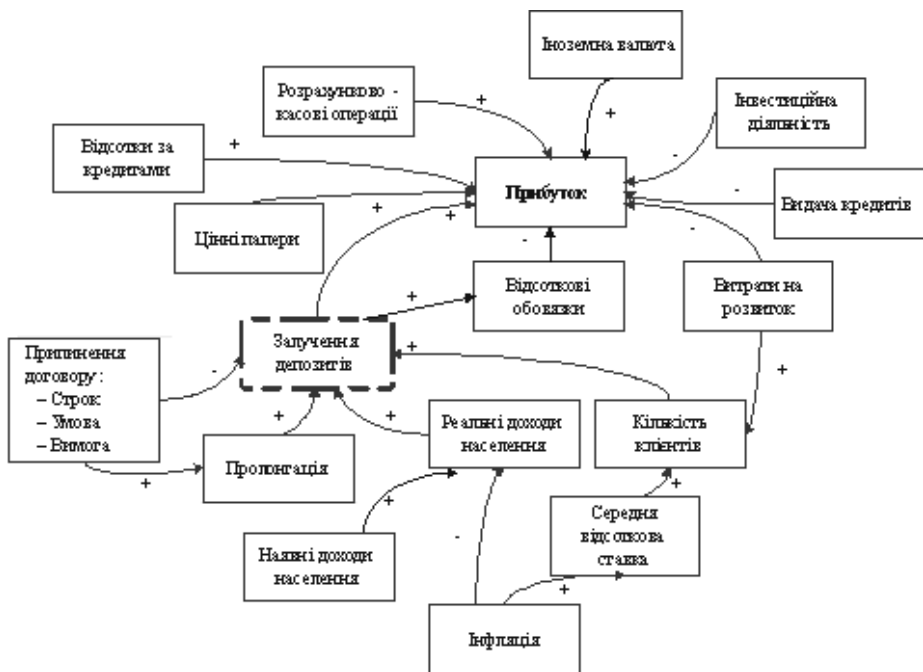

Рис. 1. Діаграма причинно-наслідкових зв'язків

прибутку. У ньому відображені найбільш значущі у формуванні прибутку статті доходів і витрат. Так, доходи банку приносять операції з цінними паперами та валютою, розрахунково-касові та депозитні операції, відсотки за кредитами. Витрати формують видані кредити, інвестиційна діяльність, процентні зобов'язання по депозитах і кошти, що спрямовують на маркетингові дослідження і розробку нових продуктів і програм.

Другий блок описує механізм залучення депозитів, і він безпосередньо пов'язаний із загальним блоком. Звісно, обсяги залучених коштів залежать від кількості залучених клієнтів і вільних коштів, які вони можуть покласти на депозит.

Ефективна депозитна політика, реалізована через маркетингові дослідження, рекламні акції та впровадження нових продуктів, на які виділяються кошти з бюджету банку, залучає нових клієнтів і зміцнює взаємини зі вже залученими.

Відсоткова ставка за депозитами, як один з найважливіших факторів, що цікавить клієнтів, встановлюється не тільки політикою банку, але і під впливом інфляції. Також інфляція впливає на реальні доходи населення, а відповідно, і на обсяги вільних коштів, які можуть бути вкладені в банк.

Крім того, ефективна депозитна політика банку сприяє пролонгації вже відкритих депозитів, що є показником привабливих умов та надійності банку в очах клієнтів.

За допомогою діаграми можна помітити важливість кількості клієнтів і середньої депозитної ставки у залученні депозитів, а отже, і у формуванні прибутку. Ступінь впливу цих факторів і способи впливу на них ми зможемо визначити, розробивши модель системної динаміки за допомогою програмного продукту PowerSim.

На підставі діаграми причинно-наслідкових зв'язків, зображеної на рис. 1, і звітності ПАТ "Укрсіббанк" за 5 років була розробле-

на системно-динамічна модель діяльності банку. Розроблена модель дозволяє спрогнозувати кількість залучених клієнтів, обсяг вкладених коштів на депозитах і, як ключовий показник, прибуток банку; виявити проблемні моменти та прийняти управлінські рішення щодо оптимізації діяльності банку.

У побудові імітаційної моделі діяльності банку виокремлено два рівні: накопичений прибуток (NP) і депозити (Depozutu).

1) Рівень накопиченого прибутку:

$$NP(t) = NP(t-1) + Dohodu(t) - Vitratu(t) \quad (1)$$

2) Рівень депозитних залишків:

$$Depozutu(t) = Depozutu(t-1) + Vklalu(t) - Znyalu(t) \quad (2)$$

3) Доходи банку формуються із залишків на депозитних рахунках відсотків за кредитами, доходів від розрахунково-касових операцій, операцій з цінними паперами та іноземною валютою:

$$Dohodu(t) = Depozutu(t) + Kassa(t) + Paperu(t) + Valuta(t) + Vidsotku_kred(t) \quad (3)$$

4) Банк витрачає вільні кошти, вкладаючи їх в інвестиції, видаючи кредити, виплачуючи відсотки за депозитами, вкладаючи кошти в рекламу і маркетингові дослідження:

$$Vitratu = Investucii + Kredutu + Rozvutok + Vidsotku_dep \quad (4)$$

5) Обсяги залучених депозитів описуються функцією множинної регресії:

$$Vklalu = 4.46 * Klientu + 0.01 * Real_dohodunas + Prolong \quad (5)$$

6) Приймається, що договори за депозитами дійсні протягом одного року, отже, закривається той же обсяг депозитів, що був вкладений періодом раніше:

$$Znyalu = DELAYPPL(Vklalu, I, Depozutu) \quad (6)$$

де $Vklalu$ – змінна, значення якої береться із затримкою;

I – кількість періодів затримки (в даному випадку один рік, цей строк є найпопулярнішим серед строкових вкладів);

$Depozutu$ – значення, що привласнюється до початку руху потоку даних із затримкою.

Схема моделі депозитної діяльності банку, побудова якої здійснювалася в середовищі графічного користувальницького інтерфейсу пакета PowerSim, показана на рис. 2.

Розроблена прогнозна модель показала, що протягом наступних п'яти років банк буде розвиватися стабільно, без значних змін. Проте слід зазначити, що продовження розвитку депозитної політики тими ж темпами обумовить невелике зростання кількості клієнтів-вкладників (рис. 3).

Також слід зазначити, що різниця залучених і виданих коштів достатньо невелика, що говорить про рівнозначність для банку його депозитної та кредитної діяльності (рис. 4). Протягом прогнозованого періоду ця різниця не зміниться суттєво, але величина обсягів депозитів зростає за рахунок збільшення кількості вкладників.

Переважання тієї чи іншої діяльності тягне за собою відповідні ризики. Так, з нарощуванням кредитування з'являються ризики банкрутства позичальника і невиплати кредиту. А розвиток депозитної діяльності банку вимагає збільшення витрат за виплатами процентних зобов'язань і тут з'являються ризики, пов'язані зі здатністю банку повертати в будь-який момент внески. Рис. 5 показує, що зростання обсягів депозитних коштів збільшує прибуток банку, тому, можливо, банку і слід звернути увагу на подальший ефективніший розвиток депозитних операцій.

Депозитна політика ПАТ "Укрсіббанк" повинна бути взаємопов'язаною із кредитною політикою і забезпечувати реалізацію останньої. Саме такий підхід на сьогодні може забезпечувати ліквідність, фінансову стійкість і одночасно прибутковість комерційного банку.

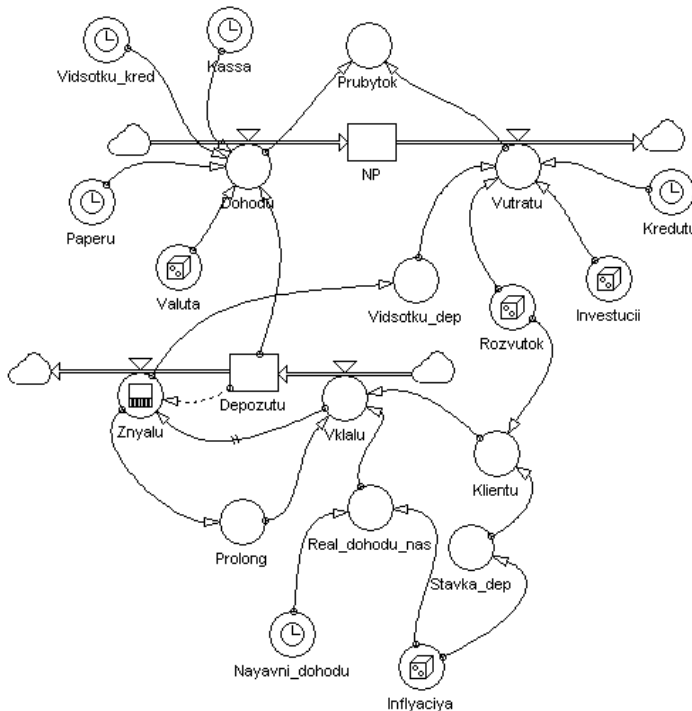

Рис. 2. Модель депозитної діяльності банку, реалізована в програмному продукті PowerSim

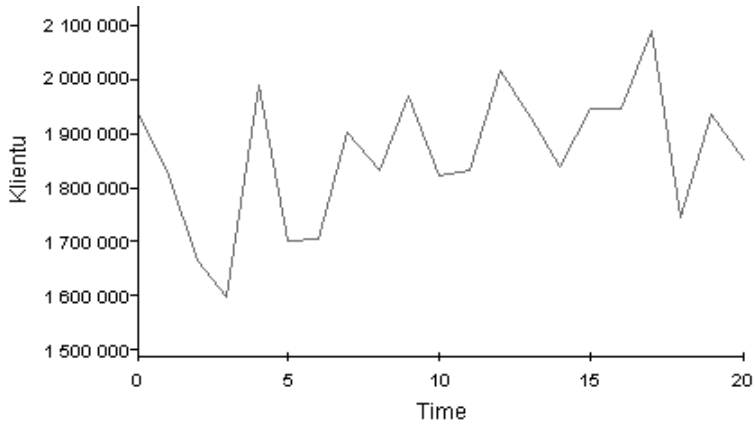

Рис. 3. Прогноз кількості клієнтів банку

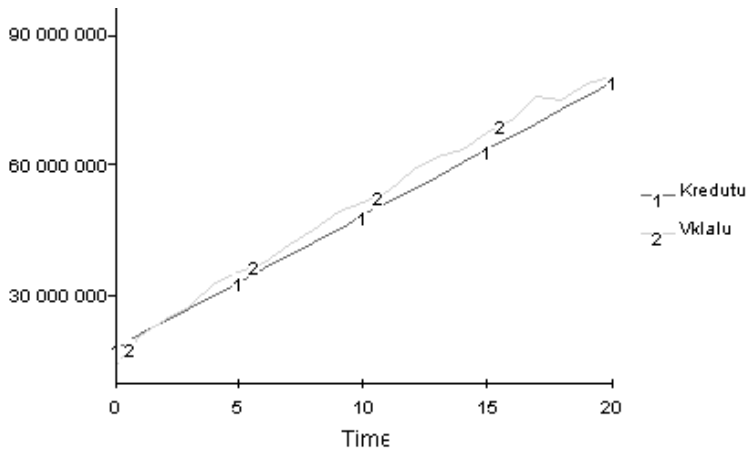

Рис. 4. Прогнозування обсягів залучених коштів та кредитування

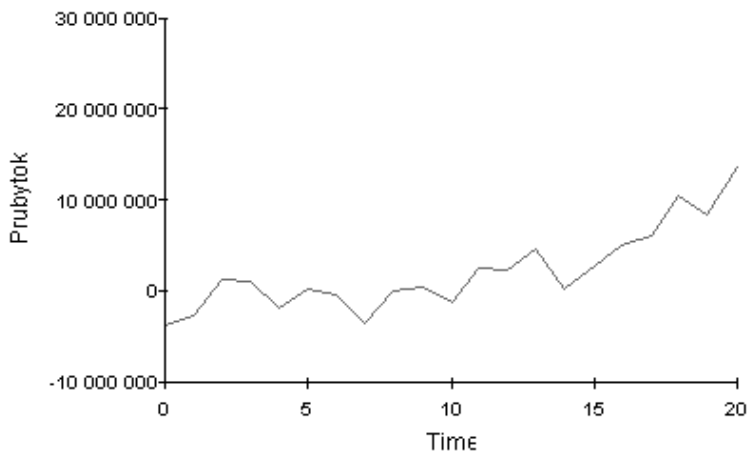

Рис. 5. Прогнозування прибутку банку

Кожний комерційний банк з метою формування ресурсної бази включає в механізм банківського менеджменту необхідність розробки і реалізації депозитної політики.

Розроблена системно-динамічна модель надає банку можливість прогнозувати кількість залучених депозитів за заданої депозитної політики.

З метою збільшення темпів росту прибутку банку було розроблено низку рекомендацій щодо підвищення ефективності організації депозитних операцій ПАТ “Укрсіббанк”, серед яких: активне використання процентної політики як методу стимулювання розміщення коштів на різні види депозитів; впровадження депозитних рахунків, що мають змішаний режим функціонування; розширення практики залучення коштів клієнтів на ощадні вклади; застосування комплексного обслуговування клієнтури.

Важливим моментом у реалізації депозитної стратегії є залучення та утримання ПАТ “Укрсіббанк” заможних клієнтів. На нашу думку, вирішити цю проблему можна за допомогою комплексу заходів (рис. 6).

Використання в практичній діяльності ПАТ “Укрсіббанк” розглянутих напрямів вдосконалення депозитних операцій могло б значною мірою розширити його можливості у сфері мобілізації ресурсів і їх ефективного розміщення.

Це дасть змогу залучати більшу кількість клієнтів, завойовувати нові сегменти ринку й проводити успішну конкурентну боротьбу.

Література

1. Закон України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб”.
2. Постанова НБУ “Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами” № 516 від 03.12.2003.
3. Бартош О. Депозитна політика банку та основні етапи її формування // Вісник УБС НБУ. – 2008. – № 3. – С. 97–101
4. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 318 с.
5. Моделирование финансовых потоков предприятия в условиях неопределенности: Монография / Л. Гурьянова, Н. Богониколос, О. Кононов, А. Берсуцкий, Т. Клебанова. – Х.: ИД ИНЖЭК, 2006. – 312 с.
6. Моделирование економічної динаміки: Навчальний посібник / Г. Лавінський, О. Пшенишук, С. Устенко, О. Шараров. – К.: Атіка, 2006. – 276 с.
7. Тарасов В. И. Взаимосвязь депозитной политики, депозитного и ссудного процента // Вестник Ассоциации белорусских банков. – 2003. – № 27. – С. 24–30
8. Череп А. В., Андросова О. Ф. Банківські операції: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2008. – 410 с.

Рис. 6. Комплекс заходів щодо збереження заможних та залучення нових клієнтів ПАТ “Укрсіббанк”

Світлана КОВАЛЬ

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕСУРСНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКУ

Розглянуто теоретичні основи ресурсної політики банку. Здійснено аналіз ресурсної політики ПАТ КБ "Приватбанк". Запропоновано заходи, спрямовані на удосконалення ресурсної політики вітчизняних банків.

Основою функціонування економічної системи будь-якої країни є фінансові ресурси, які акумулювали всі учасники господарських відносин. У макроекономічних умовах, що склалися в Україні внаслідок світової фінансової кризи, розроблення ефективної ресурсної політики банку має вирішальне значення для прийняття важливих стратегічних рішень щодо розвитку економіки країни. Оптимальний розподіл фінансових ресурсів шляхом мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів господарювання і населення, а також їх спрямування в кредитно-інвестиційний процес – є однією із основних функцій банківської системи. Саме тому, в умовах зростання банківської конкуренції особливого значення набуває розроблення і реалізація оптимальної ресурсної політики, яка забезпечить стабілізацію ситуації на депозитному ринку та нейтралізацію впливу фінансової кризи.

Теоретичні концепції, присвячені проблематиці формування та використання фінансових ресурсів банків, ускладнюються та диференціюються разом зі зміною умов функціонування ресурсів банківських установ. Серед вітчизняних науковців, які займаються дослідженням проблем, пов'язаних з ефективним формуванням та розподілом фінансових ресурсів банків шляхом реалізації оптимальної ресурсної політи-

ки, на особливу увагу заслуговують праці М. Алексеєнка, О. Васюренка, В. Вітлінського, О. Дзюблюка, Ж. Довгань, О. Заруцької, О. Клименко, В. Міщенко, Д. Олійника, В. Рисіна, К. Прокопчук, М. Савлука та ін.

Відаючи належне науковим працям вітчизняних та зарубіжних вчених, варто зауважити, що існує потреба у подальшому дослідженні реалізації ресурсної політики окремо взятого банку. Це обумовлено недостатнім рівнем розробки окремих питань щодо формування оптимальної ресурсної політики в умовах зростаючої конкуренції. З огляду на це, комплексне дослідження питань, пов'язаних з формуванням та реалізацією ресурсної політики банків, набуває особливої актуальності.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності ресурсної політики банку, дослідженні практичних аспектів її реалізації та обґрунтуванні шляхів її удосконалення.

У забезпеченні стабільності і надійного функціонування банків важливу роль відіграє формування науково обґрунтованої банківської політики. Формуючи свою політику, вітчизняні банки повинні спиратися на знання, досвід, що існують у світі. Досвід країн із розвинутою ринковою системою підтверджує, що важливою складовою всієї банківської політики є політика формування ресурсної бази або ресурсна політика.

Залучення ресурсів для банку є основою його діяльності, пріоритетним завданням, яке історично відіграє первинну і визначальну роль щодо його активних операцій і без вирішення якого банк не може існувати.

В. В. Рисін розглядає ресурсну політику банку як систему заходів, які здійснює банк з метою визначення найефективніших шляхів формування і розширення його ресурсної бази та використання наявних банківських ресурсів [1, 115]. На думку вченого, основними напрямками ресурсної політики банку є: акумуляція тимчасово вільних коштів економічних суб'єктів; формування власного капіталу банку; розміщення банківських ресурсів у сфері найефективнішого їх використання з метою отримання максимального прибутку.

Два перших напрями ресурсної політики банку пов'язані з акумуляцією банківських ресурсів (депозитів, запозичених і власних коштів), а третій передбачає трансформацію цих пасивів у кредити та інвестиції, за рахунок чого створюється промисловий і торговий капітал [1, 117].

Таким чином, у складі ресурсної політики можна виокремити дві складові: депозитну та кредитну політику. Депозитна політика представлена системою заходів спрямованих на формування депозитного портфеля, а також різноманітними інструментами реалізації конкурентних переваг на ринку депозитних послуг із метою залучення максимального обсягу депозитних ресурсів.

На думку Т. Андрушківа, депозитну політику банку слід розглядати як стратегію і тактику щодо залучення коштів вкладників та інших кредиторів і визначення найефективніших їх комбінацій [2, 3]. Тому оптимізація депозитної політики банку – складне багатофакторне завдання, основою вирішення якого має бути врахування інтересів економіки країни в цілому, банку як суб'єкта економіки, клієнта й персоналу банку зо-

крема. Очевидно, що зазначені інтереси не завжди збігаються. І саме оптимальна депозитна політика передбачає, насамперед, узгодження їх інтересів. Окрім цього, депозитна політика має бути підпорядкована оптимальному співвідношенню ліквідності, дохідності та ризику [2, 4].

О. Бартош характеризує депозитну політику як складне економічне явище і розглядає її як у широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому розумінні депозитна політика – це стратегія і тактика банку під час його діяльності щодо залучення ресурсів із метою повернення, а також організації та управління депозитним процесом. Під депозитною політикою у вузькому значенні доцільно розуміти стратегію і тактику банку в частині організації депозитного процесу з метою забезпечення його ліквідності [3, 98].

На думку Н. П. Дребот, розроблення депозитної політики полягає у визначенні пріоритетних напрямків розвитку й удосконалення банківської діяльності в процесі залучення й акумулювання ресурсів, розвитку депозитних операцій та підвищення їх ефективності [4, 126].

Оскільки зміст депозитної політики виявляється в забезпеченні стабільності і стійкості банківської установи, її рентабельності, ліквідності та надійності, а також адекватності її діяльності потребам клієнтів, І. М. Вядрова пропонує під депозитною політикою розуміти комплекс заходів банку щодо формування портфеля депозитних ресурсів, різноманітних форм і методів здійснення цих заходів, визначення конкурентних позицій на даному сегменті ринку і забезпечення стійкості і надійності ресурсної бази [5, 90].

Незважаючи на різні тлумачення депозитної політики банку, можна виявити її характерну ознаку, на яку вказують всі науковці: депозитна політика забезпечує акумуляцію фінансових ресурсів банківською установою.

Складовою ресурсної політики є кредитна політика. В економічній літературі не сформовано єдиного, чіткого підходу до її сутності. Різні вітчизняні й зарубіжні автори пропонують відмінні тлумачення даної дефініції, базуючись на власному баченні ролі та місця кредитних операцій у банківській діяльності [6, 58].

Так, на думку В. Вітлінського, кредитна політика – це стратегія і тактика банку щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів банку (позичальників) на основі принципів: поверненості, терміновості, диференційованості, забезпеченості, платності [7, 40]. Такої ж позиції дотримується і колектив авторів на чолі з проф. В. Міщенком [8, 255].

На думку О. Васюренка, кредитна політика банку визначає завдання й пріоритети кредитної діяльності, засоби і методи їх реалізації, а також принципи та порядок організації власне кредитного процесу [9, 159]. Отже, подібні підходи досить узагальнено трактують зміст кредитної політики банку.

У працях російських економістів також немає одноставного бачення на сутність кредитної політики банку. Так, Г. Панова запропонувала визначення кредитної політики як стратегії і тактики банку щодо залучення ресурсів на поворотній основі та їх інвестування в частині кредитування клієнтів банку [10, 21]; О. Жарковська тлумачить кредитну політику як стратегію і тактику банку в сфері отримання і надання кредитів [11, 198].

Зовсім по-іншому трактують кредитну політику західні економісти. Так, у праці Н. Брука зазначено, що “кредитна політика немовби створює кредитну мову банку загалом, і вона дуже важлива для підтримки наступництва відповідно до зростання банку, диверсифікації його діяльності та делегування кредитних повноважень і обов’язків у банку” [12, 249]. Дж. Сінкі визначає кредитну політику як документаль-

но оформлену схему організації і контролю кредитної діяльності банку [13, 938].

На нашу думку, всі вищенаведені тлумачення кредитної політики є правильними. Разом з тим, найбільш обґрунтованим та досконалим є визначення О. Дзюблюка, у якому враховано її кінцеву мету щодо формування оптимальної структури кредитних вкладень, визначено стратегічні цілі: кредитна політика – це розроблення й реалізація системи заходів із управління кредитним процесом комерційного банку, що охоплює всі основні етапи організації кредитних операцій і має стратегічними цілями забезпечення дохідності банківської діяльності та зниження кредитного ризику. Дані етапи охоплюють усі основні аспекти діяльності банківського персоналу в сфері кредитних операцій – від вибору орієнтовних напрямків розміщення кредитних ресурсів, відповідно до чого здійснюють приймання і розгляд конкретних заявок на видачу позичок, до кінцевого погашення кредиту й нарахованих за ним процентів [6, 60].

Кредитна політика банку визначає пріоритети при виборі клієнтів і кредитних інструментів, визначає норми і правила, які регламентують кредитну діяльність банку. Таким чином, кредитна політика створює передумови ефективної роботи банку, об’єднує й організовує зусилля персоналу, зменшує вірогідність помилок і прийняття нерациональних рішень.

Оскільки кредитна діяльність банку здійснюється за рахунок сформованих фінансових ресурсів, депозитна політика має забезпечити здійснення банківської діяльності, а кредитна політика – ефективне використання власних і залучених коштів.

Таким чином, можна підсумувати, що кожен банк повинен розробляти комплексну ресурсну політику, яка охоплює оптимальні депозитну та кредитну політику.

Важливою складовою процесу формування й реалізації ресурсної політики є аналіз,

що представляє сукупність підходів, прийомів та методів визначення поточних і минулих показників для оцінки її ефективності. Основними напрямками аналізу ресурсної політики банку є аналіз динаміки та структури депозитного і кредитного портфелів.

Здійснимо оцінку ресурсної політики ПАТ КБ “Приватбанк”. Дослідження розпочнемо із аналізу динаміки депозитних коштів (табл. 1).

Як бачимо із показників (табл. 1), депозитні кошти становили значну частину фінансових ресурсів ПАТ КБ “Приватбанк”. Так, частка депозитних ресурсів, залучених від клієнтів банку, становила: на початок 2010 р. – 57,9%; на початок 2011 р. – 67,4%; на початок 2012 р. – 71,8%; на початок 2013 р. – 71,4%. Оцінка показників питомої ваги депозитних коштів свідчить про її стабільне зростання.

Аналіз динаміки абсолютного обсягу депозитних коштів свідчить про їх зростання. Так, станом на 1 січня 2010 р. обсяг депозитних коштів ПАТ КБ “Приватбанку” становив 49835,3 млн. грн.; станом на 1 січня 2011 р. – 74449,7 млн. грн. (темп зростання склав 149,4%, абсолютний приріст – 24614,4 млн. грн.); станом на 1 січня 2012 р. – 91288,2 млн. грн. (темп зростання – 122,6%, абсолютний приріст – 16838,5 млн. грн.); станом на 1 січня 2013 р. – 106324,2 млн. грн. (темп зростання – 116,5%, абсолютний приріст – 15036,0 млн. грн.).

Динаміку стабільного зростання депозитних коштів можна пояснити виваженою депозитною політикою, яка постійно реалізується банком. До основних завдань депозитної політики належать: бути лідером в Україні з надання населенню і юридичним особам платіжних та інших банківських послуг, перехід від обслуговування у відділеннях банку до навчання клієнтів, використання дистанційних інструментаріїв банківського обслуговування з відривом від найближчих конкурентів [14].

ПАТ КБ “Приватбанк” розроблено Стратегію на 2013–2017 рр., яка передбачає виконання таких стратегічних завдань:

- підвищення задоволеності клієнтів від співробітництва з Приватбанком;
- навчання клієнтів застосуванню дистанційних інструментів банківського обслуговування за допомогою Інтернет-банкінгу Приват 24, а також інших мобільних додатків;
- доведення питомої ваги автоматизованих операцій до рівня 90%;
- нарощення портфеля платіжних карток;
- збільшення кількості клієнтів, що використовують зарплатні проекти від ПАТ КБ “Приватбанк”;
- утримання існуючих клієнтів та збільшення клієнтської бази малого і середнього бізнесу;
- залучення корпоративних VIP-клієнтів [14].

Таблиця 1

Динаміка депозитних коштів ПАТ КБ “Приватбанк” за 2009–2012 рр.*

Показники	01.01.2010 р.	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	01.01.2013 р.
Фінансові ресурси, всього, млн. грн.	86066,1	110441	127113	148840,8
Депозитні кошти, млн. грн.	49835,3	74449,7	91288,2	106324,2
Абсолютний приріст депозитних коштів, млн. грн.	-	24614,4	16838,5	15036
Темп зростання депозитних коштів, %	-	149,4	122,6	116,5
Частка депозитних коштів у фінансових ресурсах, %	57,9	67,4	71,8	71,4

* Розраховано на основі [14].

Формування стабільної депозитної бази шляхом мобілізації достатнього обсягу ресурсів визначає можливість банку здійснювати діяльність. Тобто особливістю банківської діяльності є реалізація функції фінансового посередництва в економіці, що передбачає мобілізацію банками тимчасово вільних грошових коштів економічних агентів із подальшим спрямуванням сформованих ресурсів на задоволення потреб економіки в додаткових ресурсах. Саме тому, особливий інтерес має оцінка коштів, залучених банками на рахунки суб'єктів господарювання та населення. Проаналізуємо депозитні кошти ПАТ КБ "Приватбанк" у розрізі клієнтів (табл. 2).

Аналіз структури депозитних коштів (табл. 2) свідчить, що депозитна політика

банку спрямована, передусім, на співпрацю з клієнтами фізичними особами. Про це свідчить значне переважання коштів населення, залучених на рахунки банку. Крім того, частка коштів населення у депозитних ресурсах упродовж 2009–2012 рр. стабільно зростала, відповідно питома вага коштів юридичних осіб зменшувалася. Так, на початку 2010 р. питома вага коштів населення, які були залучені на рахунки банку становила 68,9%; на початку 2011 р. – 72,6%; на початку 2012 р. – 76,3%; на початку 2013 р. – 80,7%.

Розглянемо як розподілились депозитні кошти на рахунках клієнтів, залучених ПАТ КБ "Приватбанк" за видами економічної діяльності (рис. 1).

Таблиця 2

Динаміка та структура депозитних коштів, залучених ПАТ КБ "Приватбанк" на рахунки суб'єктів господарювання та фізичних осіб у 2009–2012 рр.*

Період		1. 01.2010 р.	1. 01.2011 р.	1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.
Кошти фізичних осіб	Млн. грн.	34319,2	54037	69695,3	85847
	Питома вага, %	68,9	72,6	76,3	80,7
Кошти юридичних осіб	Млн. грн.	15516,1	20412,7	21592,9	20477,2
	Питома вага, %	31,1	27,4	23,7	19,3

* Складено та розраховано на основі: [14]

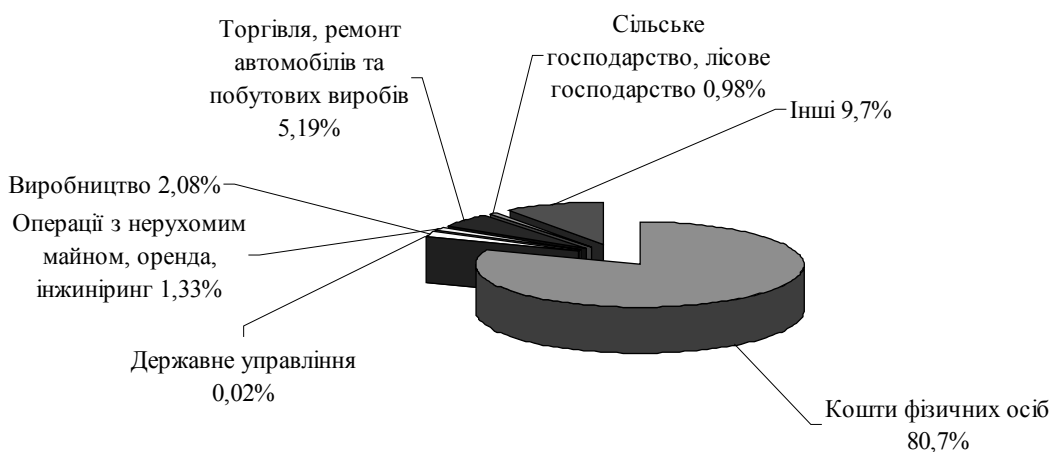

Рис. 1. Структура депозитних коштів ПАТ КБ "Приватбанк" за видами економічної діяльності станом на 1 січня 2013 р.*

* Складено та розраховано на основі [14]

Показники на рис. 1 відображають структурний розподіл депозитних коштів за видами економічної діяльності за результатами 2012 р. Так, банком залучено на рахунки клієнтів: від суб'єктів господарювання, які працюють у торгівлі, надають ремонтні послуги – 5,19%; від суб'єктів господарювання, які працюють у сфері виробництва – 2,08%; від суб'єктів господарювання, які здійснюють операції з нерухомістю – 1,33%; від суб'єктів господарювання, які працюють у сільському, лісовому господарстві – 0,98%.

Депозитна політика банківської установи має бути оптимальною. Іншими словами, вона має забезпечувати досягнення оптимального співвідношення ліквідності, дохідності й ризику та інших цілей функціонування банку. Під час оцінки депозитної політики важливою є оцінка депозитної бази банку за строками погашення (табл. 3).

Оцінка показників (табл. 3) свідчить, що основна частина коштів фізичних осіб, залучені ПАТ КБ “Приватбанк” на короткі терміни. Так, частка коштів фізичних осіб на поточних і депозитних рахунках терміном

до 1 місяця становила на 1 січня 2011 р. – 44,3% коштів громадян; на 1 січня 2012 р. – 47,8%; на 1 січня 2013 р. – 40,4%. Враховуючи, що банк за поточними рахунками не нараховує і відповідно не виплачує відсотки, є можливість користуватися нестабільними, але значними за обсягом безкоштовними фінансовими ресурсами.

Кошти, залучені від населення на термін від 1 до 3 місяців становили: на 1 січня 2011 р. – 15,0% коштів громадян; на 1 січня 2012 р. – 18,9%; на 1 січня 2013 р. – 20,3%. Залучення коштів на короткі терміни є вигідним для банку, оскільки за депозитними рахунками на короткі терміни нараховуються невисокі відсотки. Таким чином, він має у розпорядженні недорогі фінансові ресурси.

Більше третини депозитних коштів, залучених на рахунки громадян на термін від 3 до 12 місяців: на 1 січня 2011 р. їх питома вага становила 39,8% коштів громадян; на 1 січня 2012 р. – 31,3%; на 1 січня 2013 р. – 34,8%.

Довгострокові залучені кошти населення на рахунках Приватбанку становили незначну питому вагу.

Таблиця 3

Динаміка та структура депозитних коштів, залучених на рахунки фізичних осіб ПАТ КБ “Приватбанк” за строками погашення у 2010–2012 рр.*

Показники		1. 01.2011 р.	1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.
На вимогу та менше 1 місяця	млн. грн.	23963,3	33291,3	34699,8
	питома вага, %	44,3	47,8	40,4
від 1 до 3 місяців	млн. грн.	8124,6	13178,5	17417,8
	питома вага, %	15,0	18,9	20,3
від 3 до 12 місяців	млн. грн.	21499	21846,7	29844,5
	питома вага, %	39,8	31,3	34,8
від 12 місяців до 5 років	млн. грн.	446,2	1360,1	3883,4
	питома вага, %	0,8	2,0	4,5
понад 5 років	млн. грн.	3,9	18,6	1,5
	питома вага, %	0,007	0,027	0,002
Усього	млн. грн.	54037,0	69695,3	85847,0
	питома вага, %	100,0	100,0	100,0

* Розраховано на основі [14].

Аналіз структури депозитних коштів, залучених ПАТ КБ Приватбанк у розрізі строків погашення свідчить про значні конкурентні переваги досліджуваного банку, який має у розпорядженні значні дешеві ресурси. Таку ситуацію, коли клієнти розміщують кошти на поточних рахунках на безоплатній основі можна пояснити тим, що за результатами опитування населення 36% опитаних вважають ПАТ КБ “Приватбанк” найбільш надійним серед конкурентів. Упродовж 2012 р. покращився рівень популярності та інноваційності, здатності задовольнити всі потреби клієнтів. Така оцінка відображає сильні сторони банку та ефективність його ресурсної політики. Крім того, він позитивно відрізняється серед конкурентів активним розвитком та його оцінкою як лідера ринку. У 2012 р. кількість клієнтів, які здійснюють транзакції у ПАТ КБ “Приватбанк”, зросла удвічі. Упродовж грудня 2012 р. послугами банку щодня користувалися 2,6 мільйона клієнтів, що є національним рекордом банківського обслуговування, тоді як у грудні 2011 р. – 1,3 мільйона чоловік. У 2012 р. кількість клієнтів, які постійно користуються картками для оплати у торговельній мережі, зросла на чверть мільйона [14].

У процесі розроблення кредитної політики банки визначають пріоритети формування кредитного портфеля, розглядають його диверсифікацію з позиції визначення оптимальної кредитної політики, що зумовлює її дослідження за такими видами,

як: кредитна політика за наданням споживчих позик, кредитна політика щодо кредитування секторів економіки, ризиковість кредитної політики (забезпеченість кредитів). Для виявлення особливостей, тенденцій та напрямів удосконалення кредитної політики банків здійснимо дослідження кредитної політики ПАТ КБ “Приватбанк”. Розпочнемо із дослідження за суб'єктами кредитування (юридичні та фізичні особи) (табл. 4).

Показники структури кредитного портфеля у розрізі суб'єктів господарювання та фізичних осіб свідчить, що банк переважно здійснює кредитування юридичних осіб. Так, частка кредитів, що надані суб'єктам господарювання, становила: на початку 2010 р. – 72,4%; на початку 2011 р. – 79,4%; на початку 2012 р. – 78,1%; на початку 2013 р. – 79,7%. Відповідно питома вага кредитів, які були надані банком громадянам, становила: на початку 2010 р. – 27,6%; на початку 2011 р. – 20,6%; на початку 2012 р. – 21,9%; на початку 2013 р. – 20,3%.

Проаналізуємо структуру кредитного портфеля за видами економічної діяльності (див. рис. 2). Аналіз показників (рис. 2) свідчить, що ПАТ КБ “Приватбанк” переважно кредитувалися суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівельну діяльність. Так, частка кредитів, наданих суб'єктам, що працюють у торгівельній сфері або надають ремонтні послуги, становила: на 1 січня 2010 р. – 44,49%; на 1 січня 2011 р. –

Таблиця 4

Динаміка та структура кредитного портфеля ПАТ КБ “Приватбанк” в розрізі юридичних та фізичних осіб у 2009–2012 рр.*

Період		1. 01.2010 р.	1. 01.2011 р.	1. 01.2012 р.	1. 01.2013 р.
Кредити, надані юридичним особам	млн. грн.	54227,3	81030,5	96175,8	110777
	питома вага, %	72,4	79,4	78,1	79,7
Кредити, надані фізичним особам	млн. грн.	20721,7	20969,7	26951,4	28183,6
	питома вага, %	27,6	20,6	21,9	20,3

* Розраховано на основі [14].

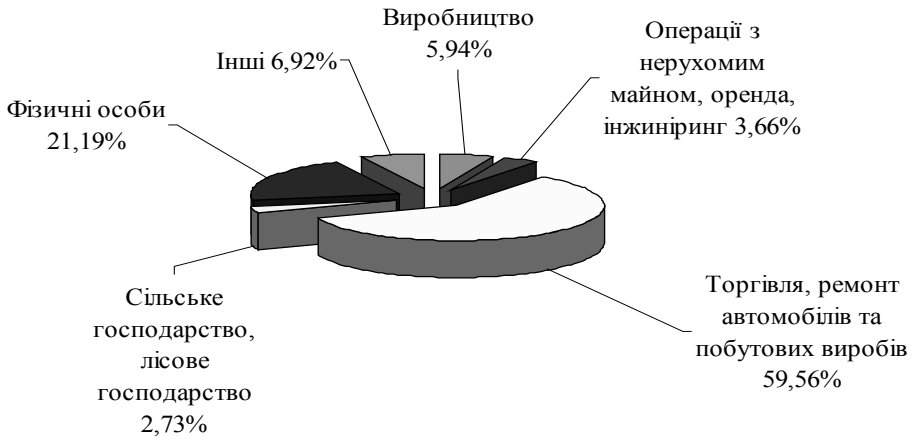

Рис. 2. Структура кредитного портфеля ПАТ КБ “Приватбанк” за видами економічної діяльності станом на 1 січня 2013 р.*

* Розраховано на основі [14].

50,28%; на 1 січня 2012 р. – 55,69%; на 1 січня 2013 р. – 59,56%.

Частка кредитів, наданих позичальникам, які працюють у сфері виробництва, становила: на 1 січня 2010 р. – 3,65%; на 1 січня 2011 р. – 14,28%; на 1 січня 2012 р. – 5,5%; на 1 січня 2013 р. – 5,94%. Банк здійснював кредитування суб'єктів господарювання, які працюють у сільському господарстві. Частка таких кредитів становила: на 1 січня 2010 р. – 3,49%; на 1 січня 2011 р. – 3,41%; на 1 січня 2012 р. – 2,98%; на 1 січня 2013 р. – 2,73% (рис. 2).

Частина кредитних ресурсів була надана суб'єктам господарювання, які здійснюють операції з нерухомістю: на 1 січня 2010 р. – 3,36%; на 1 січня 2011 р. – 4,65%; на 1 січня 2012 р. – 4,93%; на 1 січня 2013 р. – 3,66%.

У процесі кредитування важливою є політика банку щодо видачі кредитів без забезпечення або забезпечених кредитів. Розглянемо, якою є кредитна політика ПАТ КБ “Приватбанку” щодо видачі бланкових або незабезпечених кредитів (табл. 5).

Оцінка показників, відображених у табл. 5, свідчить, що “Приватбанк” проводить виважену кредитну політику і переваж-

но надає кредити під заставу. Як бачимо, частка кредитів, виданих під заставу, становила: на 1 січня 2011 р. – 86,1%; на 1 січня 2012 р. – 81,6%; на 1 січня 2013 р. – 79,1%.

Видача забезпечених заставою кредитів має значні переваги, оскільки у випадку неспроможності позичальника повернути кредит з об'єктивних чи суб'єктивних причин фактор забезпечення гарантує зменшення рівня втрат банку за рахунок заставного майна. У банківському кредитуванні застава має трояку сутність, що змінюється протягом строку кредиту. Так, на етапі розгляду кредитної заявки застава є необхідною та достатньою умовою видачі кредиту. На етапі обслуговування й погашення заборгованості позичальником наявність застави дисциплінує позичальника, а також дає змогу банку мінімізувати свої витрати на формування резервів на можливі втрати за кредитними операціями. На етапі стягнення простроченої заборгованості застава є джерелом покриття вимог банку до позичальника за рахунок коштів, які отримують від продажу застави у встановленому законодавством і договором застави порядку [15, 172].

Таблиця 5

**Динаміка та структура кредитного портфеля ПАТ КБ “Приватбанк”
за видами забезпечення у 2010–2012 рр.***

Показники	1.01.2011 р.		1.01.2012 р.		1.01.2013 р.	
	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
Кредитний портфель, всього	102000,2	100	123127,2	100	138960,6	100
Незабезпечені кредити	14186,9	13,9	22635,0	18,4	28993,6	20,9
Кредити, що забезпечені:	87868,3	86,1	100492,3	81,6	109967,1	79,1
в тому числі:						
Нерухоме майно житлового призначення	4944,3	4,8	3829,5	3,1	3300,1	2,4
Інше нерухоме майно	3506,2	3,4	2744,0	2,2	2028,6	1,5
Грошові депозити	1063,9	1,0	1151,7	0,9	2236,3	1,6
Цінні папери	4301,9	4,2	3005,5	2,4	4525,4	3,3
Інше майно	74052,1	72,6	89761,6	72,9	97876,6	70,4

* Розраховано на основі [14].

Детальне дослідження видів забезпечення свідчить, що надаючи кредити Приватбанк переважно бере у заставу майно позичальників і не надає кредити під гарантії та поручительства (див. табл. 5).

У процесі дослідження виявлено, що частка незабезпечених кредитів становила: на 1 січня 2011 р. – 13,9%; на 1 січня 2012 р. – 18,4%; на 1 січня 2013 р. – 20,9% (див. табл. 5). Як бачимо, частка кредитів, виданих без забезпечення, є значно меншою порівняно із забезпеченими кре-

дитами. Разом з тим, чітко відстежується тенденція до зростання питомої ваги незабезпечених кредитів у кредитному портфелі. Саме тому є доцільним дослідити, яким суб'єктам надаються такі кредити (табл. 6).

Отже, серед незабезпечених кредитів переважають позики, які надані фізичним особам. Так, частка незабезпечених кредитів, наданих фізичним особам на поточні потреби, становила: на 1 січня 2011 р. – 56,6%; на 1 січня 2012 р. – 58,7%; на 1 січня 2013 р. – 55,3%. Питома вага незабезпече-

Таблиця 6

Динаміка та структура незабезпечених кредитів ПАТ КБ “Приватбанк” у 2010–2012 рр.*

Показники	1.01.2011 р.		1.01.2012 р.		1.01.2013 р.	
	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
Незабезпечені кредити	14186,9	100	22635,0	100	28993,6	100
Кредити, надані юридичним особам	3185	22,5	3647,8	1,6	7496,7	25,9
Кредити, надані фізичним особам-підприємцям	34,3	0,2	270,1	0,1	422	1,5
Іпотечні кредити фізичним особам	66,7	0,5	693,9	0,3	1207,9	4,2
Кредити, надані фізичним особам на поточні потреби	8033,1	56,6	13290,9	58,7	16020,1	55,3
Інші кредити, надані фізичним особам	2867,9	20,2	4732,3	20,9	3846,9	13,3

* Розраховано на основі [14].

них кредитів, наданих фізичним особам на інші потреби, становила: на 1 січня 2011 р. – 20,2%; на 1 січня 2012 р. – 20,9%; на 1 січня 2013 р. – 13,3%.

Аналіз кредитного портфеля дозволяє дійти висновку, що кредитна політика ПАТ КБ “Приватбанк” спрямована на збільшення обсягів наданих кредитів як фізичних, так і юридичних осіб, що є позитивним, оскільки саме доходи за кредитними операціями переважають у доходах банківських установ. Особливістю кредитної політики є видача позик фізичним особам без забезпечення за різноманітними кредитними картками. Такі кредити є високо ризиковими, разом з тим передбачають видачу кредитів під високі процентні ставки, що підвищує дохідність банківського бізнесу.

Підсумовуючи вищезазначене, слід зауважити, що не існує уніфікованої ресурсної політики для всіх банків. Кожен банк розробляє власну ресурсну політику, яка враховує економічну, політичну, соціальну ситуацію як в державі загалом, так і окремі території, де функціонує банківська установа. Разом з тим, ресурсна політика будь-якого банку має бути спрямована на залучення існуючих та потенційних клієнтів.

На нашу думку, для підвищення ефективності ресурсної політики, вітчизняним банкам необхідно використовувати нецінові методи депозитної політики, зокрема такі маркетингові інструменти:

- активне застосування реклами як банку загалом, так і банківських програм та продуктів;
- постійне висвітлення інформації про діяльність банку;
- підтримання зв'язків із громадськістю (засобами масової інформації та цільовими аудиторіями) для залучення нових клієнтів та утримання існуючих;
- розширення асортименту депозитних продуктів, запровадження програми ло-

яльності як для нових, так і для існуючих вкладників;

- дослідження пропозиції депозитних послуг інших банків у межах цільових груп клієнтів та розроблення відповідної стратегії;
- розроблення власної системи навчання співробітників культурі спілкування з клієнтом, елементам психології.

З метою удосконалення реалізації кредитної політики пропонуємо вітчизняним банківським установам чітко встановлювати критерії прийняття рішень про надання кредиту, зокрема:

- визначати оптимальний склад потенційних позичальників; надавати переваги клієнтам, які вже раніше кредитувалися у банку і проявили себе як сумлінні позичальники;
- корегувати стандартні оцінки фінансового стану позичальника, що враховують вплив внутрішніх і зовнішніх чинників на його діяльність; визначати кредитоспроможність клієнта за допомогою дискримінантних моделей та скоринг-оцінку;
- комплексно і доступно розкривати перед потенційними позичальниками інформацію про умови надання кредитів;
- проводити реструктуризацію заборгованості у разі виникнення проблем з погашенням кредиту, розробляти умови пролонгації кредитів;
- забезпечити ефективне функціонування служби безпеки банку;
- проводити обов'язкове страхування переданих в заставу цінностей.

Література

1. Рисін В. В. *Складові елементи ефективної ресурсної політики комерційного банку* // *Регіональна економіка*. – 2009. – № 3. – С. 115–123.
2. Андрушків Т. *Депозитна політика комерційного банку та напрями її вдосконалення в умовах економічної кризи* // *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. – 2012. – Випуск 17. – С. 3–13.

3. Бартош О. Депозитна політика банку та основні етапи її формування // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2008. – № 3. – С. 97–101.
4. Дребот Н. П., Галько О. Р. Стратегія банківської установи на ринку депозитних послуг // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 125–132.
5. Вядрова І. М., Романова Ю. В. Депозити як ресурсний потенціал банку // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2011. – № 2 (11). – С. 88–97.
6. Дзюблюк О. В. Теоретико-методологічні засади формування кредитної політики комерційних банків в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2011. – Випуск 16. – С. 57–65.
7. Кредитний ризик комерційного банку: Навч. посіб. / За ред. В. В. Вітлінського. – К.: Знання, 2000. – 251 с.
8. Банківські операції: Підручник / За ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К.: Знання, 2006. – 727 с.
9. Васюренко О. В. Банківський менеджмент: Посібник. – К.: Видавничий центр "Академія", 2001. – 320 с.
10. Панова Г. С. Кредитная политика коммерческого банка: Монография. – М.: ИКЦ "ДИЦ", 1997. – 464 с.
11. Жарковская Е. П. Банковское дело: Учебник. – М.: Омега-Л: Высш. шк., 2003. – 440 с.
12. Банковское дело и финансирование инвестиций: Том II: Политика и стратегия. – Часть 1 / Под ред. Н. Брука. – Вашингтон: Институт экономического развития Всемирного банка, 1995. – 380 с.
13. Синки Дж. Ф. Управление финансами в коммерческих банках: Пер. с англ. – М.: Gallataxu. 1994. – 962 с.
14. Консолідований річний фінансовий звіт ПАТ КБ Приватбанк за 2009–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.privatbank.ua/>
15. Сучасні концепції управління кредитним ризиком як основні складові процесу управління кредитним ризиком банку / О. В. Васюренко, В. Ю. Подчесова // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 1. – С. 170–177.

Микола ГАПОНЮК

СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ БІРЖОВОГО СЕГМЕНТА РИНКУ КОРПОРАТИВНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан біржового сегмента ринку цінних паперів України, розглянуто його головні проблеми з точки зору корпоративного сектору. Обґрунтовано подальші сценарії розвитку організованого ринку цінних паперів під впливом економічних реформ в Україні та тенденцій глобального ринку капіталів.

Питання активізації біржової торгівлі цінними паперами залишаються одними із найактуальніших протягом усього періоду існування вітчизняного ринку капіталів. Проте навіть розуміння необхідності змін у біржовому сегменті основними гравцями ринку та державою не сприяє реалізації необхідних реформ, а одночасне функціонування 10 організаторів торгівлі свідчить виключно про фрагментарність організованого ринку.

Ця ситуація суттєво пригнічує економічний потенціал, насамперед, сегмента сек'юритизованих корпоративних фінансових інструментів. Загальновідомо, що саме публічна корпорація, порівняно з іншими організаційно-правовими формами підприємництва, здатна якомога повно використати можливості залучення капіталу через розміщення фінансових інструментів на фондовій біржі. Водночас в економіці України протягом тривалого часу існує певний парадокс – домінування корпоративної форми за виробничими показниками не поєднується з активними процесами розбудови біржового ринку. Більше того, вітчизняні акціонерні товариства у власній політиці управління структурою капіталу переважно орієнтуються на внутрішні джерела фінансування та кредити банків.

На наш погляд, потенціал такої ідеології корпоративного розвитку може бути лише в короткостроковому періоді, і для вітчизняних акціонерних товариств на сучасному етапі, фактично, вичерпується. Саме вказані фактори і визначають актуальність досліджень, спрямованих на розробку сценаріїв активізації біржового ринку цінних паперів в Україні.

Питання щодо ролі фондових бірж в економіці, в т. ч. – в політиці управління структурою капіталу акціонерних товариств досліджували В. Антонов, Б. Данилишин, О. Мозговий, С. Майоров, Г. Назарова, Є. Панченко, М. Солодкий, О. Сохацька, С. Степанчук, В. Суторміна, Н. Ткаченко, Ю. Уманців та ін.

Разом з тим, згадані автори у своїх роботах доволі часто акцентують увагу на реформуванні біржової торгівлі в Україні виключно з позиції самих організаторів торгівлі або держави. На нашу думку, активний розвиток біржового сегмента можливий виключно за умови зростання зацікавленості в організованій торгівлі безпосередньо з боку емітентів цінних паперів – крупних вітчизняних корпорацій.

Мета статті – проаналізувати ймовірні сценарії розвитку біржової торгівлі корпоративними цінними паперами в Україні та обґрунтувати заходи, спрямовані на її активізацію.

Аналіз поглядів сучасних вчених на питання ефективності біржового ринку цінних паперів в Україні показує, що усі вони, без винятку, визнають його недостатню роль в інвестиційних процесах, разом з тим, думки щодо причин такого становища та можливостей подолання суттєво різняться.

Так, Б. Данилишин вважає, що визначальним моментом у фактичному провалі реформ біржового сегмента є абсолютно необґрунтоване копіювання учасниками ринку та регуляторами американської моделі побудови фондового ринку та лобізм подібного напрямку розвитку з боку потужних учасників вітчизняного фондового ринку [1].

К. Іванова відзначає, що основні проблеми вітчизняного фондового ринку в цілому, та його біржового сегмента зокрема, полягають у надмірному рівні залежності від тенденцій глобальних фондових ринків [2]. В підсумку, більшість вчених стоять на тих позиціях, що без становлення ефективно функціонуючого біржового ринку цінних паперів неможливо говорити про стійкий розвиток національної економіки. Разом з тим, необхідно розуміти, що існує значний вплив макроекономічних процесів на функціонування будь-яких інституцій на ринку капіталів.

Зважаючи на високу нестабільність української економіки, фондовий ринок України постійно перебуває в зоні ризику через можливий швидкий відтік капіталу, і це повною мірою впливає на діяльність вітчизняних фондових бірж (рис. 1).

Якщо орієнтуватися на найбільш загальні показники розвитку організованого сектору фондового ринку України, є підстави для висновків щодо існування тенденції до зростання його ролі в торгівлі різноманітними фінансовими інструментами протягом 2010–2011 рр.

По-перше, протягом вказаного періоду частка організованого ринку в загальному обсязі торгів коливалася в межах 10–13%, тоді як у 2009 р. вона становила лише 4,5%.

По-друге, абсолютне зростання обсягів торгівлі на організованому ринку за 2010–2011 рр. склало 199,34 млрд. грн., що відображає позитивні зрушення як в економіці, так і у функціонуванні основних елементів фінансової інфраструктури – фондових бірж.

По-третє, спостерігається значний рівень залежності організованого сегмента фондового ринку від макроекономічних тенденцій – зокрема, у 2008–2009 рр. відбулося значне падіння показників біржово-

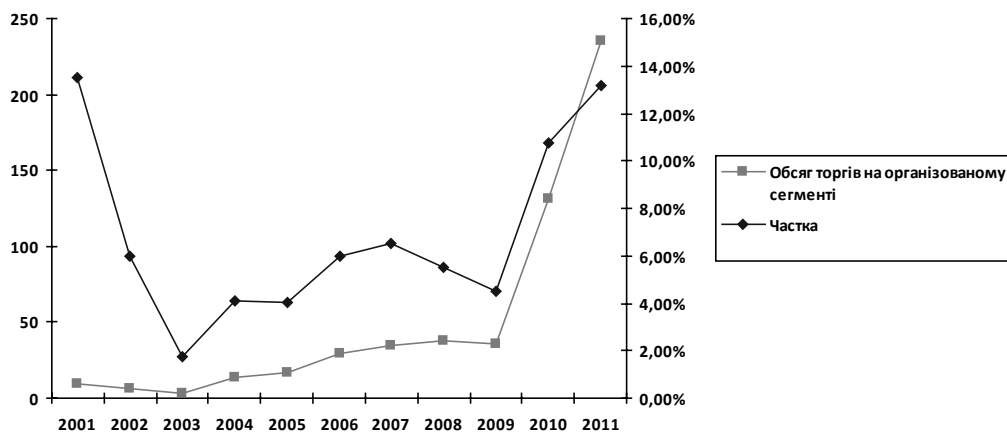

Рис. 1. Місце біржового сегмента в обігу капіталу на фінансовому ринку України*

* Складено на основі [3].

го ринку у відповідь на несприятливі тенденції у вітчизняній економіці.

Разом з тим, позитивний рух показників, на нашу думку, не є свідченням докорінних змін у торгівлі фінансовими інструментами в Україні. Роль біржового сегмента з погляду середньострокового горизонту оцінки залишається вкрай низькою, його структура – сегментарною, а структура фінансових інструментів характеризується значними диспропорціями не на користь корпоративного сектору [4, 5, 6].

На цьому моментові акцентуємо окрему увагу. Для абсолютної більшості західних бірж природною є ситуація, коли більшість лістингових цінних паперів випускають провідні корпорації [7, 8, 9]. Фактично, створюється певний логічний ланцюг “корпорація – ринок капіталів – фондова біржа”, функціонування якого має надзвичайно важливе значення і для корпоративного сектору, і для економіки країни в цілому.

У вітчизняних реаліях такі зв'язки між різними учасниками ринку капіталів порушуються [10, 11]. Найбільш яскраво це проявляється в ході аналізу біржових списків організаторів торгівлі в Україні (рис. 2).

Підкреслимо, що, на наш погляд, різке зростання кількості цінних паперів за I рівнем

лістингу, яке відбулося у 2010–2011 рр., пояснюється, насамперед, внесенням до біржових списків значної кількості облігацій внутрішньої державної позики. Вважаємо, що подібна ситуація виглядає певною мірою штучною, і тільки опосередковано свідчить про зростання “якісних” характеристик біржової торгівлі фінансовими інструментами в Україні.

Зрозуміло, що в умовах зростання дефіциту ресурсів у 2008–2009 рр. та в посткризовий період держава об'єктивно була змушена активізувати власну діяльність на ринку внутрішніх запозичень [12, 13]. Проте недостатній обсяг вільних ресурсів на ринку України часто визначає значне погіршення умов залучення капіталу приватними емітентами в періоди зростання емісії державних цінних паперів. Насамперед, це стосується ринку корпоративних облігацій, обсяги якого в цей період знизилися в кілька разів.

Звернемо увагу також на наступний факт – слабе представництво в котирувальних списках за I рівнем лістингу інших фінансових інструментів (наприклад, акцій та облігацій підприємств). Подібну ситуацію можна розглядати з кількох точок зору:

– з одного боку, вона свідчить про низьку інвестиційну якість більшості корпора-

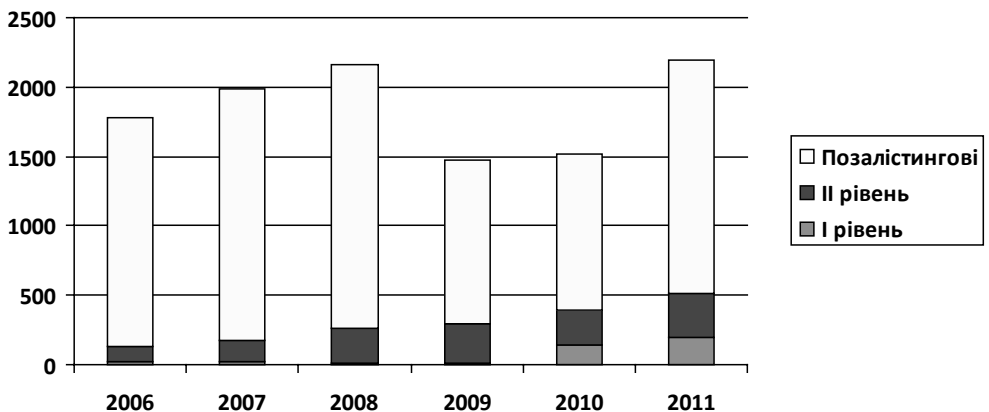

Рис. 2. Структура біржових списків в Україні за рівнями лістингу організаторів торгівлі у 2006–2011 рр.*

* Складено на основі [3].

тивних цінних паперів в Україні, відсутність попиту на них з боку інвесторів;

– по-друге, характеризує низьку зацікавленість емітентів у обігу цінних паперів власного випуску на біржах, тобто, корпорації не підтверджують свій публічний статус відповідною стратегією управління;

– по-третє, різкі коливання обсягів торгів свідчать про надзвичайно високий рівень залежності тенденцій вітчизняного фондового ринку від тенденцій, що притаманні глобальному ринку капіталів.

Таким чином, можна зробити цілком обґрунтований висновок, що для вітчизняних акціонерних товариств біржова торгівля не забезпечує реалізації функцій ціноутворення та інформаційного забезпечення для акціонерних товариств. Публічні корпорації не зацікавлені у лістингу власних цінних паперів, оскільки відчувають переваги від реалізації існуючих стратегій розвитку, орієнтованих на використання “квазівідкритого” статусу.

Така тенденція підтверджується й аналізом структури біржової торгівлі в Україні в розрізі окремих фінансових інструментів: у 2011 р. частка акцій та облігацій підприємств, порівняно з 2010 р., навіть знизилася, насамперед, за рахунок суттєвого зниження показників торгівлі акціями (табл. 1).

В цілому, слід зазначити, що в структурі біржової торгівлі фінансовими інструментами відсутні стійкі тенденції – спостерігається значна волатильність показників,

а торгівля окремими фінансовими інструментами має мінімальні показники (наприклад, похідними цінними паперами у 2007–2011 рр.). Привертає увагу значне погіршення на біржовому ринку корпоративних облігацій у 2009–2010 рр. Загалом, облігації фактично втратили статус реальної альтернативи банківському кредитуванню.

Вказана ситуація опосередковано свідчить і про незначну ємність вітчизняного біржового ринку капіталів – поява кількох інвестиційно привабливих інструментів або вихід на ринок крупних торговців цінними паперами здатна суттєвим чином змінити інструментарну структуру торгів на біржах. Особливо помітні такі коливання у випадках зниження зацікавленості з боку нерезидентів до вкладання у цінні папери вітчизняних емітентів.

При цьому біржовий фондовий ринок в Україні є значною мірою фрагментарним. В період 2003–2012 рр. на українському фондовому ринку функціонувало щонайменше 9 організаторів торгівлі (у 2007 р.), в інших роках існувало 10 і більше організаторів торгівлі. До 2009 р. вони були представлені фондовими біржами і торговельно-інформаційними системами, проте зміни в законодавстві призвели до зникнення останнього виду організаторів торгівлі – нині в Україні мають право функціонувати виключно фондові біржі. Проте за допомогою виключно альтернативних заходів державі так і не вдалося подолати фрагментарність біржового ринку.

Таблиця 1

Корпоративні цінні папери в структурі біржової торгівлі в Україні у 2007–2011 рр., млрд. грн.*

Вид фінансового інструменту	Роки				
	2007	2008	2009	2010	2011
Акції	13,61	11,82	13,54	52,71	79,22
	38,72%	31,30%	37,60%	40,15%	33,65%
Облігації підприємств	17,36	16,61	7,07	6,71	21,42
	49,39%	43,99%	19,63%	5,11%	9,10%

* Складено на основі [3].

Протягом тривалого періоду часу тільки фондовій біржі “ПТФС” вдавалося зберігати лідируючі позиції за показником обсягів торгів у структурі організованого ринку. При цьому у 2005–2008 рр. домінування вказаного організатора торгівлі було майже абсолютним – на цьому майданчику відбувалося 85–90% угод. Починаючи з 2009 р., ситуація кардинально змінюється – на ринку більшу частину торгів концентрують 3 організатори торгівлі ВБ “ПФТС”, ФБ “Перспектива”, Українська біржа – на яких відбувається 90–96% угод. Показники діяльності інших фондових бірж переважно свідчать про певну “штучність” процесів обігу капіталу, що відбуваються на них.

Описані характеристики визначають значне відставання біржового сегмента ринку капіталів України навіть порівняно з ринками, які теж є “новими”. Дані табл. 2 певною мірою симптоматичні з точки зору аналізу біржового сегмента ринку корпоративних цінних паперів України. З їх допомогою можна зробити однозначний висновок про доцільність кардинального реформування біржового ринку в Україні.

Подальший розвиток біржового сегмента ринку цінних паперів в Україні залежатиме від тенденцій, що притаманні світовим фондовим ринкам. Як показав досвід

2006–2008 рр., міжнародні фондові майданчики на сучасному етапі розглядаються в якості прямої альтернативи випуску цінних паперів в Україні. Навіть якщо зважати на той факт, що у 2012 р. багато вітчизняних емітентів відмовилися від розміщення власних цінних паперів на світовому ринку, перспективи посилення тенденцій у трансграничному русі капіталів – обнадійливі. Вони обумовлені здебільшого кількісними та якісними параметрами біржового ринку України (табл. 2).

Відповідно до проведеного аналізу, можна зробити наступні висновки щодо подальших сценаріїв розвитку біржового ринку корпоративних цінних паперів в Україні.

1. Перший передбачає збереження існуючої ситуації з високою фрагментацією біржового ринку цінних паперів в Україні та повільною і поступовою концентрацією торгів на провідних організаторах за рахунок зникнення найменш ефективних фондових бірж. У випадку реалізації другого сценарію, за рахунок синхронних дій держави та крупних гравців ринку вдасться швидко сконцентрувати торгівлю фінансовими інструментами на одному-двох організаторах торгівлі.

2. Ймовірність розвитку подій за другим сценарієм є набагато меншою, порівняно з

Таблиця 2

Кількісні показники розвитку фондового ринку України та окремих національних ринків станом на кінець 2011 р.*

№ з.п.	Ринок	Капіталізація, млрд. дол. США	Кількість лістингових емітентів, од.
1	NYSE Euronext (US)	11795,6	2 308
2	Tokyo SE Group	3325,4	2291
3	Deutsche Borse	1184,5	746
4	London SE Group	3 266, 4	2 886
5	Luxembourg SE	67 627,4	298
6	Warsaw SE	138,2	777
7	Україна	22,4	128 ¹

* Складено на основі [14].

еволюційним поступом біржового сегмента. З нашої точки зору, для такого висновку існує кілька вагомих підстав: по-перше, як доводить український досвід, будь-які спроби досягти концентрації за рахунок виключно адміністративних заходів не дають бажаного ефекту; по-друге, революційна трансформація біржового ринку може потенційно призвести до дисбалансу інтересів, що, відповідно, посилить їх спротив такому розвитку подій.

3. За будь-яких сценаріїв розвитку, ефективність діяльності організаторів торгівлі, як суб'єктів інфраструктури в Україні, залежатиме від еволюції стратегічних підходів у корпоративному фінансовому менеджменті. Тільки зацікавленість провідних вітчизняних корпорацій у забезпеченні ефективного вторинного ринку власних цінних паперів (насамперед, акцій) створить передумови для зростання ліквідності та ємності біржового ринку.

Подібний розвиток подій схематично можна зобразити наступним чином (рис. 3).

Такий сценарій розвитку є найбільш привабливим як з точки зору держави, так і з погляду самих учасників ринку. Тільки отримання суттєвих переваг публічними корпораціями у сфері залучення капіталу над іншими організаційно-правовими формами підприємництва здатне порушити існуючі диспропорції на рівні "корпорації – біржовий ринок". "Насичення" біржового сегмента інвестиційно привабливими фінансовими інструментами об'єктивно сприятиме консолідації фондових бірж, адже емітенти будуть зацікавлені у таких процесах. Помітну роль може відігравати і держава, насамперед, за рахунок посилення вимог до діяльності організаторів торгівлі та жорсткого контролю за їх дотриманням.

Література

1. Данилишин Б. Економіка України: життя після кризи? // Дзеркало тижня. – 2009. – № 1.
2. Іванова К. В. Стан фондового ринку в період світової фінансової кризи і його подальший розвиток // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 172–178.

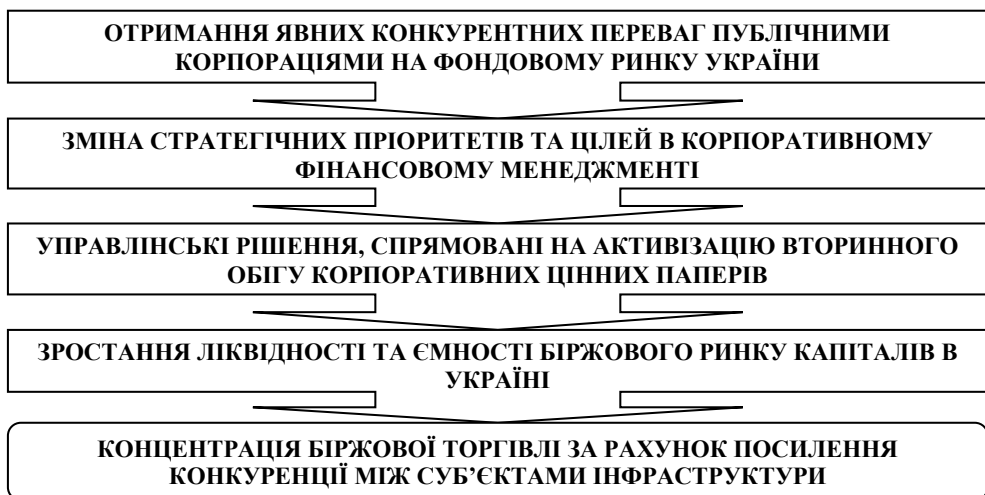

Рис. 3. Вплив парадигми корпоративних фінансів на еволюцію біржового сегмента ринку капіталів*

* Розроблено автором.

3. Звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nssmc.gov.ua/activities/annual>.

4. Бобров Є. А. Аналіз діяльності неконтрольованих інвестиційних схем // Фінанси України. – 2013. – № 4. – С. 98–105.

5. Діба М. І., Майорова Т. В. Теоретико-методологічні засади дослідження інвестиційного процесу у фінансовій науці // Фінанси України. – 2013. – № 2. – С. 103–109.

6. Коваленко Ю. М. Фінансовий ринок і ринок фінансових послуг: сутність, сегменти, суб'єкти // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 101–112.

7. Годовой отчёт за 2013 год. К более прочному и стабильному глобальному продъёму / Международный валютный фонд. – 87 с.

8. *Financial Services. Securing a bright future China's insurance sector and the evolution of bancassurance.* – 2012. – 39 p.

9. Gupta Shivani, Dr. Ajay Jain, Anubha. *A a new Feasible Strategy in Banking & Insurance*

Sector moving fast in India // International Journal of Research in IT & Management. – 2012. – Volume 2. – Issue 2. – February. – P. 771–780.

10. Чемодуров О. Розвиток фондового ринку в умовах кризи // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 12. – С. 10–18.

11. Науменкова С. Нові тенденції в механізмі регулювання фінансового сектору // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 12. – С. 4–10.

12. Дубихвіст О., Лановий В. Якісне оновлення державних фондових інструментів – передумова подолання проблеми ліквідності ринку облігацій // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 1. – С. 3–21.

13. Азаренкова Г., Шкодін І. Основні тенденції розвитку фондового ринку в посткризовий період // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 2. – С. 3–21.

14. *World Federation of Exchanges Annual Statistic Reports* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.world-exchanges.org/WFE/home.asp?action=document&menu=27> [сайт].

НАШІ АВТОРИ

БОБУХ Ірина Миколаївна	доктор економічних наук, старший науковий співробітник відділу економічного зростання та структурних змін в економіці ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України", м. Київ
ВИКЛЮК Мар'яна Іванівна	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та обліку ПВНЗ "Європейський Університет", Львівська філія
ГАПОНЮК Микола Анатолійович	кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансових ринків ДВНЗ "КНЕУ імені Вадима Гетьмана"
КИРИЛЕНКО Ольга Павлівна	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету
КІЗИМА Тетяна Олексіївна	доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету
КОВАЛЬ Світлана Любомирівна	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету
КОЗЮК Віктор Валерійович	доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Тернопільського національного економічного університету
КОРНАЦЬКА Роксолана Михайлівна	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "КНЕУ імені Вадима Гетьмана"
МАРКОВИЧ Галина Богданівна	заступник директора Департаменту місцевих бюджетів та інвестицій – начальник відділу Міністерства фінансів України
МАРЧУК Анна Павлівна	головний економіст відділу зведеного бюджету та міжбюджетних відносин бюджетного управління Департаменту фінансів Тернопільської ОДА
МАСЛОВА Тетяна Ярославівна	аспірант кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету
МЕДВІДЬ Вікторія Юріївна	кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємств Донбаської національної академії будівництва і архітектури
ПЕРЕВОЗНЮК Віталіна Вікторівна	кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету
СИДОР Ірина Петрівна	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету

НАШІ АВТОРИ

СІГУА Вікторія Тамазіївна	аспірант кафедри економіки підприємств Донбаської національної академії будівництва і архітектури
ТАРАСОВА Олена Олександрівна	кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Донецького національного технічного університету
ТУЗОВА Ольга Олександрівна	магістр Донецького національного технічного університету
ТУЛАЙ Оксана Іванівна	кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету
ТУЧАК Тетяна Володимирівна	кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри податків та оподаткування, Національного університету державної податкової служби України
ФЕДОРЕНКО Анатолій Васильович	кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу фінансів реального сектору Державної установи "Інститут економіки та прогнозування НАН України".
ХАРКАВИЙ Микола Олександрович	здобувач кафедри податків і фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету

ANNOTATION

Tetyana KIZYMA

Behavioral finance in concepts of classical and institutional theories

The essence is grounded and the history of emergence and development of behavioral finance concepts in classical and institutional theories is explored. The basic theories of behavioral finance ("Prospect theory", "Theory of investor behavior", "Theory of noise trading", "Theory of efficiency of operations trader") are characterized. The relationship between the characteristics of human psychology and problems of investors market behavior is proved.

Iryna SYDOR

Budget security of social function of the state

The social function of the state is considered through the prism of a welfare state. The essence of the budget of social function of the state is investigated. The dynamic and the structure of budget expenditures for social purposes are analysed.

Roksolana KORNATSKA

Realities and prospects of pension system in Ukraine

The components of the pension system are considered, its advantages and disadvantages are outlined. The basic trends in the pension system of Ukraine in the current economic conditions and the key problems are analysed. Directions systemic change for the full and effective functioning of the pension system in Ukraine are offered.

Galyna MARKOVYCH

Features of management of local budgets money on the corresponding stages of budgetary process

Characteristics of the local budgets' management system and ways of its improvement are investigated and analysed.

Tetjana MASLOVA

Macro-financial issues of global aging

The considerable attention is paid to the research questions of global aging. The influence of aging on macro-financial stability was grounded. The activities associated with the settlement of the macroeconomic consequences of global aging were proposed.

Olha KYRYLENKO, Vitalina PEREVOZNIUK

Attraction private means to watersupply and waterdrain sphere

Ways of private partnership organization are characterised and their advantages and demerits are distinguished with the purpose of search the optimal versions to financial of water-supply and waterdrain enterprises at the expense of private means.

Iryna BOBUKH

The amortization policy in Ukraine: the current status and future directions of transformation

Inconsistencies of legislative regulation of fixed assets amortization in Ukraine are detected. The peculiarities of national trends of the transformation of fixed capital gross and net storage, cost of stocks, consumption, savings, levels of depreciation and amortization of fixed assets are determined. The ways of improvement of amortization policy in Ukraine are offered.

Viktorija MEDVID, Viktorija SIGUA

Conception of strategy of innovative development the industrial enterprises

The various theoretical approaches are considered to the interpretation of the essence of the concepts of "strategy", "strategy of development" and "financial strategy of innovative development of industrial enterprises of the region". The factor of innovation as the most important element of the formation of effective management strategies is identified. The author's definition of the essence of the notion "financial strategy of innovative development of industrial enterprises" is offered.

Viktor KOZJUK

Globalization and intertemporal restrictions of fiscal stimulus

It is found that before the crisis fiscal policy theoretical background was enough contradictory. It is proved that aside changes of patterns of relation between amount of public debt and interest payments such relation is direct. It is confirmed that fiscal policy still restrained intertemporally. It is summarized that globalization modify intertemporal restrictions of fiscal policy due to lags getting longer.

Anatoliy FEDORENKO

Axise from circulation of securities

The questions of conformity of the special tax on operations of alienation of securities and operations with derivatives to the general features of excise tax are considered and contradictions of their essence are exposed. The special attention is paid to the mechanisms of practical application of excise tax and norms of the Tax Code, which need improvement. A conclusion is grounded about prevailing of fiscal role of excise tax above its function as a regulator of securities market. Amendments to the Tax Code are suggested with the purpose of elimination of collisions of several norms which regulate taxation of operations with securities and derivatives.

Tetjana TUCHAK

Current issues in the creation of the ministry of income and charges

The basic steps of creating the ministry of income and fees are considered. The regulatory framework of reorganization tax and customs services is analysed. The world experience of fiscal consolidation services is investigated.

Oksana TULAY, Anna MARCHUK

An increase of fiscal role of tax receivables in forming of local budgets

The current trends of filling the local budgets with tax receivables are analysed including taxes and collections. The ways of improving local taxation and increase of fiscal role of taxes and collections are grounded.

Mykola GARKAVYI

Customs post clearance audit: foreign experience and domestic practice

The social and economic essence and functional role of customs post clearance audit are investigated. The positive aspects of foreign experience of customs procedures realization are distinguished. The domestic problems of customs post clearance audit functioning are identified. The directions of increasing customs post clearance audit efficiency in Ukraine are determined.

Mar'jana VYKLJUK

Economic meaning of security tax and its constituents

The scientific approaches essentially content of tax security are considered. Morphological analysis of study definition is conducted. The basic characteristics of tax security are grounded.

Olena TARASOVA, Olha TUZOVA

System-dynamic modeling of commercial bank deposit policy

The essence and role of deposit policy in formation the resource base of commercial banks are considered. A system-dynamic model of bank deposit policy is designed. Recommendations for improving the efficiency of deposit operations are proposed.

Svitlana KOVAL

Theoretical and practical aspects of resource policy of bank

The theoretical foundations of resource policy of bank are examined. The resource policy of "Privatbank" is analysed. The measures are suggested at improving resource policy of domestic banks.

Mykola HAPONJUK

Further scenarios of exchange segment of the securities market in Ukraine

The current state of the exchange segment of the securities market in Ukraine is analysed, its main problems considered in terms of the corporate sector. Further scenarios of organized securities market are grounded under the influence of economic reforms in Ukraine and trends in global capital markets.

Світ фінансів

Випуск 3/2013 рік

Тематична спрямованість журналу: висвітлення актуальних питань теорії фінансів, грошей і кредиту; проблем у сфері державних фінансів; оподаткування і фіскальної політики; державного адміністрування й фінансового менеджменту; банківської справи й монетарної політики; ринку фінансових послуг і міжнародних фінансів.

Вимоги до оформлення статей

Науково-практичний журнал "Світ фінансів" виходить чотири рази на рік, обсягом до 10 ум. друк. арк. До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність.

До друку подаються роздруковані на папері та збережені на електронному носії матеріали у форматі MS Word:

- ⇒ стаття українською мовою (обсягом до 20 сторінок тексту, роздрукованого на папері формату А4 через 1,5 інтервалу, кеглем 14, шрифтом Times New Roman; поля зліва, знизу та вгорі 20 мм, справа – 10 мм);
- ⇒ коротка анотація (до 8 рядків українською та англійською мовами; а також назва статті англійською мовою);
- ⇒ відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь і вчене звання; посада; місце роботи – українською та англійською мовами; а також адреса, телефон і електронну адресу (E-mail));
- ⇒ список використаної літератури, який розміщується після статті під заголовком "Література" (бібліографічний опис літературних джерел здійснюється згідно зі встановленими вимогами (див. "Бюлетень ВАК України". – 2000. – № 2. – С. 61–62.); посилання на літературу слід давати в квадратних дужках, наприклад [3, 68; 5, 37], де перша цифра вказує порядковий номер джерела у списку літератури, а друга – відповідну сторінку, джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого джерела крапкою з комою);
- ⇒ для аспірантів та здобувачів обов'язково додаються: витяг із протоколу засідання кафедри з рекомендацією статті для друку і рецензія наукового керівника або іншого фахівця у даній галузі знань, який має науковий ступінь чи вчене звання.

Відповідно до постанови президії ВАК України від 14.10.2009 р. №1-05/4 "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" наукові статті, що подаються до друку, повинні містити такі необхідні елементи:

- ⇒ постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- ⇒ аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми, і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
- ⇒ формулювання цілей статті (постановка завдання);
- ⇒ виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- ⇒ висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у даному напрямку.

Автори відповідають за точність наведених у статті даних, цитат, статистичних матеріалів тощо. Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається. Текст статті автор повинен вчитати й завізувати, сторінки – пронумерувати.

Матеріали, оформлені з відхиленням від зазначених вимог, редколегія не розглядає.

Усі статті проходять обов'язкове рецензування.

Запрошуємо до творчої співпраці.

**Редколегія наукового журналу
"Світ фінансів"**